

Forfatterliste

Inge Adriansen, museumsinspektør, ph.d., Kyshøj 24, Høruphav, 6470 Sydals

Steen Wulff Andersen, museumsinspektør, mag.art., Vejle Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle

Jørn Buch, seminarielektor, cand.phil., Marielystvej 10, 6100 Haderslev

Jakob Gormsen, fhv. lærer, Tøndervej 197, 6200 Aabenraa

Hans Schultz Hansen, landsarkivar, ph.d., Ærholm 29, 6200 Aabenraa

Lars N. Henningsen, arkivar, dr.phil., Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa

Axel Johnsen, forskningsstipendiat, Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postbox 528, 6330 Padborg

Inger Lauridsen, museumsinspektør, cand.mag., Tønder Museum, Kongevej 51, 6270 Tønder

Anton Marckmann, fhv. overlæge, dr.med., Vesterbakken 45, Høruphav, 6470 Sydals

Jarvin Mellemgaard, cand.mag., Peter Bangs Vej 125, 2. th., 2000 Frederiksberg

Inge Lise Pedersen, universitetslektor, Institut for Dialektforskning, Københavns Universitet, Njalsgade 80, 2300 København S.

Kresten Philipsen, fhv. amtsborgmester, Lundtoftbjerg, Flensborg Landevej 65, 6200 Aabenraa

Hanne Poulsen, museumsinspektør, cand.mag., Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, 3000 Helsingør

René Rasmussen, arkivar, cand.mag., Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postbox 528, 6330 Padborg

Hans Rühmann, fhv. direktør, Skovfryd 11, 2800 Kgs. Lyngby

Gerret Liebing Schlaber, M.A., ph.d.studerende, Kroghs Kobbøl 47, 6100 Haderslev

Annette Østergaard Schultz, arkivar, cand. mag., Landsarkivet for Nørrejylland, Ll.Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg

Kaj Sørensen, organist, Gartnervej 13, 2630 Tåstrup

Søren Sørensen, forfatter, Ellekrogen 28, 2950 Vedbæk

Günter Weitling, pastor emer., dr.theol., Ringgade 27, 6330 Padborg

Anmeldelser

Arkivfortegnelser

Tønder amt til 1867/Amt Tondern bis 1867.

Udg. af Landsarkivet for Sønderjylland og Landesarchiv Schleswig-Holstein, 2001, 377 s., kr. 105. DM 26,80.

Tønder kreds/Kreis Tondern 1867-1920 – Kreis Südtondern/Sydtønder kreds 1920-1950.

Udg. af Landsarkivet for Sønderjylland og Landesarchiv Schleswig-Holstein, 1999, 353 s., kr. 95. DM 24,80.

Det grænseoverskridende samarbejde, som udvikler sig så stærkt i disse år, er nu også taget op af de to landsarkiver i Aabenraa og Slesvig. Et smukt resultat er to nyttige arkivfortegnelser, som på en ny måde åbner hidtil svært tilgængelige arkiver for alle interesserede.

Ved grænsedragningen i 1920 blev det store Tønder amt (i preussisk tid benævnt Tønder kreds) delt i det danske Tønder amt nord for grænsen og den tyske Kreis Südtondern syd for grænsen. Det medførte, at de store arkiver fra amtsforvaltningens forskellige grene blev delt mellem de to landsarkiver i hhv. Aabenraa og Slesvig. Historikerne har derfor siden været nødt til at besøge begge arkiver, hvis de ville til bunds i et emne vedr. Tønder amt – uanset om spørgsmålet gjaldt et område nord eller syd for landegrænsen. Ovenikøbet var registreringen af akterne længe ret mangelfuld, ikke mindst i Aabenraa. Det var derfor vanskeligt at forberede et arkivbesøg hjemmefra.

Det har de to arkiver nu gjort noget ved. Tønder-akterne er fortsat delt mellem Slesvig og Aabenraa, men alle de oprindelig sammenhørende papirer er omhyggeligt registreret og fortegnet i to fælles fortegnelser. Mest er medtaget fra arkivet i Slesvig. Fortegnelsen herfra dækker nemlig for tiden frem til 1867 ikke blot selve amtshusarkivet, men også de akter som stammer fra underordnede amtsebedsmænd, branddirektoratet, amtstuen og landskriveriet (med amts- og landskabsregnskaber), husfogeder, herredsfogeder, lensfogeder m.fl. For den del af amtet, som i 1920 kom til at ligge syd for grænsen, dækker fortegnelsen fra Slesvig-arkivet desuden tiden helt frem til 1950. Arkivbesøg og undersøgelser i akter fra mere end 400 års historie i Tønder amt er med disse trykte fortegnelser blevet lettet i overordentlig grad.

Begge fortegnelser redegør til indledning for amtets udstrækning gennem tiden. For perioden frem til 1867 gives også en god redegørelse for de mange arbejdsopgaver, som henhørte under amtmanden og hans underordnede embedsmænd. Efter 1867/89 blev beføjelser og forvaltning delt mellem amtmandens efterfølger landråden, som varetog den statslige forvaltning, og kredsudvalget, som varetog amtskommunale opgaver i henhold til selvforvaltningsloven. Det betyder i praksis, at der i papirerne fra de mere end 400 års amts- og amtskommunale administration kan findes materiale til belysning af næsten ethvert tænkeligt emne i områdets historie. Her er sager om amtets administration, bygninger, embedsmænd og regnskabsvæsen, om skatteopkrævning, civil- og kriminalretssager og politivæsen, om landvæsen, fattigvæsen og sundhedsvæsen, om erhvervsliv, kirker og skoler, om veje, diger og skove, post og militær m.m.m. For tiden efter 1867 er der sager om rigsdags- og landdagsvalg, om statens overvågning af politiske og nationale foreninger. I afdelingen for kredsudvalget sager om kommunernes styre og de amtskommunale institutioner og opgaver (skoler, fattigvæsen, sygehuse, biblioteksarbejde, museer, småbaner, byggetilladelser, tilladelser til industrielle anlæg, krosager, vejevæsen o.s.v.).

Amtmandens, landrådets og kredsudvalgets kompetencer var store – derfor er de akter, som udsprang af deres virke, så mangesidige, og rækken af emner, som her kan belyses, så bredt. Registre over personer, steder og emner i begge bind leder på sporet. Men registrene er kun en førstehjælp. Benytteren må selv læse sig ind i fortegnelsens mangfoldighed. Det må kunne inspirere enhver lokalhistoriker! Der gemmer sig mange opdagelser på de kompakte sider. Det lokalhistoriske arbejde på begge sider af grænsen har med disse fortegnelser fået et hjælpemiddel og en vejleder af første rang.

Lars N. Henningsen

**Søren Balle og Niels Geert Bolwig (udg.): Christian IIIs
Rentemesterregnskaber. I-IV. 1551-1558.**

Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1999, 349, 299, 283, 489 s., indb. 550 kr.

Trykte kildeudgaver er en herlig ting. Med dem i hånden kan man sidde i ro og mag derhjemme og dykke ned i fortidens mangfoldighed, i alt fald så vidt der er tale om væsentlige kilder. Og det er der

sandelig tale om i denne udgivelse. Rentemesterregnskaberne vedrører den centrale kasse ved kongens hof og var i 1500-årene de vigtigste af statens regnskaber. Regnskaberne fra årene 1551, 1554, 1556 og 1557-58 er de ældste bevarede, som dækker hele Danmark og Norge og kongens del af Slesvig og Holsten. De registrerer store dele af kongens indtægter, især fra lenene, fra byskatter og fra tolden, ikke mindst okse- og hestetolden. Dertil kongens mangfoldige udgifter. Gennem disse kasseregnskaber kan man følge indbetalinger og udbetalinger gennem rentemesterens centrale kasse og se hvordan datidens statsfinanser var indrettet.

For de fleste almindeligt historisk interesserede er udgiftssiden nok det mest interessante. Her får man et fascinerende indblik i datidens samfund. Der er oplysninger om udgifter til de offentligt ansatte, både i pengeløn og naturalier, klæder og andre ydelser. Det drejer sig om ansatte lige fra landsknægte, bøsseskytter, trommeslagere og organister til kongens livlæge, skrivere, sangemestre, præster og alle de andre ved kongens hof og i administrationen. Der er også udgifter til kancellierne og deres sekretærer, papir og blæk, og hvad der ellers skulle til for at få papirarbejdet udført. Udgiftposter til investeringer i skibe og fæstninger dukker også op. Udenrigspolitikken antydes i indførsler som nævner gesandtskaber og bude. Kongens hertugbrødre Hans den Ældre og Adolf figurerer med en del udgiftposter. De mangfoldige indkøb til hoffet omfatter f.eks. inventar og musikinstrumenter, juveler, smykker, portrætter, bøger og kunst og selvfølgelig levnedsmidler, tekstiler og alle daglige fornødenheder.

Vi kan desuden følge kongen på de mange rejser rundt i landet, bl.a. til Slesvig. I marts og april 1551 tog Christian III, dronning Dorothea og kronprins Frederik f.eks. ophold på Flensborghus – Duborg Slot. På vejen derned overnattedes i Haderslev, hvor kongen betalte godt til de tjenende ånder i køkkenet, i kælderen, i sølvkammeret – og til fadeburskvinden og tårnmanden. De fattige i hospitalet fik en skærv til at købe brød for. I Aabenraa fik Svarte Hans 2 daler at uddele til de fattige – Svarte Hans var kirkeværge og forpagter af byens St. Jørgensgård og kendes i øvrigt i dag som giver af den fine prædikestol fra 1565, som stadig pryder Sct. Nikolai kirke i Aabenraa. På Brundlund slot blev husfogeden og hans folk betænkt. På vejen videre var der et kort ophold på hærvejskroen i Toldsted. Det kostede bl.a. drikkepenge, og der måtte betales for vin til jomfruerne, »thi der var ikke øl som de kunne drikke af«.

Derefter opslog hoffet i mere end en måned sin residens i Flensborg på Flensborghus – Duborg Slot. Her blev der bogført udgifter, som giver et godt indtryk af regnskabernes alsidige og fængslende indhold. Til dagligt forbrug indkøbtes kød, fisk og brød o.s.v. og foder til hestene. Øl kom især fra Ekernførde – det berømte kakkerbelle øl. Der blev også købt fine sager som pomeranser og granatæbler. De store Flensborg-købmænd fik ordrer om at levere fint klæde, guldsager og mangfoldigt andet. En plattenslager i Slesvig leverede kongen hjelm og sko til en rustning. Gang på gang blev der udbetalt penge til fordeling blandt byens fattige – og byens peblinge fik betaling for at synge messe for kongen på slottet. Under opholdet tog kongen initiativ til at få slotsgraven rensat og til forskellige bygningsarbejder. Kronprins Frederik og hans tugtemester, den kendte historieskriver Hans Svaning, var med på rejsen. En dag fik huslæreren lov at købe to toppe sukker til sin elev.

Listen over eksempler kunne fortsættes. De tilsyneladende så tørre regnskaber indbyder til lystlæsning. De kaster lys over mange sider af kulturhistorien, og samtidig er der uventede glimt ind over lokalhistorien og personalhistorien, som ellers henligger i totalt mørke for denne tid. For lokal- og slægtshistorikere er der meget at finde her. En genvej ind i den brogede rigdom af oplysninger får man gennem registre over personer, steder og skibe. Et sagregister mangler desværre og bør om muligt tilføjes i et supplerende bind.

Lars N. Henningsen

Per Ethelberg, Erik Jørgensen, Dirk Meier og David Robinson:

Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og Bronzealder.

Redaktion: Lennart S. Madsen og Orla Madsen. Udg. af Haderslev Museum og Historisk Samfund for Sønderjylland. 2000, 305 s., ill., indb. Kr. 298. Medlemspris kr. 198.

I 1988 udsendtes i anledning af 200-året for Stavnsbåndets ophævelse det store firebindsværk, *Det danske landbrugs Historie*, der alle fortræffeligheder ufortalt havde den alvorlige mangel, at det kun i ringe grad beskæftigede sig med forholdene i Sønderjylland. Det fik en kreds af »historiens institutioner« i landsdelen til at sætte sig sammen og planlægge udgivelsen af en sønderjysk pendant til det nationale storværk. Første bind af denne sønderjyske landbrugshistorie, der udkom i 1994, omhandlede perioden 1830-1993, mens der med det fore-

liggende bind nu er taget hul på den modsatte ende: Stenalderens og bronzealderens landbrug.

Det er ikke for meget at betegne bindet om *Sten- og Bronzealder* som lidt af en bedrift. Ikke alene er det en del af et ambitiøst oversigtsværk; det er tillige en original og omfattende fremstilling af 3.500 år af Sønderjyllands oldtidshistorie med fremlæggelsen af en mængde nye fund og oplysninger, som ikke tidligere har været offentliggjort. Både for forfatterne og for Haderslev Museum og dets samarbejdspartnere har der været tale om et kæmpearbejde, der har krævet gennemgang af et meget stort antal arkæologiske udgravninger og fund, udarbejdelse af spredningskort og udgravningsplaner, nye dateringer og analyser, opstilling af statistikker o.s.v. Det er også bemærkelsesværdigt, at bogen ikke alene behandler Haderslev Museums virkeområde, Sønderjyllands Amt, men at der i vid udstrækning inddrages materiale fra Sydslesvig.

Bogen består af fire afsnit med hver sin specialist som forfatter. Afsnittene behandler separate perioder/temaer og er fra redaktionens side kun i et mindre omfang forsøgt tilpasset en fælles skabelon. Det betyder, at de fire bidrag er ret forskellige både i stilen og med hensyn til indholdet.

I det indledende afsnit beskriver Dirk Meyer fra Kiels Universitet meget instruktivt, hvordan det sønderjyske landskab er blevet til under påvirkning af is, vand og vind, og hvordan det i tiden derefter gradvist blev taget i brug af planter, dyr og mennesker. Vi er her længe før landbruget holdt sit indtog, men det virker relevant at få ridset både de naturhistoriske og de kulturhistoriske forudsætninger op, inden der tages hul på det egentlige emne. Særlig opmærksomhed vies naturligt »Landet i havet«, Nordsø-kysten og marsken, som med sine stærke naturpåvirkninger har givet helt særegne livsbetingelser.

Det følgende afsnit Yngre Stenalder eller Bondestenalderen, som perioden mellem ca. 4.000 og ca. 1.800 f.Kr. ofte kaldes, er skrevet af Erik Jørgensen fra Haderslev Museum. Her får man en veldisponeret og velskrevet gennemgang af det første landbrug startende med et fint udblik, hvor landbrugets udbredelse følges fra Mellemøsten og frem til vore breddegrader. Behandlingen af de sønderjyske fund er præget af forfatterens indgående kendskab til perioden og til hans mangeårige arkæologiske virke i Nordslesvig, der omfatter mange spændende og perspektivrige undersøgelser: Samlingspladsen ved

Lønt, storstensgrave på Haderslev Næs og i Gammelenge nær Højer for blot at nævne nogle stykker.

Kapitlet om Bronzealderen (der også omfatter bondestenalderens slutfase, Dolktiden) er med sine 146 sider bindets hovedafsnit. Det er skrevet af en anden af Haderslev Museums rutinerede arkæologer, Per Ethelberg, som siden midten af 1980'erne har ledet et utal af Haderslev Museums udgravninger. Her får man en fyldig gennemgang af periodens sønderjyske fund med bopladserne i centrum – bl.a. forfatterens egne epokegørende undersøgelser ved Højgård vest for Gram og Brdr. Gram i Vojens. Mange af resultaterne præsenteres for første gang samtidig med, at hustypernes udvikling og periodens kronologi diskuteres bredt. Endvidere fremlægges der adskillige spændende naturvidenskabelige undersøgelser, som er med til at give en mere præcis datering af husene og en analyse af, hvad de har været brugt til. Selv om der er flere af Per Ethelbergs konklusioner, som givetvis vil ægge til modsigelse, er der ikke tvivl om, at hans bidrag vil blive slugt af alle, der beskæftiger sig med den nordiske bronzealder.

Bronzealderafsnittet er på en gang bindets stærkeste og svageste – afhængig af hvilke forventninger, man læser det med. Det stærkeste, hvis man går efter de arkæologiske nyheder og den faglige diskussion; det svageste, hvis man forventer at finde en bredt fortællende landbrugshistorie. Med sine fagtermer og sin til tider indforståede sprogbrug er det vanskelig kost for ikke-arkæologer, ligesom afsnittet er præget af en skævvridning i forhold til det landbrugshistoriske udgangspunkt. F.eks. optager den omfattende gennemgang af husene og deres udvikling knapt halvdelen af kapitlet, ligesom der er brugt 7 sider på en kronologisk »ekskurs«, som ville have gjort sig langt bedre som en artikel i et arkæologisk fagtidsskrift.

Det sidste af kapitlerne er på kun 16 sider, men er samtidigt helt centralt for bindets tema. Det fortæller om agerbruget i yngre stenalder og bronzealderen, og er skrevet af botanikeren David Robinson fra Nationalmuseet. Med udgangspunkt i bl.a. Robinsons egne analyser af fund af planterester på sønderjyske udgravninger fortælles om hvilke kornsorter, der blev dyrket, og hvilke ukrudtsarter, man har kæmpet mod. Samtidig gives der på baggrund af analyser af jordprøver fra en nedbrændt hustomt fra Brdr. Gram bopladsen i Vojens en række meget interessante øjebliksbilleder og tolkninger af, hvordan planterne har været behandlet, og hvor i huset de forskellige

aktiviteter og funktioner har fundet sted. Man fascineres her uvilkaarligt af, hvor meget nogle bittesmå forkullede plantedele kan fortælle.

Udover bindets mange faglige kvaliteter skal i øvrigt fremhæves de talrige illustrationer, hvoraf hovedparten er i farver. Foruden flotte naturoptagelser og udgravningsfotos er der en lang række farvelagte computertegninger enten i form af udbredelseskort, udgravningsplaner eller diagrammer m.v. Sammen med en enkel opsætning er de med til at give bogen et indbydende indtryk. Endelig skal nævnes de fyldige noter og litteraturhenvisninger, som giver den særligt interesserede læser mulighed for at fordybe sig yderligere i emnet.

I 1913/14 udkom to nu klassiske afhandlinger om Sønderjyllands sten- og bronzealder skrevet af Nationalmuseets daværende direktør, Sophus Müller. Siden er der sket utroligt meget inden for udforskningen af landsdelens oldtidshistorie. Sten- og bronzealderbindet i Det Sønderjyske Landbrugs Historie samler på en forbilledlig måde resultaterne op og bliver derved en værdig arvtager for Müllers værker. – Man glæder sig allerede til jernalderbindet.

Steen Wulff Andersen

Kim Furdal: Fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner. Kommunestyret i Sønderjylland fra 1867 til 1920'erne.

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 79, 1999. 506 s., ill., indb. 198 kr., for medlemmer 128 kr.

Det er en stor og vægtig bog, Kim Furdal har skrevet. Måske er der i virkeligheden også tale om to-i-én: En nødvendig bog om genforeningen på det kommunale område (fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner) og en *knap* så afgørende bog om »Kommunestyret i Sønderjylland fra 1867 til 1920«.

Den sidstnævnte »bog« strækker sig over siderne 16 til 63 under kapiteloverskriften »Kommunestyret i Nordslesvig før 1920«. Forfatteren viser her, at der under det preussiske herredømme helt frem til ca. 1890 var tale om en vis kontinuitet, ikke mindst ved at administrationssproget lokalt mange steder vedblev at være dansk, ligesom den danske indflydelse frem til dette tidspunkt var ubrudt. Dette underbygges af en interessant og væsentlig undersøgelse af forhandlingssproget i samtlige bevarede nordslesvigske kommuneråds forhandlingsprotokoller.

Det er dog ikke kun Kim Furdal, som har peget på, at der under det preussiske overherredømmes første årtier var en rummelighed med plads også for et dansk særpræg. Furdal nævner selv Oswald Hauser; men selv om Kim Furdal beskæftiger sig med de normative rammer og de næsten målbare effekter i administrationssproget, så distancerer han sig alligevel fra Hauser på spørgsmålet om *hensigten*. Hvor Hauser mener, at den »differenzierten Einheitsstaat« var et mål for preusserne, mener Furdal, at de gjorde en dyd af nødvendigheden: Den preussiske statsmagt måtte give op over for de mindste lokale enheder i de fjerneste afkroge. Selv om der vel egentlig ikke er belæg i de anvendte kildetyper for den ene eller den anden tolkning, lyder Furdals version unægtelig som den mest logiske. Også selv om hans undersøgelse af de sønderjyske forhandlingsprotokoller paradoksalt nok peger i den modsatte retning. Det viser sig nemlig, at forhandlingssproget i Sønderborg Kreds fra slutningen af 1880'erne udviklede sig noget langsommere i tysk retning end i den ellers mere dansksindede og ud fra et preussisk synspunkt fjernere Haderslev Kreds. Her var 77% af de undersøgte forhandlingsprotokoller på tysk i 1889, mens kun 24% var på tysk i Sønderborg. Furdals egen forklaring er, at et fastere greb var nødvendigt i Haderslev Kreds! Her opgav kredsdagen at finde (tysksindede) kandidater til de folkevalgte amtsforstanderposter og lod i stedet den slesvig-holstenske overpræsident udpege amtsforstanderne. Det kan man dårligt kalde afmagt, navnlig ikke når henses til effekten med de mange tyske forhandlingsprotokoller. Omvendt giver det unægteligt også begrebet »differenzierten Einheitsstaat« en lidt anden og mere realistisk kulør.

For en relativt uhildet læser bliver det først til sidst i bogen (side 371) klart, hvad meningen med afsnittet om tiden 1867-1920 egentlig har været: At gøre op med en ifølge Kim Furdal rådende opfattelse, at den preussiske landkommunalordning betød et brud med hidtidig nordslesvigsk lokalstyre. At finde problemstillingen dér er temmelig sent for en læser, som indtil da har forventet en eller anden forbindelse til resten af fremstillingen.

Tilsvarende er det på en underforstået måde, den næste ændring i det statslige tilhørsforhold, Genforeningen, behandles under problemstillingen brud eller kontinuitet. Her bevæger Kim Furdal sig for alvor ind på de hvide pletter af landkortet, og det skal han selvfølgelig ikke klandres for. Men der er et tematisk skel mellem de to dele. Hvor den første del er orienteret om et relativt enkelt problem og

ikke mindst har tematisk overvægt på det nationale spørgsmål, så er der i Genforeningsafsnittet inddraget en stor sum af problemstillinger i beskrivelsen af den lokaladministrative genforening. Og det nationale spørgsmål er nærmest fraværende.

»Hovedværket« i bogen udgøres altså af siderne fra 64 og frem. Heraf består de sidste knap 100 sider af en række bilag, som fortrinsvis beskriver de sønderjyske sognekommuners økonomi og erhvervsstruktur. Disse bilag danner en vigtig referenceramme for store dele af bogen.

Fremstillingen begynder med en ganske imponerende optrevling af en lang række beslutningsprocesser og begivenhedsforløb frem til og henover Genforeningen i 1920. Heri finder Furdal forklaringerne på, hvorfor overgangen fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner kom til at forløbe som den gjorde. Fremstillingen løftes et par grader i det afsnit, hvor forskellighederne kridtes op mellem skrivebordsideologerne i Indenrigsministeriet, Vedel & Stemann, på den ene side og det praktiske livs mænd, H.P. Hanssen og Martin Hammerich.

Med kapitlet »Sogneudvalgene træder i funktion« er det for alvor det praktiske liv, som bliver temaet. Intentionen var fra lovgiverside at gøre Sønderjylland så dansk som muligt og så hurtigt som muligt – det gjaldt også det kommunale styre og forvaltning. Derfor skulle de små preussiske landkommuner lægges sammen til de større enheder, sognene, ligesom i det gamle land. Hvordan den sammenlægning forløb beskrives over de næste knap 100 sider. Af disse omhandler de 90 dels alle de tilfælde, ét for ét, hvor der var konflikt og hvor kildegrundlaget gør det muligt at beskrive forløbet (20 historier), dels de tre undtagelsestilfælde, hvor sogneudvalgene fik lov at opretholde flere landkommuner inden for et sogns grænser. Forfatteren begrundede den indgående beskrivelse på sogneplan ved bl.a. at skrive at: »sammenlægningsforhandlingerne (er) kun kuriøse, når man anlægger et rigshistorisk perspektiv, men kun lommeuld opstår af ingenting. Bag den megen strid om sammenlægningerne lå en katastrofal økonomisk situation i landsdelen som, parret med lokale socialt og kulturelt betingede modsætninger, udløste langvarige forhandlinger om ting, som vi i dag vil henlægge som bagateller. Skal vi tage lokalhistorien alvorligt, er vi imidlertid (sic!) nødsaget til at foretage en systematisk undersøgelse af disse »bagateller« ....« (side 169). Hvor rigtigt dette end er, så stilles der dog store krav til læserens tålmodig-

hed, for mange af historierne ligner unægteligt hinanden – og man må uvægerligt spørge sig, om ikke systematikken kunne være blevet præsenteret på en mere struktureret og knap så pladskrævende facon? For en lokalhistoriker med interesse for ét af de 23 sogne (i virkeligheden 25 sogne) er den indgående behandling af konflikten i dette sogn selvfølgelig alletiders.

Forhåbentlig holder læseren ved til de efterfølgende kapitler, som er en velstruktureret, spændende og øjenåbnende fremstilling af sognekommunernes vilkår efter Genforeningen. Kapitlerne er udtryk for en dygtig brug af statistik og andre kilder, ligesom bogen generelt udstråler et overblik over og en fortrolighed med arkivernes mange muligheder. I sig selv er disse kapitler et lærestykke i at sammensætte et nuanceret og bredspektret, strukturelt billede ikke kun af nogle kommuner, men af en hel landsdel og dens befolkning. Her har vi altså i høj grad lagt »bagatellerne« bag os. Men når vi nu partout skulle kende dem, kunne det da have været interessant, hvis kilderne gjorde det muligt, at få et indtryk af, om konfliktfyldte sammenlægninger senere gav politisk kulde og samarbejdsvanskeligheder i de berørte sogne. Igen har vi altså et temmelig brat tematisk skifte, denne gang fra politik til økonomi (især) og fra frø- til fugleperspektiv.

På et mere sprogligt, formelt plan rækker bogen ikke hånden ud til læsere uden for kredsen af kendere af Sønderjyllands historie. Først og fremmest er fremstillingen præget af en række indforståetheder, herunder også direkte formulerede som denne: »De politiske implikationer« ved H.P. Hanssens udnævnelse er således »velkendte« (side 88). Af den mere indirekte slags kan nævnes, at et årstal først optræder efter seks sider i det store kapitel med titlen »Genforeningen i støbeskeen«. Det foregående afsnit er sluttet i 1920. Når der efterfølgende ikke er et årstal knyttet til de mange datoer i begivenhedsforløbet, ville det være naturligt at antage, at der var tale om 1920 – »genforening« lyder jo som noget, der foregår i 1920. Men det er først da fremstillingen faktisk når frem til 1920, at forfatteren føler behov for at præcisere datoen. Den læser, som i forvejen er bekendt med forløbets hovedpunkter, slipper her for at bladre seks sider tilbage.

I begyndelsen troede jeg også, at det var udtryk for en vis sønderjysk indforståethed, når Furdal mente at måtte give et par kæmper i dansk politik, J.C. Christensen og Niels Neergaard, en forklarende note med på vejen i personregistre; mens Gustav Johannsen forud-

sattes bekendt. Men den sønderjyske indforståethed forklarer ikke systematikken: F.eks. skal amtmænd O.D. Schack i Tønder ikke have en forklarende note, mens amtmænd Kr. Refslund Thomsen i Aabenraa skal. Stauning ved alle hvem er, Zahle må præsenteres. Martin Hammerich kræver ingen nærmere præsentation, men det gør A. Krieger.

Indforståethederne er dog på ingen måde udtryk for en akademisk arrogance, men afspejler det engagement og den helhjertede indsats for emnet, som gennemsyrrer bogen. Forfatteren stiller sig ikke i positur foran sit emne og den bedrift, han har megen grund til at være stolt af, men lader på sympatisk vis bedriften præsentere sig selv. Og det er der så langt fra noget problem i: Bogen vil utvivlsomt være af afgørende betydning for forskningen i sønderjysk lokalhistorie mange år fremover.

Annette Østergaard Schultz

Jørgen Hornemann: Danmarks statsmand.

A.P. Bernstorff og hans samtid.

Borgens forlag, Kbh. 2001, 610 s., ill., indb., 610 s., kr. 399.

Eckardt Opitz: Die Bernstorffs. Eine europäische Familie.

Verlag Boyens & Co., Heide 2001, 104 s., ill., indb., DM 19.80.

Der er sikkert flere grunde til, at der på én og samme tid fra hhv. dansk og tysk side udkommer hele to bøger om familien Bernstorff. Adelsfascinationen gør sit, nutidens europæiske enhedsbestræbelser deres. Bernstorff-familien tilfredsstiller i rigt mål begge motiver. Når man i øvrigt betænker familiens betydning i almen dansk historie og i hertugdømmenes historie må man hilse bøgerne velkommen. Begge giver mange oplysninger, og de er begge smukt illustrerede.

Eckardt Opitz tager udgangspunkt i det europæiske perspektiv. Bogen følger familien Bernstorff fra de ældste kendte generationer af godsejere i 12. årh. i Lauenburg og Mecklenburg og frem til Albrecht von Bernstorff, der i 1945 måtte bøde med livet for sin modstand mod naziregimet.

Traditionen for diplomattjeneste blev grundlagt af Andreas von Bernstorff (1604-55) i tjeneste hos hertugen af Braunschweig-Wolfenbüttel og af sønnen Andreas Gottlieb (1649-1726), der efter tjeneste hos hertugen af Braunschweig-Lüneburg-Celle sluttede sin karriere

som premierminister i Hannover og til sidst var leder af det tyske kancelli i London, da Hannoveraneren Georg 1. blev konge dér.

Barnebarnet Johann Hartwig Ernst (1712-72) valgte at gå dansk tjeneste, blev udenrigsminister, leder af Tyske Kancelli, og dermed af forvaltningen i hertugdømmerne, reelt dansk førsteminister. Nevøen A.P. Bernstorff (1735-1797) og dennes søn Christian Günther (1769-1835) fulgte traditionen. De tegnede dansk udenrigspolitik næsten uafbrudt i perioden fra 1784 til 1810. De tre sidstnævnte står i centrum for bogens beretning.

I den følgende periode valgte familien at gå i preussisk tjeneste. Christian Günther var begyndt som dansk udenrigsminister, men skiftede i 1818 til at blive Stats- og Kabinetminister og udenrigsminister i Berlin. Også i efterslægten lagde mange medlemmer af familien deres indsats indenfor den preussiske stat. Bogen giver et kortfattet og konkret overblik over dette interessante forløb for diplomatfamiliehistorie.

Opitz' slægtssaga giver dermed en god baggrund for at tage fat på Jørgen Hornemanns bog. Uden tvivl var A.P. Bernstorff en helt central figur i Danmarks-historien i årtierne frem til 1797, som udenrigsminister, i perioder som leder af dele af finansforvaltningen og erhvervspolitikken. For hertugdømmerne spillede han en vigtig rolle som leder af den civile forvaltning gennem Tyske Kancelli i de år, da hertugdømmerne efter 1773 langt om længe blev samlet under kongen og nu skulle finde en plads i den danske helstat.

Bogen giver en solid og detaljrig beretning om begivenheder, mennesker, politik og holdninger omkring A.P. Bernstorff og hans indsats lige fra hans første ansættelse i 1758 og frem til hans død i 1797. Fremstillingen er kronologisk opbygget, år følger på år. Tidens almenne Danmarkshistorie reproduceres med Bernstorff i centrum. Bogen er en skildring af en mands liv sat ind i den historie, der dannede rammen om hans liv. Hovedkilden er den store udgivelse af de Bernstorffske Papirer, som i årene 1904-13 blev besørget af Aage Friis.

Bogen er kildenær. Somme tider er referaterne rigeligt detaljerede. Den er en gennemgang af Danmarks historie i disse år oplevet gennem Bernstorffs breve. Det er omhyggeligt gjort. Som regel står forfatterens referater til troende. Det er også prisværdigt, at et så vigtigt kildeværk som de Bernstorffske Papirer på den måde bliver udnyttet og gjort tilgængeligt i en let flydende fremstilling. Men nye resultater og kritiske synsvinkler skal man ikke vente. Her er ikke tale om en

videnskabelig fremstilling, men om fortælling for »den dannede offentlighed«. Forfatteren er af uddannelse oprindelig teolog, og er først sent kommet til historien. Ud over reproduktionen når han ikke – man får således ikke en kritisk analyse eller vurdering af den mægtige ministers betydning for Slesvig og Holsten, snarere nogle steder en lidt moraliserende gengivelse. Men en solid kronologisk fremstilling af periodens historie får vi – masser af solid historisk formidling af oplysninger i letlæst form. Og dette er ikke så ringe, så meget mere som fremstillingens hovedkilder – de Bernstorffske Papirer og Edvard Holms klassiske værk om tidens historie – i vore dage ikke mere står på ret mange hylder.

Lars N. Henningsen

**Axel Johnsen & Heinrich Mehl, red.: Århundredets genstande/
Dinge des Jahrhunderts.**

En tysk-dansk udstilling om årene 1900-1999 i det tidligere hertugdømme Slesvig. Udg. af Museet på Sønderborg Slot og Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloss Gottorf. 2000. 246 sider, rigt illustreret udstillingskatalog. Kr. 48.

I »Jubelåret« 2000 blev der taget mange initiativer, som skulle markere årtusindskiftet eller sætte focus på det forgangne århundrede. Museet på Sønderborg Slot har i samarbejde med Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, det slesvig-holstenske landsdelsmuseum på Gottorp Slot, taget et prisværdigt initiativ til i samarbejde med borgerne at finde frem til århundredets genstande. Et museum udstiller ikke ideer og begreber, men alene fysiske genstande og borgerne blev derfor inviteret til at give deres bidrag – nogle borgere dog efter en speciel opfordring: »... en række fremtrædende, særligt adspurgte personer« – var det sidste en tysk idé?

Det får vi desværre ikke at vide, desværre, fordi man kunne forestille sig, at en af ideerne med udstillingen netop var at undersøge, om der i det fælles dansk-tyske grænseland var forskel på hvilke genstande der blev valgt fra henholdsvis dansk og tysk side. Var der og er der forskel på dansk og tysk mentalitet?

Til gengæld bliver det i indledningen påstået, at udstillingen tegner »et billede af det gamle hertugdømme Slesvig, som aldrig er forsvundet ... et portræt af livet på en ø«. Med en enkelt undtagelse, er det noget vrøvl, som jeg vil vende tilbage til.

De to landsdelsmuseer for regionen præsenterede de udvalgte genstande for offentligheden i to udstillinger på henholdsvis Gottorp slot og senere på Museet på Sønderborg Slot. Til den fælles udstilling blev der udarbejdet et katalog, hvor alle de udstillede genstande er vist. Kataloget består af to indledende artikler, som efterfølges af billeder af genstandene med tilhørende begrundelse af den enkelte borger. Til sidst sluttet der af med to artikler, som er lidt tilovers. Kataloget slutter med en fortegnelse over genstandenes ejere og med et indeks over de udstillede genstande. Indekset er desværre blot en gentagelse af katalogets rækkefølge, uden at krydshenviser til mange genstande, som er i familie med hinanden som f.eks. omkring fotografering eller telekommunikation.

Den første indledende artikel »En ø i verden« er skrevet af de to museers museumsdirektører, fra Museet på Sønderborg Slot daværende museumsdirektør Thorkild Kjærgaard. De indleder med at hævde: »Få områder i Europa har haft så omtumlet og konfliktfyldt en skæbne i det 20. århundrede, som landstrækningen mellem Kongeåen og Ejderen, det tidligere hertugdømme Slesvig.« Bortset fra den fredelige folkeafstemning, som delte området i 1920, er der bestemt ikke foregået noget specielt i forhold til resten af de to lande, som de to adskilte halvdele kom til at tilhøre. Og konflikterne har dog været meget værre i Baltikum, Polen, på Balkan eller andre dele af Europa.

»I det ydre har Nord- og Sydslesvigs skæbne i det 20. århundrede været så forskellig som næsten tænkes kan ... Men der var også meget – måske mere end man umiddelbart skulle tro – der forenede de to dele af Slesvig«, skriver de to museumsdirektører. Men bekræftes det sidste af genstandene i udstillingen? Nej, tværtimod synes jeg, hvad der dog også demonstreres af den anden artikel af udstillingens tilrettelæggere Axel Johnsen og Heinrich Mehl, som i deres artikel »Fastfood, pacemaker og pigtråd« mere realistisk og korrekt får betonet forskellene, at »borgerne på den tyske side af grænsen i højere grad end på den danske side (valgte) genstande uden politiske undertoner«. Og senere skriver de, at på »dansk side synes bevidstheden om kampen mellem de to store nationalitets- og sproggrupper i området, dansk og tysk, at være stærkere end syd for grænsen«.

Der er altså forskelle. Der er sammenfald mellem danske og tyske genstande på teknikkens område, f.eks. radio, TV, bil o.a. fra teknikens verden og en lang række teknologiske landvindinger på det sundhedsmæssige område, men de er almeneuropæiske, eller almene

for hele den vestlige industrialiserede verden, og har altså ikke specifikt noget med det dansk-tyske grænseland at gøre.

De fleste af genstandene, som er specielle for det dansk-tyske grænseland kommer fra dansk side, som f.eks. en akvarel knyttet til en historie omkring modstandsbevægelsen (p 19) eller et telegram med en meddelelse om en hjemsendelse umiddelbart efter våbenstillstandsdagen i 1918 (p 182), eller et sølvhorn til H.P. Hanssen i 1906 p.g.a. af hans fængselsophold efter hans kamp for optanterne (p 174), eller en violin bygget af en Fårhus-fange, uden vi dog får at vide, hvad der gjorde at »retsopgøret efter krigen ... stadig (er) til debat blandt mange af de berørte« (p 192).

Det eneste eksempel på en genstand, eller rettere sagt: to genstande, som giver udtryk for den fælles dansk-tyske fortid i Sønderjylland kommer fra den tyske præst i Sønderborg Günter Weitling. Det er til gengæld et smukt eksempel på det bedste i forholdet mellem de to kulturer, nemlig en dansk og en tysk præstekjole (»Talar«), som begge kan bruges af den samme præst, alene bestemt af borgerens/menighedens sprog, d.v.s. en ligeværdig og demokratisk afgørelse. I begrundelsen for valget af genstandene lægger Weitling da også vægt på hjemmetyskerens »zweiströmigkeit«, her positivt som udtryk for en »dobbelt loyalitet«.

Men selv præstens kjole, i den samme lutherske kirke i Sønderjylland/Slesvig, selv præstekjolen er forskellig fra en dansk til en tysk menighed. Det er i noten også tydeligt, at der er forskelle mellem dansk og tysk, for hvorfor skal præstekjolens signalering af »afstandtagen fra Köller-politik« give anledning til at forklare de tyske læsere hvem von Köller var? Går man ud fra, at alle danske kender ham, og at netop tyskerne ikke ved hvem han var? Det gælder også for andre noter.

Var valget af præst og dermed præstekjolen i sidste instans en demokratisk afgørelse, så er der kun ganske få genstande, som giver udtryk for at man tillægger demokratiet nogen betydning. Men også her er der forskelle mellem danske og tyske genstande. Én eneste af de tyske genstande lægger vægt på det tyske demokrati og den tyske forfatning fra 1949 ved at udstille en stemmeurne (p 197). Fra dansk side er der flere eksempler, bl.a. en almindelig stemmeseddel som udtryk for Systemskiftet i 1901, kvindernes valgret og for at Nordslesvig blev dansk i 1920. Flere fra dansk side har lagt vægt på folkeafstemningen i 1920 om Sønderjyllands skæbne, bl.a. med stemmesed-

lerne fra folkeafstemningerne den 10. februar og den 14. marts 1920, men også med en stemmeurne fra Gram som symbol på delingen af Slesvig efter »århundreders fælles styre« (p 171). En ung dansk studerende bruger økologisk sødmælk til at slå et slag for den politiske forbruger (p 205), hvad jeg synes står i modsætning til den moraliserende pensionerede tyske professor, som ser den overfyldte skraldespand som udtryk for hvad »vores begærlighed har bragt os« (p 189).

Udstillingskataloget giver et godt indtryk af, hvor facetteret vores verden er gennem spændvidden mellem de forskellige genstande. I alt blev der udstillet 237 genstande, hvor mange har haft snæver personlig betydning, mens andre er udvalgt som udtryk for en mere overordnet samfundsmæssig udvikling, nogle i en snæver dansk-tysk sammenhæng, andre mere generelle. Ét valg af genstand – det er svært, især når opgaven er blevet opfattet så forskelligt!

Udstillingen blev naturligvis en succes, i hvert fald i den forstand, at besøgstallene steg. Og hvad kunne man forvente andet, når borgerne selv var involveret? Men man kan da også kalde initiativet og ideen for en succes, da den viste at et museum ikke blot er noget fortidigt, men at et museum med dets fortidsforståelse er med til at forme og udvikle borgerne, eller i hvert fald bevidstgøre borgerne om deres nutidige kultur og identiteter. På den måde er museet også fremadrettet.

Jørn Buch

Bert Kelm: Rømø – et vesterhavspræget samfund. Bind II, Ejendomme i Juvre ejerlav.

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 83, Aabenraa 2000. 339 sider, ill., indb., kr. 268, for medlemmer kr. 198.

I dette andet af i alt fem bind om Rømøs erhvervs- og ejendomshistorie, som Bert Kelm arbejder på, gennemgås alle de ejendomme i Juvre ejerlav, der fandtes i 1870, fra så langt tilbage som ejendommens historie kan spores og frem til i dag, også dersom der er bygget nyt hus på grunden efter 1870. Med disse kriterier gennemfører forfatteren en gennemgribende ejendomsregistrering af i alt 45 ejendomme i Juvre ejerlav. Et bebudet tredje bind vil omfatte det meste af Kongsmark ejerlav, bind fire resten af Kongsmark ejerlav (Tagholm) og bind fem Kirkeby ejerlav. I alt vil de fire registreringsbind komme til at omfatte omkring 192 ejendomme.

For de forholdsvis mange ejendomme på den nordlige del af Rømø, der hørte til Haderslev Amt (altså slesvigsk område) før 1864 (omtrent 2/3 af de 45 ejendomme), kan ejendomshistorien føres tilbage til 1500-tallet, mens ejendomme, der hørte under Ribe Amt før 1864 (altså kongerigsk område) ofte ikke med sikkerhed kan spore ejendomshistorien længere tilbage end til o. 1780.

Bogen indledes med et kort kapitel om, hvilke betegnelser forfatteren har anvendt på de registrerede ejendommers husgrupper, idet han henviser til den tidligere Rømø registrant »Værn af smukke danske huse af bygningskulturel værdi« fra 1971, hvor 34 af de 45 ejendomme i denne registrant var taget med. Derefter følger fire store kapitler, et for hver af de fire landsbyer, der udgør Juvre ejerlav: Landsbyerne Juvre med 16 registrerede ejendomme, Toftum med 13, Bolilmark med 7 og endelig Nørtvismark med 9 ejendomme. Af Jvures 16 ejendomme hørte halvdelen til Haderslev og halvdelen til Ribe Amt før 1864, et forhold, der som nævnt betyder meget for, hvor langt registreringer kan føres tilbage. Af ejendommene i landsbyen Toftum har kun én (løbenummer 17) hørt til Ribe Amt, mens de øvrige 12 hørte til Haderslev Amt. De 7 ejendomme i Bolilmark hørte alle til Haderslev Amt, mens Nørtvismarks 9 ejendomme fordelte sig med 7 til Ribe Amt og 2 til Haderslev.

Efter en kort indledning til hvert af de fire kapitler om de respektive fire landsbyer følger matrikelkort over landsbyerne fra 1875. På hvert af matrikelkortene har forfatteren indtegnet beliggenheden af pågældende landsbys gårde før 1500, hvor han mener, de har ligget. Matrikelkortene fungerer som et væsentligt og uhyre nyttigt hjælpemiddel, når man arbejder med ejendomsregistreringerne i bogen.

Derimod fungerer de tilhørende tabeller over ejerforholdene for ejendomme, hørende under Haderslev Amt fra 1500-1650 og fra 1650-1725 (for de tre nordligste landsbyers vedkommende, for Nørtvismark er det ejendomme under Ribe Amt, der er medtaget) ikke syn-derlig klart.

Hver ejendomsregistrering indledes med et hoved, hvor ejendommens løbenummer, artikelnummer, adresse, amtsligt tilhørsforhold før 1864 samt løbenummer og vurderingsgruppe i henholdsvis 1971 og 2000 er opført. Herefter følger et afsnit med ejendommens bygningshistorie, hvor forfatteren har fået mange interessante oplysninger med om hver enkelt ejendom. Hvert kapitel afsluttes med en detaljeret ejendoms historie, hvor ejere helt tilbage fra o. 1500 gennem-

gås. Disse meget minutiøse gennemgange af ejendommenes ejere frem til i dag er et beundringsværdigt og særdeles grundigt forskningsarbejde, som vil være af stor betydning for nuværende og kommende ejere, ligesom slægtsforskere kan få stor glæde af de mange oplysninger. For den almindeligt historisk interesserede læser betyder de mange navne og familiemæssige forbindelser, at man snart får en fornemmelse af at miste overblikket og drukne i detaljer.

Bogen er imidlertid ikke tænkt som en monografi, som man som læser arbejder sig igennem fra ende til anden, og som man forventer at huske i detaljer, men som et opslagsværk, som man konsulterer, når man har brug for det.

Efter gennemgangen af bogens 45 ejendomme slutter forfatteren af med en kort sammenfatning af resultater. Her opsummeres, hvorledes de fire nordlige landsbyer på Rømø (altså Juvre ejerlav) havde gode betingelser for både landbrug og søfart fra anden halvdel af 1500-tallet og indtil svenskernes besættelse af øen i 1643-44. Derefter fulgte en lavkonjunkturperiode til slutningen af 1600-tallet, hvorefter ny velstand slog igennem – en periode, der strakte sig ind i 1800-tallet. Markant er det at notere sig, at befolkningstilvæksten på nordøen i samme periode kun øgedes med tilvæksten af nybygninger i Nørtvismark, mens der på den sydlige del af øen i samme periode skete en befolkningsekspllosion med 50%’s befolkningstilvækst og med 60% flere ejendomme.

Selv om hovedparten af Rømøs landmænd har boet på nordøen, var der mange skippere/kommandører blandt bønderne. I en tabel på s. 336 ses det, at Bolilmark, der var nordøens mindste landsby, o.1700 havde 50 kommandører mod 33 i hver af de store landsbyer Juvre og Toftum. Dette forhold var vendt om 100 år senere, hvor Bolilmark kun kunne mønstre tolv skippere/kommandører mod Jvres 63. Men i øvrigt var kombinationen af at være landmand og kommandør ophørt o. 1800. Der var nedgangstid for landbruget indtil 1850, hvor nye landmænd fra fastlandet samt bedre tider for landbruget ændrede dette forhold. Omkring 1900 var det atter sløjt at være landmand på Rømø, og i løbet af 1900-tallet har det især været turisme og sommerhusbyggeri, der har bragt penge til øen.

Bogen er forsynet med et væld af gode billeder i form af gamle og nye fotos og tegninger af de registrerede ejendomme, små detailkort, dele af interiører og panelindskrifter. Desuden har bogen en mængde fotografier af ældre og nyere ejere, for størstedelen lånt af de pågæl-

dende familier. Det betyder, at bogens tekst suppleres smukt af billed-materialet, der fører facetter til registreringerne, hvorved hele bogen fremtræder usædvanlig indbydende og spændende at bladre i.

Det er et umådeligt stort arbejde, som forfatteren Bert Kelm har præsenteret med dette foreløbig første registreringsbind af i alt fire (plus indledningsbindet) og et arbejde, der vil få enorm betydning for historisk interesserede borgere på øen. Forfatterens formål med bogen, som han skriver i sit forord »at være et kildeværk for kommende generationer og at give tidens ejere en fornemmelse af den historiske »ånd«, der bor i deres ejendomme« er så absolut nået med dette registreringsbind over Juvre ejerlav. Man kan kun ønske både Bert Kelm og Rømøs befolkning til lykke med resultatet.

Inger Lauridsen

**Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt og Ortwin Pelc (udg.):
Schleswig-Holstein Lexikon.**

Wachholtz Verlag Neumünster 2000, 560 s., ill., indb. DM 98.

Et hjemstavnsleksikon, som under en historisk synsvinkel i kortfattet og prægnant form giver oplysning om væsentlige sider af landets historiske udvikling og dets fremtræden i dag – sådan karakteriserer forordet denne gedigne og statelige bog. Indbindingen er solid og stabil, illustrationerne er i bedste kvalitet, opsætningen er kompakt og dog let læselig.

De 1.300 opslagsord giver historisk-topografisk viden om Slesvig og Holsten i fortid og nutid. Geografisk er værket afgrænset til forbundslandet Slesvig-Holsten (incl. Lübeck), dog således at Nordslesvig indgår i skildringen af emner af overordnet historisk betydning (med artikler om f.eks. Augustenborgerne, artikel V, Haderslev-artiklerne, Jyske Lov).

Artiklerne falder i flere grupper. Her er større artikler, som i koncis form giver det store overblik over væsentlige emner og fænomener i Slesvigs og Holstens historie – f.eks. emner som fattigvæsen, sundhedsvæsen, brandkasser, apoteker, jøder eller retsvæsen. Her får man et kortfattet og dog indholdsrigt resumé, som det ellers kræver læsning af mange bøger at skaffe sig. Her er topografiske artikler – lange om vigtige byer som Flensborg, Altona, Hamborg eller Altona, korte om sognebyer og mindre lokaliteter. Der oplyses om institutioner (hvad er f.eks. regeringspræsidenten, stænderforsamlingerne, den

provisoriske regering?). Her er personartikler (Uwe Jens Lornsen, Peter Hjort (rettelig »Hiort«) Lorenzen, Theodor Storm o.s.v.).

Med kun 1.300 artikler i alt har det krævet en hård hånd at foretage udvalget af stikord, som kunne komme med. Netop derfor kan man undre sig over, at der er givet plads til en lang række artikler, som næppe kan siges at udtrykke noget specielt for netop Slesvig og Holsten. Hvorfor skal vi have separate artikler om f.eks. skibstyper som bark, brig eller galease? Hvorfor om kæmner, dekan eller Vorort? Og kunne vi ikke have undværet Kalmarunionen eller Skandinavismen i et leksikon som dette? Mens Karl Otto Meyer ikke har fundet optagelse!!

Selvfølgelig kan der også peges på skønhedspletter. F.eks. er s. 193 et smukt billede af porthuset på Krieseby blevet omdøbt til Sierhagen, statholderembedet skildres som nedlagt i 1836 trods det, at Friedrich af Hessen og derefter prinsen af Nør dog beklædte embedet frem til 1846. Snarere end at forfalde til opregning af uopfyldte ønsker og mindre fejl og mangler må man dog fremhæve, at dette værk repræsenterer et stort fremskridt. Det er rent ufatteligt, at det har været muligt at sætte dette sammen på kun ca. 18 måneder. 57 forfattere har medvirket – men de kyndige redaktører, overarkivar Klaus-J. Lorenzen-Schmidt og museumsinspektør Ortwin Pelc, begge fra Hamborg, har med hhv. 515 og 125 artikler trukket det store læs. De har vist det store organisationstalant. Tredjestørste bidragyder er landsarkivar Hans Schultz Hansen fra landsarkivet i Aabenraa med 49 artikler.

Sammen har de produceret et fortrinligt opslagsværk. Man kan kun ønske det mange brugere, så det kan blive udsolgt og erstattet af næste udgave, hvor artikeludvalget kan overtænkes igen og skønhedspletterne renses bort.

Lars N. Henningsen

Thomas Lyngby: Den sentimentale patriotisme. Slaget på Reden og H. C. Knudsens patriotiske handlinger.

Museum Tusculanums Forlag. Københavns Universitet 2001. 160 s., ill. Kr. 175.

200 året for slaget på Reden den 2. april 1801 blev fejret med maner. Mindedagen og dens plads i Danmarks historie blev bragt i erindring med bogudgivelser, foredrag, et engelsk flådefartøj på besøg, TV-udsendelser m.m. Museet på Sønderborg Slot markerede dagen med en

slags genopførelse af en patriotisk forestilling, som blev vist i byen den 17. august 1801 af skuespilleren H.C. Knudsen. Knudsen var i tiden mellem 28. maj og 19. dec. 1801 på turné i både kongeriget og Slesvig, hvor han med en teatralisk forestilling indsamlede milde gaver til de efterladte fra slaget på Reden.

Ved genoplivelsen af Knudsens forestilling præsenteredes museumsinspektør Thomas Lyngbys bog, som har netop Knudsens rejse og dens program som emne. Bogen beretter om den »statspatriotisme«, den velartikulerede og loyale opslutning omkring kongen, staten og fædrelandet, som prægede slutningen af 1700-tallet, og som kulminerede i tiden omkring slaget på Reden. H.C. Knudsen var en af dem, der satte stemningen i ord og toner, og som 1801 berejste landet med dette som program.

Knudsen var skuespiller ved Det Kongelige Teater, en mand af folket, protegeret af kongehuset, med store evner for at sætte publikum i affekt – og samtidig meget bevidst om at fremme egen position og karriere. Hans behov for at føle sig i centrum, tiljublet af publikum og anerkendt af magthaverne, var stort. Slaget på Reden blev hans store chance – han red på tidens følelsesbølge. I tiden op til slaget optrådte Knudsen i Det Kgl. Teater med »fædrelandssange«, under selve slaget sang og deklamerede han på batteriet Quintus midt i bomberegnen, efter slaget opmuntrede han krigsmandskabet med sin sang, og ved den store begravelse af de faldne sang han for på et digt til lejligheden. Endelig drog han gennem de sidste 8 måneder af 1801 ud på det der er kaldt »Dannebrogsvalfarten«. Rejsen førte ham til 53 forskellige steder i kongeriget og Slesvig, hvor et stort publikum samledes til mindehøjtideligheder. I Sønderjylland gæstede han Christiansfeld, Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Augustenborg, Tønder, Flensborg og Glücksborg. Knudsen sang patriotiske sange, den lokale præst holdt tale, unge piger bekransede et særligt opbygget »fædrelandets alter«, og der blev opført patriotiske tableauer. Blandt publikum indsamledes anelige beløb til de sårede og efterladte. Rejsen var således udtryk for en patriotisme, som greb hele riget, Kongeriget og Sønderjylland i forening. Undervejs sørgede Knudsen for at dokumentere sin indsats, så han havde argumenter for senere at få anerkendelse af kongen og kontant belønning.

»Den sentimentale patriotisme«, sådan klassificerer forf. Knudsens program: Det satte tilhørerne i affekt, fremkaldte opslutning omkring fædrelandet, opbyggede almenånd. Forf. tolker programmet som af-

spejling af forestillinger om ære, skyld, køn, seksualitet og død. Det skabte et forestillet fællesskab i publikum om fødeland og konge, en erstatning for tidligere tiders kollektive, konkrete fællesskaber. Programmet sættes ind i en teoretisk ramme. Nærværende anmelder føler dog, at den er lidt fortænkt. Det er store ord at mene, at programmet hensatte publikum i »massehypnotisk tilstand« (s. 59), at det udtrykte »følelsesmæssig terror« (s. 62), at de unge pigers bekræftelse af mindstøtten for de faldne udtrykte, at de ofrede deres dyd til heltene, at de belønnede dem med »sublim postmortal erotik« (s. 89). Knudsen selv udtalte, at han ville vise sin taknemlighed mod de faldne, »glæde min Konge, gavne mine Medmennesker, hvorved jeg vandt min Konges Naade og mine retskafne Medborgeres Agtelse og min egen Tilfredshed« (s. 98). En sådan karakteristik giver for anmelderen god mening, og inden for en sådan ramme kan også publikums og de unge pigers optræden beskrives tilstrækkeligt. Det andet er tolkning ud fra en sen eftertids anderledes ideer.

Bogen fortæller om, hvordan borgerne/undersåtterne anno 1801 blev opdraget til aktive og loyale statsborgere. Det var en proces, som var startet længe inden og som forløb parallelt i kongeriget og i her-tugdømmerne. Sammenligning med beslægtede seancer i årene forud (f.eks. de patriotiske fester 1749 og 1760) og de programmer, som omtales af Henrik Nyrop-Christensen i artiklen »Mindehøjtideligheder fra Frederik VI's Tid« (1970) kunne have været interessant. Man havde også gerne hørt mere om programmets budskab. Vi hører kun lidt om, hvad teksterne sagde om fjenden, kongen, fædrelandet og borgeren. Når det er nævnt, skal dog ikke forties, at Th. Lyngbys bog i øvrigt er velunderbygget. Det er også en smuk bog i klassisk opsætning. De gode illustrationer er anbragt på indskudte, kriderede sider. Det er i dag en lidt »gammeldags« form, men den har sine fordele – for det er jo dog teksten, som skal bære en bog.

Lars N. Henningsen

Erik Møller Nielsen: Fra Klamp til Konstruktion. Fra håndværk til ingeniørkunst i Aabenraa's sejlskibsbyggeri ca. 1800-1880.

Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 8, 211 s., rigt ill., indb., 298 kr.

På indeværende tidspunkt er de allerfleste af Sønderjyllands søfartsinteresserede nok blevet opmærksomme på, at Erik Møller Nielsens

længe ventede bog om guldalderen for Aabenraas træskibsværfter har set dagens lys ved et samarbejde mellem museumsrådet for Sønderjyllands amt og Aabenraa Museum. Og takket være tilskud fra en række fonde endda i en særdeles smuk udførelse. En forudsætning for bogens tilblivelse er dog forfatterens sjældne kvalifikation som historiker med speciale i historisk skibskonstruktion.

Hertugdømmernes søkøbstæder og enkelte mindre pladser blev i løbet af 1700-årene kraftcentre for dansk skibsbyggeri uden for København, hvor flådens værft på Gammelholm og Nyholm var toneangivende og en katalysator for nye impulser. Indberetningerne fra toldstederne er gennem 1700 årenes sidste halvdel den primære kilde til vor viden om skibsbyggeriet i den danske provins. Udover antallet og typen af nybyggede fartøjer får vi at vide, hvor mange, der blev i hjemmeflåden og hvor mange, der blev solgt udenbys. I Aabenraa var værftsvirksomheden endnu beskeden, og med byens voksende behov for skibe måtte man hente sine nybygninger udefra, hovedsagelig fra Neustadt i Lübeckerbugten. Denne værftsby levede højt på sin glørværdige fortid, hvor Christian den Fjerde lod en del af sine orlogsskibe bygge her. I perioden 1761-1770 modtog Aabenraa 11 fartøjer fra Neustadt, det vil sige Neustadts samtlige nybygninger. I 1785 var de 12 af byens 13 tremastede galioter bygget i Neustadt, den sidste i Lübeck.

Men tiden var ved at være forbi for disse langsomme, bugede fartøjer med højt udvendigt ror. De tomastede brigantiner udgjorde fornyelsen af flåden, og mange af disse blev bygget lokalt eller i Sønderborg, Nordborg eller Egersund. Omkring 1750 var skibsbygmester Jacob Paulsen kommet fra Kappel og havde slået sig ned i Aabenraa. Men snart skabte krige og politisk uro dårlige tider for skibsfarten, indtil netop landets neutralitet senere i århundredet gav højere fragtpreiser og behov for tonnage. Sønneren Eric Paulsen opførte et nyt værft med anlæg, så der også kunne bygges de største skibstyper. Og han byggede ikke alene til byens partsrederier, men også til udenbys kunder. Det var ikke et særsyn, at fremmede endog fra hovedstaden slog sig ned i Aabenraa for at overvåge, at deres skib blev bygget og udrustet efter ønske.

Forudsætningen for en bæredygtig værftsvirksomhed var en god naturhavn, adgang til tømmer og kapital til at bygge for. Udslagsgivende for de tekniske landvindinger var og er dog det individuelle initiativ og talent, og alt dette var i høj grad til stede i Aabenraa, der

i løbet af 1800-årene blev det førende centrum for skibsbyggeri i den danske provins.

Fra dette udgangspunkt begynder Erik Møller Nielsen sin beskrivelse af den revolutionerende overgang i bygningsteknologien, at man fra at bygge skibe på øjemål og erfaring gik over til at konstruere det ønskede fartøj på papir ud fra matematiske beregninger og derefter sætte skibet i arbejde på beddingen.

Denne kundskab bredte sig i 1830'erne og 1840'erne fra Flådens Konstruktionskammer og Skibsbyggerskole på Holmen til de søkøbstæder, der havde et fremgangsrigt skibsbyggeri. Skibsbygmester i Konstruktionskammeret D.H. Funch udgav i årene 1830-34 den første bog om den nye metode *Praktisk Skibbyggeri. Et Forsøg. I-II*. Her lægger Funch bl.a. stor vægt på udvælgelsen af egnet skibstømmer. Provinsens erfarne mestre købte dog ikke en kostbar bog i København for at starte et helt nyt princip. I praksis kom fornyelsen til provinsen, når der blev ansat en ny svend, der havde lært den nye metode i København. Erik Møller Nielsen har tidligere skildret den revolutionerende overgang i Svendborg, hvor skibsbygmester Niels Hansens søn, H.P. Hansen, i 10 måneder i året 1838 var privatelev ved Holmens Konstruktionsskole, og derefter bragte de teoretiske hjælpemidler tilbage til faderens byggeplads. Også til Aabenraa blev den nye viden bragt af en ung skibsbygger, den norsk fødte Thorkild Andersen, der havde lært på Holmen.

Men forinden var skibsbygningskunsten, der i denne forbindelse er en mere dækkende betegnelse end klampbyggeriet, i Aabenraa bragt til stor fuldkommenhed takket være et sjældent sammenspil mellem de to personligheder Eric Paulsen og skibsreder Jørgen Bruhn, der havde et usædvanligt blik for skibe, og som selv anlagde et værft på Kalvø. Som tekniker skildrer Møller Nielsen udførligt de forskellige faser under et skibsbyggeri »på klamp«, hvor det overordnede princip er skibsbygmesterens erfaringer, dvs. tommelfingerregler og øjemål kombineret med en veludviklet æstetisk sans, for smukt skulle skibet være. Under den endelige forhandling med kunden om formsætningen skulle diskussionen gerne have en konkret baggrund. Derfor blev på det spantereste skib trukket langsgående senter, det vil sige tynde brædder, der kunne give et indtryk af den færdige skrogform. Når vi i dag forbinder ordet klamp med uprofessionelt arbejde skyldes det skibskonstruktøernes akademiske overmod. Til gengæld kunne klampbyggeren føle sig som kunstner og nyskabende

ud fra de afprøvede erfaringer. Men når vi ved ordet klamp forbinder noget tungt og lidt ufikst, rimer det med, at klampbygningen oftest fremviste et overforbrug af træ, opbygget som den var stykke for stykke. Dette kunne accepteres, så længe der var rigeligt tømmer for hånden, men ved landets økonomiske opgangstid i 1830'erne og flådens deraf følgende kraftige vækst, blev netop muligheden for at spare på træet et vægtigt argument for indførelsen af den teoretiske konstruktion.

Klampbygmestrenes skrogform var fiskeformen. Den havde et bredt forskib og spidsede til agter. Bunden var skarp. Heri ses et eksempel på det ældgamle parallelprincip. En torskefisk svømmer godt, altså vil et skib dannet efter de samme linjer være et godt søskib. Formen var dog ikke ideel for et handelsskib, for der var relativt lidt plads til fragten. Farten var et andet parameter for et godt skib. Og her forestillede man sig ligesom de tidligere generationer, at jo flere »klude«, man satte og jo højere, de kom op, jo bedre ville skibet kunne udnytte og omsætte vindens kraft til fart. Fiskeformen blev i Aabenraa brugt til de store fuldriggede skibstyper brigger og fregatter, hvor eftertiden ville sætte en moderat skønnertrig på et skrog af tilsvarende størrelse. Men det gav skibe, hvis smukke linjer yderligere blev understreget med ornamenter for og agter. Trods manglende tegninger kender vi alligevel disse skibe, for de stolte redere og kaptajner bestilte datidens kendte skibsportrætmalere til at portrættere skibene. Et antal af især Jacob Petersens smukke farvelagte tegninger på Aabenraa Museum bidrager i høj grad til bogens æstetiske kvaliteter.

Det håndgribelige i den nye metode var indførelsen af konstruktionstegningen, hvori to elementer forenes: teknisk tegning og matematiske beregninger først og fremmest af stabiliteten. Den for ikke-tekniske læsere lidt vanskeligt tilgængelige teori illustreres ved samtidige tegninger som de tegningssæt, modelbyggere bruger også i vore dage. De består af en opstalt (sidetegning), vandlinieplan, centerplan og spantsnit. Og de teknologiske finesser ved de forskellige tegninger forklares pædagogisk af en fagmand, der er hjemme i sit stof. En række opslag, markeret ved en mørkere farve, fortæller om skibstypernes sejl og om de forskellige materialer udover træ, der bruges til et skibs bygning og udrustning.

Efter den teknologiske fremstilling fortælles om skibsbyggeriets store tid og årtierne derefter, om værfter og skibsbygmestre og de skibe, der blev skabt. Naturligvis får også Aabenraa-klipperen sit eget

afsnit. Erik Møller Nielsens bog har mange facetter. Hovedemnet er nok den teknologiske revolution, men der bringes også et rigt persongalleri på banen. Adskillige kommer selv til orde gennem efterladte beretninger. Efter en række spændende bilag og regnskaber over mandskab, underleverandører og materialer kommer fra forfatterens database listerne over de omkring 360 skibe, der blev bygget i Aabenraa fra 1711-1890: alfabetisk efter skibsnavn, alfabetisk efter type samt i kronologisk rækkefølge, alle med tilføjet navn på skibsbygmesteren, hvis han kendes.

Værket kan i høj grad bruges som opslagsbog, og heldigvis virker indbindingen solid, for man bliver ikke færdig med bogen efter hverken den første eller den anden gennemlæsning.

Hanne Poulsen

Sebastian Olden-Jørgensen: Kun navnet er tilbage – en biografi om Peter Griffenfeld.

Gads Forlag, København 1999, 351 s., ill. Kr. 298.

Den 16. juni 1675 var kong Christian 5. på besøg i Flensborg. Han holdt åbent taffel og beværtede sin svoger hertug Christian Albrecht af Gottorp. Bag den tilsyneladende festlighed lurede dog store modsætninger. Gennem flere år var der ført intense forhandlinger, om hvem der skulle overtage konge- og hertugslægtens arvelande Oldenborg og Delmenhorst efter at den lokale gren af den oldenborgske slægt var uddød: kongen eller hertugen eller dem begge? Kongen var indstillet på evt. at tage en krig som den mest nærliggende løsning på problemet. Han ville gøre op med gottorperne, »slangen ved Danmarks barm«, som han siden kaldte dem i sit testamente. Han ville sikre sig den udelte besiddelse af de to grevskaber. Derfor var han mest stemt for at gribe hertugen i forbindelse med samværet i Flensborg.

Men kongens almægtige storkansler Peter Griffenfeld fik ham talt fra at pågribe hertugen. Griffenfeld havde nemlig gennem flere år tilstræbt en politik, som søgte andre veje end kongen. Mens kongen fulgte en konfliktsøgende revanchisme, foretrak Griffenfeld at forsøge en fleksibel neutralitetspolitik: Pennen skulle styre sværdet. Gennem forhandlinger og alliancer gjaldt det om at få frie hænder over for Gottorp, evt. ved et mageskifte at få den gottorpske del af Slesvig i bytte for Oldenborg og Delmenhorst.

Ud fra denne opfattelse forhandlede Griffenfeld den 19. juni 1675 i Rendsborg med hertugens førstemand kansler Kielman von Kielmanseg. De drøftede bl.a., hvor meget gods gottorper-hertugen evt. skulle afgive for at få Oldenburg-Delmenhorst i udelt besiddelse. Griffenfeld ønskede, at gottorperen skulle afgive sin del af Nordslesvig: Tønder, Løgumkloster og Aabenraa amter. Faktisk gik Kielman med til planen, dog uden Aabenraa – indtil et svensk nederlag i slaget ved Fehrbellin gav kongen mod til at stille hertugen et ultimatum.

Det var således ikke Griffenfeld, der kom til at designe de følgende års politik. Tværtimod lagde hans forsøg på at føre en alternativ forhandlings- og neutralitetspolitik grunden til spændinger i forholdet til kongen. Til sidst blev det for meget for Christian 5. Den 21. august 1675 formulerede kongen i Rendsborg sine bebrejdelser i et advarende brev til Griffenfeld. Han gav udtryk for lang tids frustrationer. Kongen følte, at Griffenfeld manipulerede med kongens vilje, han havde taget mod bestikkelse, og han viste ikke kongens generaler passende respekt. Kongen følte sig gået for nær. Han var kun konge af navn, mens premierministeren bestemte alt.

Brevet udtrykker et vendepunkt i forholdet mellem de to. Et af irritationspunkterne var spørgsmålet om den rette kurs i det Gottorp-Oldenburg-Delmenhorstske spørgsmål. Mindre end syv måneder senere var løbet kørt. Griffenfeld faldt i unåde. Han blev fradømt liv, ære og gods for afpresning i juridiske sager, for embedsforsømmelse og for at tage mod skænk og gave – for »gerrighed og ærgerrighed«. Den 5. juni 1676 stod den forstødte rigskansler på retterstedet – men blev benådet i sidste øjeblik. Herfra gik vejen tilbage til Kastellet og siden til fæstningsøen Munkholm ud for Trondhjem. Her sad Griffenfeld indespærret til et år før sin død i 1699.

Denne bevægende historie har fascineret historikerne lige siden. Holberg skrev om Griffenfeld i 1735, Ove Malling optog ham blandt sine biografier i 1777. Det største minde blev sat af sønderjyden A.D. Jørgensen i den monumentale Griffenfeld-biografi fra 1893-94. I historieundervisningen fik Griffenfeld sin markante plads. På den ene side blev Griffenfeld mønsteret på den flittige og stræbsomme borger-søn, som lagde grunden til enevældens retssamfund. Han blev kendt for store og gode gerninger. Som statsstyrets grundlægger og borgerstandens søn. Men også for sine menneskelige brist. Historien om hans høje flugt og dybe fald kunne bruges som moralsk spejl. F.eks. på Sct. Severinskolen i Haderslev blev en statue af Griffenfeld i 1924

sat op i forhallen af den nybyggede skole sammen med en statue af Christian 4. Statuerne gav et godt udgangspunkt for historieundervisningen.

Nu har historikeren Sebastian Olden-Jørgensen skrevet vor tids Griffenfeld-biografi.

Det er der kommet en god bog ud af. Forfatteren er lærd. Han kan øse af datidens mange latinske og franske tekster, men fortæller historien let og ubesværet. Teksten skrider fremad klart opdelt i let overskuelige kapitler, det solide kildemateriale tynger på ingen måde fremstillingen, men kan dog let findes frem gennem det diskret anbragte noteafsnit. Menneskekundskab med et glimt i øjet mærkes ofte, og sine steder er fremstillingen ligefrem spændende. Det er en historisk fremstilling, en biografi i klassisk tilsnit, uden nymodens pop og leflen for det populære, skrevet i et godt og sobert sprog. En fornøjelse at få en fremstilling, hvor ordet bærer fremstillingen, og hvor der kun hæftes billeder på, hvor de virkelig kan foretælle noget.

Sønderjyllands snævrere historie berører fremstillingen selvsagt kun indirekte. Og dog er allerede fremhævet, hvordan Griffenfelds særlige udenrigspolitik og hans bestræbelser for at finde en fredelig løsning på problemerne omkring Gottorp, Oldenborg og Delmenhorst og hans forhandlinger med den gottorpske kansler Kielmann var et af de forhold, som uddybede modsætningsforholdet til kongens linje – og dermed førte til rigskanslerens fald. Ikke kun af denne grund kan bogen anbefales på det bedste.

Lars N. Henningsen

Karen Margrethe Pedersen: Dansk sprog i Sydslesvig. Det danske sprogs status inden for det danske mindretal i Sydslesvig 1-2.

Institut for Grænseregionsforskning, Aabenraa 2000. 302+392 s., indb., ill., kr. 350.

Undertitlen er vigtig. Det er primært danskens status der skildres, mens beskrivelsen af hvad det er for en slags dansk kommer i anden række. Til gengæld får vi en detaljeret skildring af hvornår og hvordan, af hvem og til hvem dansk bruges inden for mindretallet, og det er særdeles spændende læsning for en der som anmelderen kun har teoretisk kendskab til mindretallets forhold.

Bind 1 skildrer danskens stilling i skolen og i privatsfæren og slutter med en beskrivelse af den sproglige variation, og en diskussion af

hvad sydslesvigdansk er for en slags sprog, hvilke normer der hersker og hvordan man skifter mellem dansk og tysk. Det er en lidt tung begyndelse. Der gøres omhyggeligt rede for hvordan materialet er indsamlet ved hjælp af spørgeskemaer, interviews og etnografisk præget feltarbejde med deltagerobservation blandt skoleelever fra 6. klasse, gymnasieelever, andre unge og voksne (forældre, funktionærer og ledere inden for mindretallet). Der er en del gentagelser, men det er en nødvendig beskrivelse, for troværdigheden afhænger af kvaliteten af dette grundmateriale.

I bind 2 skildres brugen af dansk og tysk i de forskellige dele af mindretallets offentlighed og den kritik der i anden halvdel af 1990'erne har været af danskens begrænsede funktionsområder, før der til slut gøres status over den aktuelle stilling.

Det er en velskrevet og veloplagt bog, med gode illustrationer, om end nogle af billederne er lidt vel grå i det, fordi de er hentet fra andre publikationer. Der er en del tabeller, men man stopfodres ikke med dem, og de grafiske fremstillinger af sprogenes rolle som ramme, evt. passepartout og billede siger mere end mange ord (se fx 2:134ff). Jeg har ikke meget at sige til det faktuelle. Det hele virker som solidt arbejde uden ret mange fejl.

Et par af de ord der antages at være sydslesvigismer skal dog have en kommentar med på vejen. *Børneplejestation* og *rådgivningsstation* omtales som nydannelser på dansk under indflydelse af tysk Sozialstation. Det er muligt, men faktisk har man brugt de nævnte betegnelser i dansk fra først i 1900-tallet, og Store Magleby Børneplejestation er oprettet så sent som 1943. I *Trap Danmark* 5. udg. fra 1960 omtales en hel stribe børneplejestationer i Københavnsområdet, og både betegnelsen rådgivende station og rådgivningsstation optræder i overskrifter (II,1:476ff), og rundt i landet lå tuberkulosestationer. Det kan derfor tænkes at sydslesvigsk blot har beholdt ord som i rigsdansk er gået af brug igen.

Jeg vil heller ikke undlade at gøre opmærksom på at der stadig er foreninger og sammenslutninger i Danmark der har *styrelser*, måske især inden for den grundtvigske verden. Dansk Friskoleforening er en af dem, Kirkeligt Samfund en anden – Historisk Samfund for Sønderjylland en tredje.

Men det er ikke disse småting der er interessante. Det er derimod det billede vi får af både mundtlig og skriftlig sprogbrug i alle mulige forskellige mindretalssammenhænge fra institutioner og foreninger til

privatlivet. Og hele tiden anskueliggør Karen Margrethe Pedersen hvor mange faktorer der er med til at bestemme sprogvalget. Det ses klart når hun skildrer sprogbrugen i to slægter – hvor jeg godt kunne have tænkt mig en sammenligning med Marika Tandefelts skildring af en Helsingeslægts sproghistorie mellem svensk og finsk (*Mellan två språk* Uppsala 1988), hvor giftermålsmønster og uddannelsesniveau anses for at være afgørende for sprogvalget.

Konklusionen er at dansk især er et offentligt sprog. De fleste medlemmer af mindretallet har tysk som førstesprog og dagligsprog i familien, men lærer dansk i børnehave eller skole. Det er principielt rigsdansk der læres, men talesproget er især uden for skoleregi sydslesvigsk, dvs. en regional udgave af dansk præget af sprogkontakt-fænomener. Dette dansk bruger de i vekslende omfang i mindretalsinstitutionerne og med disses funktionærer, mens de taler tysk i alle andre sammenhænge. I nogle af de danske foreninger er den danske ramme smal, og dansk fungerer udelukkende som et fortegn, der siger at her foregår det »på dansk« i kulturel forstand. Man er tæt ved en tilstand hvor sproget ikke opfattes som nødvendigt for den nationale identitet.

En principiel diskussion af forholdet mellem sprog, kultur og identitet tages op til slut, og der sammenlignes med det tyske mindretal i Danmark. I sproglig henseende er der mange lighedspunkter. I begge tilfælde er dansk resp. tysk kun sjældent førstesprog, men et mindretalsandetsprog med begrænset funktionsområde. Tysk i Danmark har dog langt større praktisk og erhvervsmæssig anvendelse uden for mindretallet end dansk i Tyskland.

Dansk sprog i Sydslesvig gør ikke blot en rigsdansk læser meget klogere på hvordan dansk og tysk spiller sammen, den rejser også spørgsmålet om nationale mindretal i dagens Europa skal blive ved med at have en national monokultur og etsprogethed som forbillede, eller målet skal være et multikulturelt og flersproget fællesskab. Dermed lægges der op til en sprogpolitisk debat og en diskussion af forholdet mellem sprog og identitet som er uhyre aktuel, og som rækker langt ud over Sydslesvig.

Inge Lise Pedersen

Claas Riecken: Nordfriesische Sprachforschung im 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte der Friesischen Philologie und der deutsch-dänisch-friesischen Nationalitätenfrage in Schleswig-Holstein.

Bredsted (Nordfriisk Instituut), 2000, 446 sider, ill., indb., 75 DM.

Det foreliggende værk er en tysk disputats (dissertation), hvis emne ikke er helt så nemt at indordne i det kendte system af humanistiske videnskabsfag. Forfatteren har bevidst valgt betegnelsen sprogforskning i stedet for sprogvidenskab, fordi både akademisk uddannede fagfolk og ulærde forskere har bidraget til den frisiske filologis udvikling. Forfatteren har leveret en stor indsats med at samle og bearbejde det spredte og tit sparsomme materiale fra mange lokale og større arkiver og samlinger i Nederlandene, Tyskland og Danmark.

Det er interessant og sandsynligvis hidtil ukendt for de fleste læsere, at impulsen til at intensivere og systematisere forskningen om det nordfrisisk sprog kom fra Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Ikke desto mindre var forskningen i det frisiske sprog allerede dengang ret udbredt. Man kan nok sige, at interessen for sproget voksede i takt med opkomsten af den danske sprogbevægelse i Slesvig.

Selv om emnet kan forekomme noget specielt, er Claas Rieckens opus alt andet end en tør videnskabshistorisk afhandling. Tværtimod: Værket bidrager til bedre forståelse af Nordfrislands særpræg og historie og er desuden et vægtigt bidrag til sproghistorien i hele det gamle hertugdømme Slesvig. På grund af forfatterens flydende skrivestil er den let at læse, hvilket desværre ikke er en selvfølge i tysk-akademiske doktordisputater. Den sproghistorisk interesserede danske læser vil finde mange paralleludviklinger og sammenhænge med den danske sprogbevægelses opkomst i Sønderjylland i 1800-tallet.

Gerret Liebing Schlaber

Ingrid Riese (red.): Erinnerungen aus den 20er bis 50er Jahren.
Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nord-schleswig. Heft 75. Jahrgang 2000. 223 s.

I anledning af 75 året for Genforeningen i 1995 udskrev Historisk Samfund for Sønderjylland en prisopgave. Foreningen opfordrede alle sønderjyder til at fortælle erindringer om deres liv siden 1920. I

selve jubilæumsåret blev et udpluk af de bedste tekster udgivet i bogen »Sønderjyder siden Genforeningen – erindringer«. Samlingen tegner et billede af danske sønderjyders »kollektive hukommelse«. Der manglede således nogle sønderjyder – nemlig de tysksindede.

Denne mangel har mindretallets historiske forening »Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig« siden da rådet bod på. I 1998 udsendte foreningen en opfordring til at skrive erindringer. Målet var dels at samle et kildemateriale til opbevaring i mindretallets arkiv, dels at udgive en antologi i anledning af årtusindskiftet. Projektet blev en succes. Der indkom knap et halvt hundrede beretninger, og efter et stort redaktionsarbejde blev hovedparten af besvarelserne offentliggjort rettidigt til årtusindskiftet i hæfte 75 af Heimatkundliche Arbeitsgemeinschafts skrifter. I denne publicering af besvarelserne er trykt alle indkomne tekster, som har karakter af egentlige erindringer, og som ikke har været offentliggjort før. Ved udgivelsen er foretaget forkortelser i længere tekster. Hele materialet, også de ikke publicerede tekster, kan benyttes i den originale form i Archiv der deutschen Volksgruppe i Aabenraa.

De publicerede tekster er grupperet i fire kronologisk ordnede kapitler, om årene 1920-39, om 2. Verdenskrig, om krigsafslutningen og nybegyndelsen efter krigen. Længere tekster er ved udgivelsen delt op i mindre afsnit og fordelt på de kronologiske kapitler. På den måde optræder nogle forfattere i flere kapitler, alt efter emnet. Princippet har sine fordele – stoffet struktureres, så læseren lettere får svar på sine spørgsmål: f.eks. Hvordan oplevede mindretallet mellemkrigsårene? Hvordan krigens år? Hvordan Anden Verdenskrig? Hvordan den første efterkrigstid?

Tonen er ret forskellig gennem de fire kapitler. Årene frem til krigen fremstår som en relativt problemfri periode: Nok kunne der være stridigheder mellem børnene i de delte kommuneskolars danske og tyske afdelinger. Men der huskes stort set et godt samliv hen over de nationale skel, både blandt børn og voksne. Flere tekster fremhæver de gode muligheder for mindretallets aktiviteter og imødekommende danske embedsmænd.

Derimod har forfatterne næsten helt fortrængt den omsiggribende nazificering, som fandt sted fra 1933. Lærer Anna Klindt lægger ikke skjul på den nazistiske opdragelse, som var frugten af læreruddannelsen i disse år, men ellers er der ikke meget at læse om dette emne.

Til gengæld skifter perspektivet i kapitlet om krigens år. Her læser

vi om mindretallets massive mobilisering i nazistiske organisationer, om Hitler-Gruss og Hitler-billeder, om heroisering af Tyskland og døden, om hyldest til de indtrængende tyske soldater den 9. april og om krigsbegejstring indtil den bitre ende – og tilsvarende om afbrydelse af gamle kontakter til danske naboer.

Regnebrættet tælles sammen i kapitlet om krigsafslutningen. Her får vi bogens mest følelsesladede beretninger. En tone af forurettelse og harme ligger lige under overfladen, når beretning efter beretning fortæller om frihedskæmpernes overgreb, om chikaner, om anholdelser og internering i Faarhus-lejren, om svære økonomiske kår og måske udvisning. Rester af det had, som blev fremkaldt af disse begivenheder, ligger endnu ulmende mellem en del linjer. Dette er ubetinget bogens mest værdifulde kapitler.

Det afsluttende kapitel om tiden frem mod vore dage er mere flimrende – som den nyeste tid altid vil være det. Men tonen er nu igen mærkbart en anden. Her fortælles om grundlæggelsen af BdN, om ny forståelse, om en ung slesvig-holsteners positive oplevelse af det danske Sønderjylland.

Erindringer vil altid være subjektive. De har ikke til opgave at vise hvordan historien faktisk var (hvis dette overhovedet kan konstateres!). Hvis de er gode og ærlige viser de, hvordan den enkelte oplevede historien. Af denne slags er der flere tekster i samlingen. Mest overbevisende er beretningerne om årene 1945-47. De dokumenterer, hvordan fortidens synder, forskyldt og uforskyldt, i disse år bragte tyske og danske så langt fra hinanden som nogensinde. Vejen ud af denne situation blev lang og besværlig – først i dag er den tilbagelagt.

Bogen kan derfor anbefales. Teksterne er ærlige, de når langt i at tegne billedet af mindretallets oplevelse af historiens mærkelige veje. Billedet er selvfølgelig flimrende. Derfor et det fint, at udgiverne næsten som et resumé har placeret et interview med Chr. Kier fra Jejsing allersidst i bogen. Her trækker den besindige vestslesviger linjerne op. At *Nordslesvigs* besættelse 9. april var en glædens dag lægger Kier ikke skjul på, ej heller at man troede på Hitler og råbte Heil da tyskerne kom. Det førte både ham og faderen til Faarhus efter krigen – var mindretallet ikke blevet indsat dér var det nok blevet opløst, skriver Kier. Nu holdt man sammen. Der gik mange år derefter, før Kier kom i hjembyens forsamlingshus. Imidlertid er tiderne blevet andre. I dag »kommer vi sammen og har det godt med hinanden, mener jeg«, slutter Kier.

Mindretallets erindringsprojekt fortæller om denne udvikling. Det supplerer den danske erindringsbog fra 1995. En god læsebog er der kommet ud af anstrengelserne.

Lars N. Henningsen

Ulrich Schulte-Wülwer: Künstlerkolonie am Nordufer der Flensburger Förde: Ekensund.

Boyens & Co, Heide 2000, 200 s. Rigt ill. Indb. DM 49,80.

»Künstlerkolonie Ekensund« er en stort anlagt beskrivelse og gennemgang af den tyske kunstnerkoloni, der opstod i Egersund efter 1864, der i tysk opfattelse var befrielseskrigene fra »det danske tvangsherredømme«. Den i størrelse noget uhåndterlige bog er skrevet af *Ulrich Schulte-Wülwer*, museumsdirektøren for Flensborg Bymuseum, Museumsberg Flensburg, og emnet er her virkelig grundigt behandlet. Man kommer rundt i alle kunstnerkoloniens hjørner både de kunstneriske og de mere private, så bogen giver et godt indtryk af et stykke kunsthistorisk grænselandshistorie dog set ud fra et tysk kulturgrundlag og ståsted.

Dette hjørne af kulturhistorien er tidligere behandlet af yderst kompetente folk som *Ernst Schlee*, *Ellen Redlefsen* m.fl. Vi må jo blankt indrømme, at den side af kunsthistorien står meget stærkere i tyske fremstillinger end i danske. Vi har næppe mere end en halv snes sidetalsmæssigt tynde værker om den sønderjysk-slesvigske kunsthistorie. Der findes ingen større afhandlinger om emnet på dansk, og de centrale museer for sønderjysk-slesvigske kunst er Museumsberg i Flensborg og Gottorp slot. Det gælder også middelalderens kirkekunst. På de sønderjyske kunstmuseer og museer iøvrigt findes kun tilfældige brudstykker, som vel ikke engang kan sættes sammen til en helhed, selv om værkerne blev samlet ét sted. På det sønderjyske landsarkiv findes næsten intet om kunst og kunstnere: dagbøger, plakater, kataloger, brevvekslinger, artikler for slet ikke at tale om radio- og tv-udsendelser med grænselandets kunstnere.

Så meget desto mere er der grund til at glæde sig over Ulrich Schulte-Wülwers velskrevne og dybdeborende forfatterskab om sønderjysk-slesvigske kunst med grundige og inspirerende analyser af enkelte værker, der ofte sættes ind i større kunstneriske eller samfundsmæssige sammenhænge.

Interessen for den tyske kunstnerkoloni i Egersund blev skabt af

museumsdirektør Ellen Redlefsen, Flensborg, der i slutningen af 1960'erne ud fra omfattende studier og indsamling af materiale skrev nogle artikler i tidsskriftet »Nordelbingen«, og de resulterede i udstillingen »Maler in Ekensund und an der Flensburger Förde«. Til denne blev udarbejdet et katalog, der talte 41 navne. Emnet vakte også interesse i Danmark. Således vistes på Sønderjyllands Kunstmuseum i 1979 udstillingen »Kunstnerkredsen fra Egersund og Flensborg fjord«, og i 1987 var der en udstilling på Gl. Holtegård med titlen »En tysk kunstnerkoloni ved Egersund« med tilhørende katalog.

Læg mærke til vanskelighederne med at karakterisere »kolonien«, som også kaldes kreds og sted. Det var ikke en sammenslutning af kunstnere, som vi kender det her i Danmark. Det var heller ikke en gruppe som »Skagensmalerne« eller »Fynboerne«. I Egersund samledes man mere »tilfældigt« om stedet med alle dets forskellige motiver: naturen med skov, bakker og fjord, de mange teglværker med deres store røde tagflader, kirkerne og møllerne, skibene på fjorden og ikke mindst de mange særprægede mennesker: bønder, teglværksarbejdere, fiskere og søfolk. Inspirationen fandtes overalt, blot man lukkede øjnene op og satte penslen på lærredet eller fattede kul og papir. Det var næsten samtidig med, at det såkaldte »friluftsmaleri« slog igennem i Tyskland.

I bogens første kapitel gør forfatteren rede for, hvilken indflydelse de såkaldte »slagmalere«, der skildrede krigene og især 1864, havde for den senere udfoldelse af malervirksomheden ved Egersund. Disse malere havde øje for mere end blot dramatiske og blodige krigsscener og så også mulighederne i at skildre den fredelige natur, ligesom de opdagede lysets vekslen over fjord og land. De følte sig tiltrukket af det, fortalte om det og vendte tilbage sammen med andre malervenner. Man ville jo også gerne besøge det nyerebrede land! Efterhånden kom så en række andre malere til, men kun dem, som bekendte sig til den tyske side. Det var en blandet skare af kunstnere fra mange egne af Tyskland – også en del udvandrede sønderjyder, kunstnere fra Flensborg og så nogle hjemmefødinge – der fra 1875 hvert år malede i sommermånederne i Egersundområdet. Der var så mange forskellige personligheder, at forfatteren inddeler dem i generationer med højdepunktet omkring århundredeskiftet. I de følgende år klinger kunstmiljøet langsomt ud på grund af forandringer i natur, samfund og samfærdsel. Nogle af de bedste kunstnere søgte andre græsgange. Således slog den mest kendte, *Otto Engel*, sig

ned på vadehavssøen Før. Men opløsningen hang også sammen med, at naturmaleriet var på retur, og en ny generation voksede frem med et helt andet syn på natur, mennesker og maleri bl.a repræsenteret ved en maler som *Emil Nolde*.

Det er egentlig mærkeligt, at ingen af kunstnerne gør sig overvejelser over den nye »tyske« landsdel, som de besøgte, og slet ikke opdagede, at der fandtes en stor dansk befolkning på egnen. Kun en enkelt, *Gustav Schönleber* (1851-1917), der rejste rundt i Haderslev-Flensborg-Sønderborgområdet 1875, omtaler det nationale aspekt: »In Hadersleben war mir's auch ungemütlich, da fast alle dänisch spricht und gesinnt ist«, skrev han.

Et afsnit omtaler danske malere, som efter tabet af Slesvig besøgte landsdelen. Drachmann i 1877, Johan Ulrik Bredsdorff 1876, Hans Smidth 1883, 1885 og Agnes Slott-Møller 1909. Forfatteren undrer sig over, at disse ligesom den flensborgske danske marinemaler Vilhelm Arnesen ikke søgte kontakt med kunstnerne i Egersundområdet. Svaret er lige så enkelt som selvfølgelig: De var danske, Egersund-malerne tyske!

I det hele taget glimrer »de dansksindede sønderjysk-slesvigske« malere ved deres fravær i bogen.

Bogens andet og midterste kapitel er en række dokumentariske fotos af en høj kvalitet taget af *Richard Jepsen Dethlefsen*, uddannet arkitekt og kunsthistoriker og søn af ejeren af teglværket »Grønland«. Her foreligger et virkeligt levende stykke kulturhistorie, et ægte tidsbillede, hvor billederne lever i sig selv og afslører de mennesker og miljøer, som blev kunstnernes inspirationskilder og udgangspunkt for værdifuld kunst, dog mest med den noget tunge, dystre, tyske alvors-tone i farveholdningen. Ikke det milde lyse og forløsende, som vi møder i samtidens danske kunst.

Bogens illustrationer er et kapitel for sig. Der er så mange, at bogen også er en billedbog. I det store format kommer hvert billede virkelig til sin ret og giver noget fra sig, der har med originalen at gøre. Man kan simpelthen ikke blive træt af at blade i den og slå ned på de enkelte kunstværker. Det er tydeligt, at der ligger en omhyggelig, kvalitativ udvælgelse bag. Ligesom billedteksterne er præcist udformede med alle relevante oplysninger.

Det tredje kapitel, som er bogens mest omfangsrige, gennemgår i en slags katalog kunstnere, der var virksomme i Egersund- og Flensborgfjordområdet med citater, dagbogsnotater og med en analyse af

udvalgte værker. Det er en meget interessant og givende og yderst objektiv beskrivelse af billeder, som man godt kan regne blandt hovedværkerne i sønderjysk-slesvigsk kunst.

Det begynder med en analyse af C. W. Eckersbergs »Rendbjerg teglværk« (1830), som jo også er et hovedværk i dansk kunst. Og kapitlet slutter med Emil Noldes havnebilleder fra Flensborg. Alle de andre er så derimellem, men beskrevet således, at vi kan følge den maleriske udvikling. Når vi har været dem alle igennem, har vi oplevet et stykke tysk kulturhistorie, som også er en del af den danske. Det er velgørende at møde en kunsthistoriker, der tager landsdelens kunst alvorligt og formår at fremstille den i et så levende og engagerende sprog.

Lad mig lige til sidst remse de kunstnere op, som hører hjemme i den sønderjysk-slesvigske kultur, og som er nævnt i biografien med navn, fødeår og -sted: C. W. Eckersberg, 1783, Blåkrog ved Blans; *Heinrich Rasch*, 1840, Nordborg; *Wilhelm Dreesen*, 1840, Rendsborg; *Johann Knutz*, 1856, Rinkenæs; *Heinrich Petersen-Flensburg*, 1861, Århus; *Heinrich Petersen-Angeln*, 1850, Westerholz på Angel; *Theodor Sander*, 1858, Flensborg; *Jacob Nöbbe*, 1850, Flensborg; *Erwin Nöbbe*, 1882, Flensborg; *Elsa Nöbbe*, 1892, Flensborg; *Julius Rehder*, 1861, Adelby ved Flensborg; *Alex Eckener*, 1870, Flensborg; *Anton Nissen*, 1866, Tønder; *Maria Nissen*, født Schlaikier, 1871, Aabenraa; *Sophus Hansen*, 1871, Lyksborg; *Conrad Fehr*, 1854, Toftlund; *Emil Nolde*, født Hansen, 1867, Nolde ved Bylderup Bov.

Litteraturhenvísninger trykt med blå er placeret under de aktuelle afsnit, ligesom der til sidst er et omfattende litteraturregister og en oversigt over udstillingskataloger. Dertil et fyldigt personregister. Dog er der gået kuk i navnene under bogstav S.

Her er en god bog for alle, der holder af billedkunst!

Jakob Gormsen

Thomas Steensen (udg.): Das große Nordfrieslandbuch.

Hamburg, Bredsted (Nordfriisk Instituut), 2000. 560 sider, over 1000 ill., DM 98.

70 år efter udgivelsen af L. C. Peters' store bog »Nordfriesland. Heimatbuch für die Kreise Husum und Südtondern« har Nordfriisk Instituut publiceret et nyt omfattende værk om Nordfrisland som helhed. At udarbejde en sådan altomfattende landskabsbeskrivelse er en uhyre udfordring. Et værk af den art skal så vidt muligt give et fuldstæn-

digt billede, både af landskabets geografiske forhold, historien, sprog og litteratur og folkekultur. Der skal også tages hensyn til det lokale særpræg i de enkelte dele af området. Der er en stor risiko for, at man ikke tager tilstrækkeligt hensyn til vigtige kendsgerninger, eller at man forfalder til fejlagtige, overfladiske eller så forkortede fremstillinger, at de kommer til at fordreje synsvinklen og taber større og vigtige sammenhænge af syne.

Det må have været et kæmpearbejde for redaktøren, både at samle så mange forskellige emner og forfattere og at forene dem til et afrundet værk. Lad det være sagt straks: bogen er vellykket. Nok er den tung at holde på, men ellers er den i enhver henseende let tilgængelig for læseren.

Bogen er opdelt i seks hovedkapitler omhandlende landskabets natur, historie, sprog og litteratur, kultur og kunst, erhvervslivet og enkelte steds særpræg. Hovedkapitlerne er opdelt i 58 selvstændige artikler, som er skrevet af i alt 43 forfattere. Ikke desto mindre er det lykkedes at få bogen til at fremtræde som en sammenhængende enhed. Blandt forfatterne møder man mange kendte forskere, der i lang tid har beskæftiget sig med landskabets forhold. Som eksempler nævnes her ved siden af udgiveren Thomas Steensen blot historikeren Manfred Jessen-Klingenberg, sprogforskerne Nils Århammar og Ommo Wilts, lokalhistorikeren Albert Panten og den ansete og alsidige Amrum-hjemstavnsforsker og fotograf Georg Quedens, som desuden har bidraget med talrige smukke fotografier, som i flere tilfælde vises over to sider. Fotografierne af Quedens og andre gode fotografer gør bogen til en æstetisk nydelse. Især kapitlerne om landskabet og om enkelte lokaliteter, det første og det sidste hovedkapitel, er en fryd for øjet. Bogen er dog helt igennem velillustreret.

Ikke desto mindre er teksten det bærende. De enkelte kapitler kan læses uafhængigt af hinanden. Igen og igen forbløffes man over Nordfrislands usædvanlige mangfoldighed. De enkelte tekstkapitler er i et omfang mellem 4 og 14 sider og er næsten alle velskrevne, let forståelige og dækkende for de pågældende emner.

I bøger som denne, der skal præsentere et helt landskab og dets befolkning, lur der altid en fare for at romantisere tingene eller at fortie ubekvemme sandheder. Man må virkelig anerkende, at det ikke er sket her! F.eks. bliver myten om »de frie og lige frisere« relativiseret, idet der henvises til de dybtgående sociale forskelle, som var endnu

større i Nordfrisland end i andre landsdele. Der kastes også lys over den store tilslutning, som nazismen mødte her efter erhvervskrisens udbrud i 1929, og over Helgolands tragiske skæbne siden øens indlemmelse i Tyskland 1890. Ej heller forties det frisiske sprogs tilbagegang og den kendsgerning, at den frisiske kultur trues af at blive opslugt af det omgivende samfund, ligesom der henvises til den fortsatte trussel mod landskabet fra stormfloder og en alt for hård turisme, der nogle steder – især på Sild – har ført til et «udsalg» af det dejlige landskab.

En skæg idé er, at hovedkapitlernes overskrifter – men kun disse – er oversat til de forskellige nordfrisiske dialekter. Ellers er landskabets enestående sproglige mangfoldighed kun »objekt« i det tysk-skrevne værk. Men det er gjort grundigt. Både det frisiske sprogs lokale dialekter, litteraturen, ordsprog, eventyr og navne er taget under behandling, ligesom flersprogetheden med høj- og plattysk, rigsdansk og sønderjysk.

Selve historien har ikke fået så megen plads. De fleste artikler i dette afsnit handler om specielle emner, der har præget områdets udvikling, bl.a. digebyggeri, skibsstrandinger, forvaltningshistorien, sociale forhold mm. Den politiske historie må nøjes med 20 sider, men de vigtigste begivenheder og udviklinger er med. Særlig opmærksomhed er viet friserne skæbne mellem dansk og tysk. Afsnittet giver et godt indblik i grundtrækkene i Nordfrislands historie.

Det kan fremhæves, at Nordfrisland ikke bliver præsenteret som uforanderlig enhed med faste grænser – noget sådant ses hyppigt i andre værker af beslægtet art. Tværtimod tages der hensyn til landskabets forbindelser både til det fjerne udland (bl.a. udvandringen til Amerika), Mellemeuropa (bl.a. søfarten og kontakten med Vest- og Østfriserne) og ikke mindst naboregionerne. Helt naturligt nævnes de mange forbindelser til Nordslesvig, ikke mindst på grund af den kendsgerning, at Tønder i århundreder har været forvaltnings- og handelscentrum for Nordfrislands nordlige del.

Ikke kun af sidstnævnte grund er »Das große Nordfrieslandbuch« absolut interessant for læsere nord for grænsen. Man får alt væsentligt at vide om dette usædvanlige og enestående natur- og kulturlandskab umiddelbart syd for grænsen. Den der har læst bogen ved i hvert fald mere om Nordfrisland, og bogen indbyder læseren til selv at gå på opdagelsesrejse i det mangfoldige landskab.

Gerret Liebing Schlaber

Thomas Steensen (udg.): Bredstedt. Stadt in der Mitte Nordfrieslands.

Bredsted (Nordfriisk Instituut), 2000, 456 sider, talrige ill., DM 78.

Hundrede år efter at flækken Bredsted i Nordfrisland fik udstedt sine købstadsrettigheder, har Nordfriisk Instituut, som har til huse i byen, udgivet en omfangsrig præsentation af byen. Bogen er på en gang en byhistorie og en præsentation af byen i nutiden, altså også noget af en sognekronik. Ligesom den store Nordfrisland-bog (anmeldelse s. 291) er Bredsted-bogen en kombination af mange forskellige emner, skrevet af mange forskellige forfattere. Redaktionen har lagt et stort arbejde i at skabe et helstøbt værk ud af denne mangfoldighed.

Bogens første tredjedel handler om byens lange historie og er for størstedelen skrevet af udgiveren selv. Både han og de andre forfattere skriver sagligt om begivenhederne, og det må nævnes, at også historiens mørke sider bliver belyst. Selvfølgelig er der meget om den dansk-tysk-frisiske modsætning, og ikke kun her vil læseren nord for grænsen finde omtale af sammenhængen med Nordslesvig. Den historiske del er i øvrigt ikke begrænset til den politiske historie, men giver også mange oplysninger om de økonomiske, sociale og demografiske forhold, som man må forvente det af en moderne byhistorie. I hvert fald var det en god idé at overlade ansvaret til en professionel historiker, som også er tæt forbundet med stedet.

Bogens øvrige kapitler er korte præsentationer af enkelte emner eller institutioner. Det gælder byens administration, kirkelige forhold, skoler og kulturelle institutioner, virksomheder og social- og sundhedsvæsenet. Sproget, litteraturen og navnene tildeles et forholdsvis kort kapitel. I de to sidste storkapitler omtales forskellige betydelige personligheder fra Bredsteds historie samt byens mest traditionsrige foreninger. Det afsluttende kapitel handler om byens arkitektoniske særpræg.

Bogen er selvfølgelig først og fremmest af lokalhistorisk interesse, især de korte præsentationer af de enkelte institutioner, foreninger, personer etc. Ikke desto mindre kan en enkelt bys historie og kultur også være interessant for folk i hele regionen. Historieforskningen har brug for godt lokalhistorisk arbejde. Der er endnu mange byer, også større, der stadigvæk mangler en moderne lokalhistorisk fremstilling som den foreliggende.

Gerret Liebing Schlaber

Henning Unverhau: Gesang, Feste und Politik.

Deutsche Liedertafeln, Sängerbefeste, Volksfeste und Festmähler und ihre Bedeutung für das Entstehen eines nationalen und politischen Bewusstseins in Schleswig-Holstein 1840-1848. Frankfurt am Main: Peter Lang. (Kieler Werkstücke. Reihe A: Beiträge zur schleswig-holsteinischen und skandinavischen Geschichte. Band 25). 553 sider, 138 DM.

Det digre værk, der er antaget som disputats ved Kiels Universitet, indeholder en grundig, velskrevet og fængende analyse af et markant element i den tidlige nationale bevægelse i Slesvig-Holsten – de såkaldte Liedertafel, sangerfester og folkefester. Bogen indledes med et rammende citat, der klart illustrerer den helstatspatriotisme, som gik til grunde i løbet af 1840'erne, det tiår der er bogens kronologiske ramme. Den kielske historiker D.H. Hegewich hyldede helstatspatriotismen i et manende motto, som indledte et skrift, han udgav i 1784: »Elsk jeres fædreland frem for alt. Men hvad er jeres fædreland? Det er uden nogen undtagelse alle den danske konges lande, Danmark, Norge, Slesvig, Holsten og Island. Lad den tåbelige forskel mellem danskere, nordmænd og holstenere ophøre. Jeres sprog er ganske vist forskellige, men Gud forstår jer alle, én konge behersker jer alle. Frygt Gud og ær kongen.«

Med udsagn som disse forsøgte statsmagten og dens embedsmænd fra slutningen af 1700-tallet at overvinde den særfølelse, der var knyttet til de enkelte lande og sprogområder i det danske monarki og at fremme en fællesskabsfølelse fra Akureyri og Nordkap til Altona og Amager på trods af kulturelle, sproglige og sociale forskelle. I centrum for denne forestilling om fællesskab stod den danske konge, hvis magtudøvelse var legitimeret af Gud. Også i hertugdømmerne omtalte borgerne deres landsherre som »vor konge«, skønt den danske konge kun herskede her i egenskab af at være hertug.

Unverhau redegør for den almene historiske baggrund og skildrer derpå udviklingen af den tyske musiktradition for flerstemmige mandskor. Sådanne mandskor kom til at spille en vigtig rolle i de kulturelle og politiske bevidstgørelsesprocesser. Skikken begyndte i det sydlige Tyskland i 1820'erne, og i begyndelsen af 1840'erne nåede bevægelsen til det nordlige Tyskland. Oprindeligt var bevægelsen udtryk for kulturel nationalisme, men den blev gradvist mere politisk og koblet på ønsket om en tysk rigsenhed. Det politiske fokus blev

styrket ved afholdelse af store fællestyske sangerfester. I 1845 var værtsbyen Würzburg, i 1846 Köln – og i 1847 afholdtes den fælles sanglige markering af den tyske samhørighedsfølelse i Lübeck.

Omkring 1840 var der i Slesvig udviklet to nationalpolitiske hovedstrømninger, der begge stillede spørgsmålstejn ved den dansk-tyske helstats fortsatte beståen, og begge var territorielt bundne. Det store stridsspørgsmål gik på hertugdømmet Slesvigs stilling, hvis helstaten skulle blive opløst. De to bevægelser var udtryk for, at en politisk nationalisme var under udvikling. På slesvig-holstensk side kom dette røre blandt andet til udtryk gennem oprettelse af mandskor med tilknyttet selskabelighed, de såkaldte Liedertafeln, og gennem afholdelse af møder og store folkefester. I 1839 blev det første Liedertafel i hertugdømmerne oprettet i byen Slesvig, og sangbevægelsen bredte sig hurtigt. Af en samtidig aviscommentar fremgår det, at Liedertafel skulle medvirke til at fremme de enkelte stænders sammensmeltning, styrke en forædlende selvfølelse og undertrykke rå og pøbelagtige tendenser. Overalt i Holsten og mange steder i Slesvig indøvede flerstemmige mandskor patriotiske sange, der dog oftest rummede en hyldest til det tyske fædreland. Flensburger Liedertafel blev grundlagt i 1842, og her blev det et problem, hvorvidt man skulle være »patriotisk« eller »national«. En patriot forbandt sig med hele det danske monarki, mens en nationaltsindet person på dette tidspunkt definerede sig ud fra et sprogligt kriterium. Da hovedparten af flensborgerne talte tysk, blev det at være national synonym med at føle sig som en del af det fællestyske. Brydningerne inden for den slesvigske del af sangbevægelsen opstod da også hurtigt.

Politiseringen af den dansk-tyske konflikt bevirkede, at tilsyneladende uskyldige kulturelle manifestationer som flerstemmige mandskor kunne få statslige perspektiver. For at forsvare den nationale kultur fandt slesvig-holstenerne det nødvendigt at skabe statslige rammer. Herved knyttedes den kulturelle forestilling om den slesvig-holstenske nation nært sammen med den politiske kamp for et selvstændigt Slesvig-Holsten. Legitimeringen af dette krav hvilede på det berømte Ribe-privilegium fra 1460 med de såkaldte »Landesrechte«, som fandt et forenklet sprogligt udtryk i slagordet »up ewig ungedelelt!« Dette slagord indgik i den særlige slesvig-holstenske symbolik, der gradvist blev udviklet fra 1843, og som var knyttet til den fællestyske symbolik og var distancerende i forhold til den fællesdanske. En slesvig-holstensk fane var et af disse nye symboler, og det for-

enede slesvig-holstenske våben var et andet, et tredje blev en Schleswig-Holstein-Lied. Såvel skabelsen som brugen af disse symboler foregik indenfor rammerne af sangerbevægelsen, hvor en række aktivister udviste stor energi og sans for nyskabelser.

I 1844 indbød Schleswiger Liedertafel alle sangkor i hertugdømmerne til en stor fest i Slesvig by den 24. juli. Initiativtagerne besluttede, at de ville yde et bidrag til feststemningen ved at fremføre en ny landshymne og anmodede en berlinsk justitsråd og poet, K.F.H. Strass, om at skrive en hyldest til Slesvig-Holsten. Men hans tekst vandt ikke bifald blandt korets medlemmer, da den forekom dem for spag. Her var ingen politiske erklæringer eller nationale udsagn bortset fra, at »stammefrænderne« blev opfordret til at »holde fast ved sammenholdets bånd«. Den berlinske digter havde oven i købet undgået at bruge ordet »tysk«, og betegnelsen på hertugdømmerne havde han konsekvent gengivet som »Schleswig, Holstein«, med komma og ikke med bindestreg. Denne skriveform kunne virke som en anerkendelse af den danske hævvelse af de to hertugdømmers forskellige statsretlige status. Det var et kernepunkt i den slesvig-holstenske nationale selvforståelse, at hertugdømmernes statsretslige status var ens, og Slesvig derfor burde være medlem af Det tyske Forbund.

Den slesvigske stænderforsamling var forsamlet i Slesvig by fra 9. juli, og i stændersalen foregik en livlig debat, der havde afsmittende virkning ude i byen de næste uger. I denne følelsesladede tid blev den slesvig-holstenske »landssang« skabt. Et af mandskorets medlemmer, advokat Matthäus Friedrich Chemnitz, omskrev den fremsendte sang, så den fik såvel politisk aktualitet som national glød. Allerede i første strofe blev hertugdømmernes nationale tilhørsforhold fastslået: »Schleswig-Holstein, meerumschlungen, Deutscher Sitte, Hohe Wacht!« Sangen beskrev samhørigheden mellem de to hertugdømmer og deres fælles tilhørsforhold til det tyske statsforbund, og den rummede en stærk bekendelse til tysk skik og tysk dyd og udtrykte klar vilje til modstand over for det truende Norden. Chemnitz benyttede det sprog, som var karakteristisk for nationalismen, hvor troskaben ikke længere gjaldt landsherren, men territoriet. Hertugdømmerne, ikke den dansk-tyske helstat, fremstod nu som fædrelandet, og dette fædreland var præget af »deutsche Tugend, deutscher Treu« og blev personificeret og tiltalt direkte i omkvædet: »Wanke nicht, mein Vaterland!« Det kan ikke undre at sange af denne art måtte fremkalde en reaktion fra landsherren, hvis erklærede mål var at fastholde den

dansk-tyske helstat og derfor slog hårdt ned på alle statsopløsende tendenser. I sin yderste konsekvens ville slesvig-holstenernes krav have ændret helstaten til et dobbeltmonarki, hvor kun landsherren var fælles for de to dele.

Såvel korsang fra kraftige mandsstruber som almindelig fællessang blev nu redskaber i den politiske strid om Slesvigs statslige tilhørsforhold. Den igangsættende betydning af sangforeninger og folkefester er ofte blevet fremhævet i den ældre forskning, men på grundlag af sin omfattende analyse af alle sangstævner og Liedertafeln kan Henning Unverhau imidlertid nuancere denne vanlige antagelse noget. Han kan således dokumentere, at langt fra alle fester havde politisk karakter eller fungerede som agitationsfora, og frem til 1846 udviste de fleste sangforeninger ingen særlig interesse for de aktuelle politiske spørgsmål. Der er ingen grund til at betvivle denne konklusion, som i lighed med hele bogen er særdeles veldokumenteret. Men måske overser Unverhau en væsentlig virkning af hele sangbevægelsen. Afsyngelsen af fædrelandssange har en stærkere gruppebekræftende effekt end de fleste andre nationale symboler, fordi sange giver mulighed for aktiv medvirken. Når man er med til at synge nationale og religiøse sange, kan ord og melodi opleves som udtryk for ens egne følelser og identitet. Når en sang tidligere er blevet anvendt ved betydningsmættede lejligheder, vil den i særlig grad blive nærværende for de syngende. Hvis man solidariserer sig med de situationer, hvor man tidligere har hørt sangen og de følelser, som den dengang udløste, vil dens ord og melodi blive en katalysator, der kan få fortid og nutid til at smelte sammen. Der opstår herved en ubevidst form for erindring, en såkaldt anamnetisk effekt, og sangen kan få en næsten hellig karakter. Denne virkning inddrages ikke, og her ligger noget af forklaringen på den *politiske* virkning, som også *upolitiske*, ikke-agiterende sangfester kunne få.

Unverhaus disputats har sin særlige fortjeneste i at være et konkret empirisk baseret forskningsprojekt, der viser, hvorledes forskellige former for national identitet er blevet udviklet og udbredt i en afgrænset historisk periode. Hans grundige analyse giver langt større indsigt end de mange teoretiske redegørelser for etnicitet og identitet, som er så almindelige i nutiden. Alligevel har jeg følt det som en mangel, at forfatteren kun yderst sporadisk forholder sig til den moderne komparative nationalismeforskning bortset fra nogle referencer til den tjekkiske historiker Miroslav Hroch. Det ville have være rele-

vant at drage paralleller mellem de slesvig-holstenske folkefester og tilsvarende politiske fester ikke blot i Tyskland, men også i det danske kongerige og i andre europæiske lande, for eksempel Frankrig.

Gesang, Feste und Politik er forbilledlig med hensyn til grundighed og dokumentation, og den indeholder nyttige registre, landkort, oversigter over sangfester og politiske fester samt analyser af deltagere og taler. Bogen vil være helt uomgængelig ikke blot for sangforskere, men for enhver, der vil beskæftige sig med den nationale og politiske rejsning i Slesvig-Holsten i 1840'erne, da den rummer et væld af citater fra samtidens aviser og henvisninger til utrykt kildemateriale, herunder især de mange politiakter vedrørende sangforeningerne. Den danske enevælde holdt skarpt opsyn med den nye bevægelse og udstedte talrige forbud, men det var umuligt at dæmme op for den nye tid. Den gamle statspatriotisme blev fra 1840'erne gradvist erstattet af en anden form for loyalitet, og en følge af denne udvikling var opløsningen af helstaten eller Det Danske Rige i flere nationer og lande som Slesvig-Holsten, Island og Danmark. Om den første del af denne udvikling fortæller dette værk på inspirerende vis.

Inge Adriansen

Stine Wiell: Kampen om oldtiden/Der Kampf um die Vorgeschichte.

Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 7, 2000, 134 sider, ill., indb., 198 kr.

Med støtte fra en række danske fonde har Museumsrådet for Sønderjyllands Amt udgivet denne rigt udstyrede og dobbeltsprogede bog (dansk og tysk) som den syvende i rækken af museumsrådets skrifter. Bogen er inddelt i fem dele, hvoraf den sidste er forbeholdt kildefortegnelse, person-, sted-, og sagregistre.

Første del beskriver, hvordan tyske officerer under krigen i 1864 benyttede sig af muligheden for lidt indholdsrig adspredelse ved at foretage arkæologiske udgravninger, f.eks. i Nydam Mose. I Danmark reagerede arkæolog-kredse stærkt på disse tyske »røvergravninger«, og de første år efter 1864 var udgravningerne anledning til en såkaldt »pennefejde« mellem tyske og danske videnskabsmænd, som hver især forsøgte at bruge de slesvigske oldtidsfund til at underbygge og legitimere deres respektive nation.

I anden del beskrives, hvor de slesvigske oldsager blev af under og

efter krigen 1864. Mange blev smuglet over Kongeå-grænsen og solgt til Oldnordisk Museum i København, andre dukkede op i Kiel. Henimod slutningen af århundredet grundlagdes flere egnhistoriske foreninger. Denne bevægelse så det som en af sine vigtigste opgaver at bevare oldtidsfundene i landsdelen, og til det formål blev der mellem 1871 og 1914 oprettet 33 samlinger mellem Elben og Kongeåen. I Nordslesvig kom Haderslev først med et museum i 1887, samme år fulgte Aabenraa efter, og i Sønderborg Amt grundlagdes hjemstavns-museet i 1908. Sidstnævnte så i øvrigt først dagens lys efter et større opgør mellem den danske landbefolkning og købstadens tyske borgerskab. Begge parter beskyldte offentligt hinanden for at ville bruge oldtiden i den nationale kamp. Denne historie berøres ikke i bogen. Det gør de andre museers idégrundlag desværre heller ikke. Alt hvad vi erfarer om dette forhold, indeholdes i følgende to sætninger: »Interessen for hjemstavns historie var kommet for at blive i den slesvig-holstenske provins. Tankerne var kommet sydfra ...« (side 49).

I bogens tredje del behandles under overskriften »Nogle spørgsmål« en række emner – helt uden indbyrdes sammenhæng: Vi får supplerende oplysninger om, hvor oldsagerne befinder sig i dag; vi får at vide, hvor mange oldsager der er gået tabt igennem tiderne, samt hvordan det righoldige mosefund ved Nydam skal forklares – var det religiøse ofringer, eller var det, som foreslået af enkelte, hemmelige våbenlagre? Desuden opregnes de vigtigste standpunkter i den 100-årige dansk-tyske forskningsdiskussion om oldtidens tredeling i sten-, bronze- og jernalder, og endelig får vi en kort oversigt over udgravningerne i Illerup Ådal og Ejsbøl Mose mellem 1951 og 1964. Bogens tredje del kan – alt efter temperament – betegnes som en tematisk collage eller en rodekasse. Fælles for de tre første afsnit er, at de indeholder meget detaljerede omtaler af de enkelte fund, deres type og tolkning, hvem der købte tingene, og hvor meget de blev handlet for o.s.v. Disse mange oplysninger sættes ikke ind i nogen sammenhæng, men fremstår som nøgne fakta.

Bogens fjerde del retter ikke op på dette forhold. Den indeholder 16 billeder med tilhørende tolkninger, der ifølge forordet »uddyber og supplerer med billedet som medium bogens skriftlige indhold.« Kun fire ud af tolv billeder er af tysk oprindelse. Flere af billederne er desuden aldeles uegnede til tolkninger. Det gælder f.eks. side 107, hvor man ser et fotografi af en marksten med inskriptionen »I denne Mose 400 m mod nordvest fandtes Nydam Baaden 1863«. Stenen har

nærmest karakter af et vejskilt og åbner derfor ikke de store muligheder for en tolkning. Forfatteren analyserer derfor i stedet et digt, der blev forfattet til afsløringen af stenen i 1947. Om billedanalyse kan der altså ikke være tale, og læseren berøves derfor muligheden for sammenligning med de øvrige billeder med tilhørende tolkning. Problematiske er også siderne 111, 113 og 119, hvor der gives fortolkninger af to udstillingsplakater fra Haderslev Museum foruden et omslag til en bog udgivet sammesteds. Ved at vælge tre billeder, der er frembragt af forfatterens eget museum, udsætter forfatteren sig – ganske unødvendigt – for den mistanke, at hendes pointe ikke kan underbygges på anden måde.

Forfatteren benytter sig af en særlig sproglig stil og går ikke af vejen for at bruge dramatiske virkemidler, som man ellers kun kender fra skønlitteraturen. Det giver problemer. Ofte tvinges læseren til at gå tre afsnit tilbage i teksten, fordi beretningens præmisser tilbageholdes og først frigives til sidst. Et eksempel (side 41): Vi får at vide, at museet i Maribo erhvervede et sværd fra en gravhøj i Nordslesvig. Oplysningen om, hvorfra i Nordslesvig, må vi vente med at få lidt endnu. Først skal vi have et citat fra et brev, som er læseren ganske ukendt. Dernæst røber forfatteren, at »ordene er skrevet i 1884«. Vi ved stadig ikke, hvad det er for en gravhøj, eller hvem der har skrevet brevet. Så følger forfatterens tolkning af citatet fra brevet. Og vi skal også lige vide, at modtageren af brevet var en mand ved navn Schrøder. Endelig – efter alle disse omveje får vi at vide, hvem brevskriveren var: Georg C. Krüger, søn af den bekendte nordslesvigske politiker Hans A. Krüger (hvilket i øvrigt spiller en underordnet rolle i denne sammenhæng). Men hvor kom vi fra? Først nu – en halv side efter at vi hørte om den nordslesvigske gravhøj – kommer de forløsende ord, der igen forankrer os i fakta: »Højen lå i Favsbjerg ved Lille Nustrup og kaldtes Bolle- eller Bøllehøj. Sværdet var fundet i 1882«. Eksemplet her er langt fra enkeltstående. Forfatterens trang til stilistisk frihed gør store dele af bogen endog meget svært tilgængelige.

Flere steder lades læseren totalt i stikken med hensyn til meningen – og det vel at mærke på tekststeder, der lader til at være helt centrale. Et eksempel på side 73: »Historien om erkendelsen af tredeelingen mellem dansk og tysk arkæologi har, set over et langt perspektiv, gennemløbet flere udviklingsfaser. I begyndelsen handlede den om dens eksistens og senere om dens udsagnsværdi. Denne første fase fra før krigen i 1864 vurderes til, at argumentationen var saglig

for sin tid.« Eller side 81: »Når forklaringerne på de store mosefund med våben ses over et længere forløb, er det tydeligt, at Danmark og Tyskland har hver sin forskningstradition og hver sine synsmåder og forklaringer. Begge er imidlertid i overensstemmelse med det i dag foreliggende materiale.« Hvis udgiveren var gået noget kraftigere til værks og havde gennemført en strengere redaktion, kunne sådanne gåder have været undgået.

Der ligger tydeligvis et stort arbejde bag »Kampen om oldtiden«. Det er lykkedes forfatteren at tegne et detaljeret billede af nordslesvigs arkæologisk fundhistorie. Forfatteren fremlægger desuden sin overordnede tese om, at der udspandt sig en national-ideologisk kamp om »... hvorvidt Slesvigs nationale historie bevidnede, at landet hørte til Danmark eller til de tyske lande ...« (side 15). Men vi får ikke den nødvendige argumentation herfor. Fremstillingen begynder ellers med en skildring af opgøret mellem danske og tyske antikvarer i årene efter 1864, den såkaldte »pennefejde«. Men diskussionen følges ikke op. Redegørelsen for fundene og deres videre vej nordpå, sydpå eller til lokale samlinger fremstår som en beskidt kamp om at skrabe så mange effekter sammen som muligt. Det virker ikke rimeligt. Lige som forfatteren må vi antage, at kampen om oldtiden først og fremmest var en ideologisk kamp, udkæmpet af nationale idealister, der forsøgte at monopolisere den slesvigske oldtid til fordel for deres respektive nationale identitet. Men vi må nøjes med at antage det. Beviset for det har vi desværre endnu til gode.

Axel Johnsen

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner

Landsarkivet for Sønderjylland 2000

Landsarkivet modtog i 2000 454 hylde-meter arkivalier. De største afleveringer kom fra Embedslægeinstitutionen for Sønderjyllands amt, Told og Skat Sønderborg, Kort- og Matrikelstyrelsen, Sønderborg kommune, Aabenraa kommunes tekniske forvaltning og Aabenraa Sygehus. Blandt de private afleveringer kan nævnes personarkiver fra professor Troels Fink og fhv. landsarkivar Peter Kr. Iversen, begge Aabenraa, samt foreningsarkiver fra Folkeligt Samfund i Aabenraa og Landeværnet i Tinglev. Med disse afleveringer er landsarkivets magasinkapacitet stort set opbrugt. Der blev derfor udarbejdet en plan for udskiftning af de faste reoler med compactusreoler, hvorved der kan indvindes ca. 2,1 km ekstra hyldeplads. Planen blev i begyndelsen af 2001 indsendt til Kulturministeriet med henblik på finansiering.

En særlig værdifuld forøgelse af sin arkivbestand opnåede landsarkivet ved, at der i slutningen af året blev overført en række slesvigske og holstenske arkiver fra Rigsarkivet hertil. Det drejer sig dels om originalt arkivmateriale fra den kongelige statholder, den slesvigske overret og overkonsistorium, den slesvig-holstenske provinsialregering, forskellige regeringer 1848-50, Central-kassen for hertugdømmet Slesvig og flere mindre arkiver, dels om mikrofilm af arkivalier i de sønderjyske fyrstearkiver, Tyske Kancellis Indenrigske Afdeling, forskellige finansarkiver, den blandede bestyrelseskommission og den kongelige regeringskommissær 1849-51 samt Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig. En uddybende introduktion til disse arkiver kan læses i denne årbog s. 243-253.

Landsarkivet gennemførte i 2000 talrige ordnings- og registreringsarbejder. Arkivarvikar Henrik Jensen Møller udarbejdede en fortegnelse over Sønderborg-Nordborg amtsarkiv indtil 1867 og afsluttede arbejdet med Tønder amtsarkiv indtil 1867. Overassistent Anne Katrine Pedersen færdiggjorde en fortegnelse over bispearkiverne før 1920, og arkivmedhjælper Luise Conrad producerede fortegnelser over kortsamlingen og flygtningeadministrationens arkiver 1945-49. Arkivar Leif Hansen Nielsen lagde sidste hånd på en fortegnelse over de preussiske amtsforstanderarkiver 1889-1920. Endvidere er der udskrevet nye fortegnelser over originale folketællinger, melderegistre og retsbetjentarkiver.

På læsesalen var antallet af besøgende med 5.637 på samme niveau som det foregående år, mens der var tale om en stigning i antallet af ekspeditioner fra knap 10.000 til 11.504. Antallet af adgangsansøgninger var 118 mod 107 i 1999. Der blev i 2000 påbegyndt en tradition for, at studerende fra det nyoprettede historiestudium ved Syddansk Universitet Esbjerg får arkivin-troduktion på landsarkivet her. Som i de foregående år blev der undervist i slægtsforskning og skriftlæsning ved Leo Vinther Pedersen.

Der blev i 2000 vist en slægtshistorisk udstilling i forbindelse med et dansk-tysk slægtsforskerarrangement på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg. Endvidere vist en udstilling af arkitekturprojekter, der aldrig blev realiseret som f.eks. et tårn på Haderslev Domkirke. Et andet led i landsarkivets udadvendte formidlingsarbejde var en foredragsrække i efteråret 2000 om dansk identitet, arrangeret i samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland og Folkeuniversitetet i Aabenraa.

Hans Schultz Hansen

Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 2000

Resultaterne af det store dagbogsprojekt forelå klar til offentliggørelse den 5. maj. Ved en reception for mere end 80 forfattere og andre interesserede præsenteredes bogen »Dagbøger fra Sydslesvig 1999«. Udgivelsen skabte en opmærksomhed, som strakte sig langt hen på året. Bogen blev bredt og godt anmeldt i både dansk og tysk presse og i tidsskrifter, og den foranledigede en kæde af kronikker i Flensborg Avis. Dagbøgernes budskab gik ind i den løbende identitetsdebat og var med til at inspirere drøftelserne på den første Sydslesvig-konference på Christianslyst i maj måned og på Grænseforeningens sendemandsmøde i oktober måned. Sprogforeningen ydede initiativet sin anerkendelse ved den 10. maj at tildele Lars N. Henningsen sin sprog- og litteraturpris.

Interessen for dagbogspublikationen satte spor i et godt salg. Det samme gjaldt Marie Meyers erindringer, som efter udgivelse i efteråret 1999 hurtigt blev udsolgt. Et nyt oplag på 500 eksemplarer blev sendt på gaden til julehandelen 2000.

René Rasmussen fortsatte arbejdet med Flensborg Avis' historie 1933-45 og skrev en række artikler, herunder indlæg i den væsentlige debat om historieformidlingen på Dybbøl Banke. *Martin Klatt* fremlagde ved årets slutning som afslutning på sin stipendiatansættelse et samlet manuskript på 330 sider under titlen »Østflygtningene i Sydslesvig og den dansk-sydslesvigske bevægelse 1945-1954«.

I Arkivet blev store ordningsarbejder gennemført i årets løb. Den 15. december markerede en reception, at alle arkiver fra Dansk Generalsekretariat og de danske by- og amtssekretariater op til 1980'erne nu er samlet og registreret. Næsten 1.500 pakker eller 135 hyldemeter fylder disse arkiver, som er det vigtigste lokale kildemateriale om dansk liv og arbejde i Sydslesvig. Fortegnelsen på 269 sider blev fordelt til SSF-sekretariaterne og til en række arkiver i og uden for landsdelen. Også Slesvig-Ligaens arkiv blev ordnet og registreret i årets løb.

I alt blev modtaget 42 nye afleveringer omfattende 33 bd. og 128 pk. eller ca. 15 hyldemeter. Heriblandt må fremhæves personarkiver fra tidl. skoleinspektør i Nibøl Frederik Dinsen Hansen, familien Alberts, Osterhever og Peter Gerckens' papirer fra den bevægede tid som landdagsmand. Hertil kom en sidste stor aflevering til landdagsmand Berthold Bahnsens arkiv. Også til Carsten Boysens og Johannes Oldsens arkiver kom der nye afleveringer. SSW

landdagsgruppen og det danske præsteembede i Ugle herred tegnede sig ligeledes for betydelige afleveringer.

Arkivet bidrog til flere udstillinger. Til EXPO-udstillingen »Minderheiten in der NS-Zeit« i Ladelund, som åbnede i juni måned, leveredes plancher om det danske mindretal. Arkivets montre i centralbibliotekets foyer viste i årets løb tre udstillinger, nemlig om kilder til slægtsforskning, om gæstebøger og om SSFs historie. Desuden bidrog Arkivet til et grænseoverskridende slægtsforskertræf på DCB den 27. maj.

Lars N. Henningsen

Institut for grænseregionsforskning 2000

I år 2000 var Institut for grænseregionsforskning præget af, at en række store projekter blev afsluttet. Det gælder bl.a. *Perspektivanalysen for GrænseRegion Syd*, der blev præsenteret på en konference i maj 2000, og det flerårige grundforskningsprojekt *Dansk sprog i Sydslesvig*, som blev publiceret i et tobindsværk i september måned. I maj måned gennemførte instituttet endvidere et internationalt symposium, der samlede en snes grænseforskere fra store dele af Europa. Desuden gennemførte instituttet på foranledning af Skatteministeriet en stor *grænsehandelsundersøgelse*, der i år 2000 belyste handelen over alle danske grænser. Denne undersøgelse gentages i 2001. Derudover fortsatte tidligere påbegyndte flerårige projekter, og ny forskningsprojekter blev iværksat inden for bl.a. minoritetsforskning og Øresund.

I oktober 1999 vedtog bestyrelsen at iværksætte en ekstern faglig evaluering af Institut for grænseregionsforskning. Til dette formål blev der nedsat et evalueringspanel bestående af seniorforsker Karl Erik Brofoss fra det norske evalueringsinstitut som formand, sekretariatschef Peder Andersen som økonom og forskningschef, landsarkivar Hans Schultz Hansen som humanist. Evaluatorernes grundige rapport forelå i oktober 2000. Den konkluderede at instituttet har en vigtig mission som forskningscenter for grænseregionsspørgsmål i et stadig mere integreret Europa. Evalueringsrapportens anbefalinger vil blive fulgt op af en handlingsplan, som skal udstikke målsætninger og rammerne for det kommende tiårs forskning.

Medarbejderne bidrog atter med talrige publikationer udgivet på instituttets eget samt på andre forlag. Fra international side rettes der hyppigt henvendelser til instituttet om samarbejde, netværk og information omkring de forhold, der gør sig gældende i det dansk-tyske grænseland. Samtidig indgår instituttet fortsat som vigtigt element i forskningssamarbejde og -netværk med beslægtede danske institutioner inden for sektorforskningen samt med universiteterne.

Forskning

Institut for grænseregionsforskning er en selvejende institution, som har til formål at drive forskning og formidle informationer om alle sider af den problematik, der naturligt findes i grænseområder, specielt i Europa. Konkret arbejder instituttet inden for tre strategiske satsningsområder: den regionale strategi, den internationale strategi samt endelig med emner, der ligger i for-

længelse af instituttets to hovedstrategier, men som ikke umiddelbart kan henføres til den ene eller anden. Instituttets bestyrelse vedtog 1997 forskningsstrategien *Grænseregioner i den europæiske integration*. I 1998 vedtog bestyrelsen desuden strategien *Regionalforskning med udgangspunkt i den dansk-tyske grænseregion*. Disse strategier danner rammen om den forskning, der foregår.

Instituttets faglige områder er: Regionaløkonomi (herunder specielt arbejdsmarkeds- og uddannelsesforhold), erhvervsudvikling, detailhandel, grænsehandel og turisme; sociale forhold, fritid, kultur og medier; grænseoverskridende lokalt og regionalt samarbejde; to- og flersprogethed; nationale mindretal; historie og specielt samtidshistorie. I 2000 arbejdede instituttets i alt 11 forskere med 27 forskellige projekter. Der blev publiceret 6 bøger og 4 notater på instituttets eget forlag.

Det populærvidenskabelige tidsskrift *Pluk* udkom i 2000 med 4 numre med i alt 12 artikler, som dækker forskellige sider af de problemstillinger, som især knytter sig til grænseregioner, grænseregionale forhold samt humanistiske og samfundsvidenskabelige forhold med relation til Sønderjylland.

I 2000 iværksatte instituttet udgivelsen af elektroniske arbejdspapirer på dansk, engelsk og tysk. I 2000 udkom 3 af disse *Working papers*. De kan hentes på instituttets hjemmeside www.ifg.dk. Her kan man desuden hente et nyt elektronisk, engelsksproget nyhedsbrev IFG-NEWS samt tilmelde sig en elektronisk nyhedsservice.

Desuden har instituttets forskere publiceret 3 bøger på andre forlag, bidraget med 10 kapitler til bøger på andre forlag, 12 artikler i faglige tidsskrifter, 3 videnskabelige anmeldelser samt 5 andre publikationer (kronikker og CD-rom). Ydermere har instituttet videreudviklet sine internetbaserede tilbud: hjemmesiden og databaserne Boreas samt Crossborder. Endelig har instituttet som led i samarbejdet med Sønderjyllands Amt omkring LACE-Aabenraa bl.a. fortsat udbygningen af en europæisk projektdatabase.

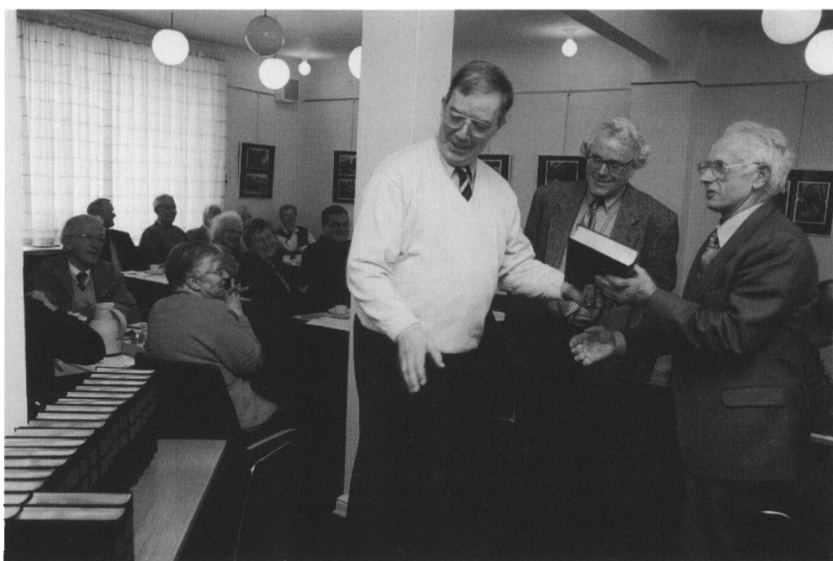
Formidling & information

Medarbejderne har ligesom i tidligere år formidlet og informeret omkring den forskning, der foregår. I 2000 blev der i alt holdt 80 foredrag, forelæsninger, oplæg etc. for et dansk og internationalt publikum. Dertil kommer i en snes tilfælde medvirken i danske og udenlandske radio- og TV-udsendelser. Instituttets forskere deltog i 45 seminarer og konferencer. Endvidere har medarbejderne ydet information til den danske og internationale presse og medier omkring de problemstillinger, som instituttet arbejder med. Danske og udenlandske studerende har fundet råd og vejledning.

Jørgen Kühl

Deutsches Museum Nordschleswig

I foråret 2001 blev museet efter ansøgning optaget som associeret medlem af Sønderjyllands amts museumsråd. Museet havde ved støtteforeningens generalforsamling i marts 2000 opnået tilslutning til at ansøge om associering især med henblik på at blive løbende orienteret om den faglige udvikling i amtets museumsvesen. I maj måned dette år imødekom amtsmuseumsrådet i fuld

Overrækkelsen af »Der Große Brockhaus« på generalforsamlingen 2001. Fra venstre: Overforvaltningschef Gerd Stolz, Kiel; museumsleder, dr.theol. Günter Weitling og museumsforeningens formand Gerhard Schmidt, Gråsten, Foto: P.W. Weber.

enighed museets ansøgning. Deutsches Museum Nordschleswig er taknemmelig for, at det også på denne måde har kunnet udvide sit faglige netværk.

I foråret 2001 gennemførtes en yderligere organisatorisk nyskabelse, idet samarbejdet mellem museet i Sønderborg og en skolehistorisk arbejdsgruppe i Aabenraa blev formaliseret. Arbejdsgruppen indsamler genstande og informationer om mindretallets skolehistorie med en permanent udstilling som mål. Gruppen har for tiden lokaler i det tyske gymnasium i Aabenraa.

Museets samlinger er også i året 2000/2001 blevet udvidet med en række interessante genstande. Ved køb kunne et billede af Rinkenæsmaleren Knutz, der har været tilknyttet malerkolonien i Egernsund, erhverves. Den tyske borgerforening i Aabenraa stillede et maleri af Sønderborg slot af Augustenborg-maleren Peter Sandkam-Møller til rådighed. Museets håndbibliotek modtog en nyttig og kostbar gave, idet lokalafdelingen for det slesvig-holstenske hjemstavnsforbund i Kiel, der varetager et fadderskab i forhold til de tyske foreninger i Sønderborg, i forbindelse med museets generalforsamling i marts 2001 ved overforvaltningschef Gerd Stolz overrakte museet den sidste udgave af 24-binds-leksikonet »Der Große Brockhaus«.

Det lykkedes ligeledes i dette år at overspille ca. 30 til dels hidtil ukendte smalfilm især fra perioden 1933-45 til videobånd.

Museet har i anden halvdel af år 2000 arrangeret to eksterne udstillinger. Trykkerimuseet i det Gamle Arsenal i Rendsborg dannede rammen om udstil-

lingen: »Det tyske mindretal i Nordslesvig i 80 år«, der var et led i mindretallets Nordslesvigsdage og havde 3500 besøgende.

Udstillingen: »Sct. Marie kirke i Sønderborg 1600-2000« blev arrangeret i anledning af kirkens 400-års jubilæum. Den blev vist i Menighedshuset i Sønderborg i forbindelse med en kirkehistorisk aften og i anledning af jubilæumsreceptionen i Riddersalen på Sønderborg slot. Besøgsantallet kan anslås til ca. 500. Museets samlede besøgstal har således incl. besøget på museet været ialt 6000.

I det forløbne beretningsår har Deutsches Museum Nordschleswig indleveret et skjold med forskellige våbner fra det slesvig-holstenske område til det danske Nationalmuseum. Anledningen var projektet »Mangfoldighedens Danmark«. Indleveringen skete som led i et samarbejde mellem chefredaktør og sekretariatsleder Siegfried Matlok og Nationalmuseets afdelingsleder Per Kristian Madsen om udformningen af en af udstillingens monter. Åbningen af udstillingsdelen om det tyske mindretal blev foretaget af den tyske ambassadør Johan Dreher og overværedes af i alt fire ambassadører. Skjoldet er Nationalmuseets første genstand med relation til det tyske mindretal.

Deutsches Museum Nordschleswig er også i det forløbne år blevet opsøgt af mange besøgsgrupper og officielle gæster. Som led i et ophold i Sønderjyllands amt med henblik på at få kendskab til amtets museumsstruktur blev museet besøgt af museumsledere og -medarbejdere fra Storstrøms amt. En gruppe tyske museumsfolk fra Mecklenburg-Forpommern gæstede ligeledes museet som led i en studietur til Sønderjyllands amts museer. Også personalet på Aabenraa museum orienterede sig om vort arbejde.

Blandt de officielle gæster var folketingets formand, Ivar Hansen, og den svejtsiske ambassadør, der fik forevist skanseområdet på Dybbøl med Røde Kors-stenen m.v.

Hovedparten af de besøgende var grupper fra højere læreanstalter, skoler, foreninger, lærergrupper m.v.

Museumslederen er endvidere mindretallets repræsentant i Miljø- og Energiministeriets Dybbølgruppe. Der er tale om en teknikergruppe, der har haft til opgave at udarbejde en formidlingsplan for skanseområdet. Resultatet forelå i midten af år 2000 og blev efter en høringsfase godkendt af alle interesserede parter. Det tyske mindretal har fuldtud kunnet tilslutte sig de foreslåede løsninger for områdets drift og formidling.

Günter Weitling

Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe in Dänemark 2000

Året blev præget af to store omflytninger, som løste de stadig mere anstrengte pladsproblemer. I længere tid havde magasinkapaciteten været fuldt udnyttet, og det var blevet nødvendigt at installere nye compactusreoler. Kapaciteten blev derved øget fra 180 til 360 reolmeter. Omflytningen blev samtidig anledning til at foretage en total kontrol af samlingerne og deres registrering. Også bogsamlingen blev gennemgået. Dubleteksemplarer og bøger uden relevans for slesvig-holstensk, nordslesvigsk-dansk historie blev frasorteret og tilbudt

andre biblioteker og arkiver. Endelig blev det hidtidige kontorlokale med læsesal ombyttet med et andet og større.

Benyttelsen af samlingerne blev kun i begrænset omfang berørt af disse omflytninger. Bl.a. blev der arbejdet med en større undersøgelse vedr. redaktør Harboe Kardel. I den forbindelse lykkedes det at erhverve Harboe Kardels originale dagbøger fra tidsrummet 1911 til 1981, desværre dog med en betydelig lakune for årene 1932 til 1945.

Blandt institutionens egne arbejder kan nævnes bidrag til den fælles mindretalsudstilling »Minderheiten in der NS-Zeit«, som blev præsenteret i KZ Gedenkstätte Ladelund, og som blev afsluttet med en videnskabelig konference. Til det tyske mindretals Internet-portal har Historische Forschungsstelle udarbejdet den indledende oversigt over Nordslesvigs historie. Desuden blev der i et fortrinligt samarbejde med arkivar- og historikerkolleger på begge sider af grænsen leveret bidrag til den tosprogede historiske kilde-samling om grænselandets historie 1914-33, som blev præsenteret i marts 2001. Endelig gennemførte Archiv/Historische Forschungsstelle i samarbejde med Kulturgesellschaft Flensburg flere foredrag i rækken »Schleswigsche Gespräche – deutsch-dänische Begegnungen«. Her kaldte især museumsinspektør Inge Adriansens foredrag »Die Dänen können auch aus einer Niederlage noch einen kleinen Sieg machen« på et meget stort deltagertal.

Frank Lubowitz

Haderslev Museum og Museet i Hjemsted Oldtidspark 2000

Efter en veloverstået nytårsaften, hvor undertegnede med familie sad på museet, drak champagne og lyttede efter år 2000 problemer i museets alarmsystem, tog museet hul på et helt nyt århundrede. Hverken alarmerne eller de andre skærmscenarier, som EDB branchen havde brugt de sidste 5 år af 1990'erne på at fortælle os om, holdt stik. Selv museets ældste PC'er, som næsten kan inddrages direkte fra kontoret til samlingerne, opførte sig pænt og kunne både skrive og »tænke«, selvom den nu var ført over i et nyt årtusinde. Retfærdigvis skal det dog siges, at også vi var hoppet på vognen og havde udskiftet en del materiel inden årsskiftet, så måske kunne vi have fået problemer.

Året 2000 blev som de tidligere år præget af stor aktivitet på alle områder. I årsberetningen for 1999 fortalte vi, at en ny perspektivplan for Haderslev Museum var blevet vedtaget, hvor især udstillingsprofilen skulle styrkes. I 2000 er det især Vognmuseet, som har givet meget ekstra arbejde. Museets håndværker og vognansvarlige, Birke Nielsen, har opmålt samtlige vogne, lavet modeller af dem og i samarbejde med museumspædagog Anker Thygesen og historiker Anne Marie Jacobsen præsenteret en flot udstillingsplan. Samtidig er istandsættelsen af Schaumanns Klædefabrik med enkelte afbrydelser skredet fremad, så Vognmuseet om alt går vel kan åbne i år 2002.

Planens øvrige forhold – overtagelse af driften af Ehlers' Lertøjssamling i Slotsgade 20, indretning af bymuseum i Slotsgade 22 og etableringen af en helt ny oldtids- og middelalderudstilling på Dalgade, er endnu ikke påbegyndt.

Arkæologi

2000 bød igen på talrige arkæologiske undersøgelser i Sønderjyllands amt. Ca. 30 større og mindre undersøgelser, samt en lang række rekognosceringer, prøvegravninger og besigtigelser blev det til. Alle undersøgelserne har været vigtige for vort antikvariske arbejde – såmænd også de prøvegravninger, som ikke har givet anlægsspor af nogen art.

Stenalderen – oldtidens ældste periode – var repræsenteret i undersøgelser flere steder i amtet. Ved Lønt ved Haderslev Fjord fortsattes undersøgelserne af det kendte »Sarup anlæg« fra yngre stenalders Tragtbægerkultur (3500-2800 f.Kr.). Her var Sønderjyllands Amatørarkæologer, som ved flere andre undersøgelser, en uvurderlig hjælp. Ved Teglgård i Uge sogn undersøgtes en gravhøj med 6 jordfæstegrave fra enkeltgravskulturen (2800-2300 f.Kr.). Huse fra samme periode og den efterfølgende Dolktid (2300-1800) undersøgtes ved Johannesminde også i Uge sogn.

Bronzealderen er undersøgt flere steder, bl.a. i form af en tom grav ved ovennævnte Teglgård og i en høj ved Diernæs, som færdigundersøges i 2001.

Jernalderen (500 f.Kr.-1050 e.Kr.) fylder som altid meget i museets arbejds-mark – det gælder også i år 2000.

Østergård ved Bevtøft – museets absolut største udgravning i de forgangne år – bidrog med væsentlige nye fund, idet der over et større område er undersøgt en række dødehuse af en hidtil ukendt anlægstype, antagelig fra yngre jernalder. Dødehusene består af stolpesatte firkanter. Der er taget fosfatprøver for om muligt at få et klarere indblik i dødehusenens funktion. Når arbejdet er afsluttet formentlig i 2001 forestår et kæmpe bearbejdningsarbejde, idet pladsen ved siden af omfattende bebyggelser og gravpladser fra de fleste perioder af jernalderen også er den hidtil bedst undersøgte tidlig-middelalderlige landbebyggelse i Danmark.

Ved Hammelev undersøgte museet 5 gårdsanlæg fra yngre romertid (ca. 200-400 e.Kr.). Undersøgelserne her fortsættes i 2001. Ved Ndr. Ringvej ved Christiansfeld udgravedes sporene af et 27 m langt hus med tilhørende økonomibygninger fra ældre romersk jernalder (ca. 0-200 e.Kr.) Samme sted undersøgtes tre urnegrave fra samme periode. Ved Barsbøl ved Skærbæk udgravedes 10 urnegrave fra ældre romersk jernalder. Her er nu i alt undersøgt 50 grave fra denne periode og denne gravplads må antages at være totalundersøgt. Ved ovennævnte Johannesminde-udgravning undersøgtes udover stenalderhusene en såkaldt række-landsby fra ældre romersk jernalder og ved Skovsminde nær Urnehoved undersøgtes en lille landsby med 6 gårde fra sen førromersk og ældre romersk jernalder (50 f.Kr. til lidt efter Kr.f.). Undersøgelserne fortsatte også i Uldal, hvor der udgravedes 60 urnegrave i forbindelse med den efterhånden meget omfattende undersøgelse af en gravplads fra ældre førromersk jernalder (500-200 e.Kr.). Samme periodes urnegrave undersøgtes ved Oksenvad.

For middelalderens vedkommende (1050-1550) fandt der udgravninger sted ved Grimballer, hvor dele af et voldsted fra o. 1300 undersøgtes, og på den ovennævnte Østergård føjedes endnu et par gårde til de i forvejen kendte. Også i Ribebispens gård Brink i Ballum sogn blev der foretaget undersøgelser.

Haderslev Museum udfører mange forskellige slags udgravninger over hele Sønderjylland. En af de mere specielle foregik i 2000. Skelettet af en 150 cm høj, 20-25 årig kvinde dukkede op under gulvet i et ældre hus i Erlev. Dødsårsagen kunne ikke fastslås, men begravelsesstedet, lige uden for den ældste husmur, tyder på en eller anden forbrydelse. Foto: Lisbeth Christensen, Haderslev Museum.

Den teglstensbygning, som der her fandtes rester af, kunne keramikdateres til 12-1300 årene.

For udgravninger i de senere perioder kan nævnes prøvegravningerne på Hansborg. Årets topscorer hvad presseomtale angår blev vistnok udgravningen af skelettet af en kvinde, som fandtes begravet under et hus på Erlevvej i Haderslev. Rygterne om en forbrydelse svirrede i pressen, men undersøgelserne kunne vise, at hvis det var tilfældet, var ugeringen i hvert fald temmelig umulig at opklare. Kvinden var nemlig begravet før huset blev bygget i 1723.

Stormen d. 3/12 1999 var specielt hård ved skovene, hvor store skovarealer væltede. Når disse træer er plantet oveni fortidsminder, er det klart, at der er fare for, at fortidsminderne tager skade. I forbindelse med oprydningen i skovene foretog museet tilsyn med de kendte fortidsminder i de stormskadede private skove. Skaderne var omfattende, idet træer flere steder var væltet på højene. Gravhøjene blev afmærket, således at der ikke ville ske yderligere skade ved oprydningen.

I 1996 lancerede miljøministeren begrebet »kulturmiljø« som miljøpolitikens 3. dimension ved siden af forureningsbekæmpelse og naturbeskyttelse. Alle amter skal i den kommende regionplan 2001-2012 have indarbejdet amtets bevaringsværdige kulturmiljøer, således at de i fremtiden kan sikres mod ødelæggelse. Sønderjyllands Amt valgte at foretage udpegningen af bevaringsværdige kulturmiljøer i Sønderjylland i samarbejde med regionens mu-

seer, og naturligt nok blev Haderslev Museum bedt om at foretage udpegningerne indenfor oldtid og middelalder. I løbet af år 2000 foretog Per Ethelberg og Lennart Madsen det store arbejde med at finde frem til de mest bevaringsværdige kulturmiljøer fra vore ældste tider, beskrive dem og afgrænse dem geografisk. Der blev udpeget 136 kulturmiljøer stammende fra oldtiden og 226 fra middelalderen.

I Hjemsted fik vi en længe ønsket populær bog om stedet og jernalderen i almindelighed, idet Nis Hardt og Anker Thygesens bog: »År og dage i Hjemsted« publiceredes i sommeren 2000. Bogen er primært skrevet for børn, men kan bestemt også læses af voksne. En tysk oversættelse er i skrivende stund på vej.

Nyere tid

Indenfor nyere tid har museet modtaget talrige genstande. Fra den mere specielle ende kan nævnes udstyret fra en dentist – datidens tandlæge og tandtekniker. De mange tænger, knive, gebisser o.s.v. kan give længere varende koldsved til enhver med blot skyggen af tandlægeskræk. En jordemodertaske med indhold hører også til de mere specielle gaver. I forbindelse med flytningen af Slesvigske Fodregiment fra kasernen i Haderslev har museet gennemgået samlingerne, og helt fra Canada har museet modtaget et maleri af en grusgrav ved Haderslev fra 1900-tallet.

Vi havde håbet, at museets stubmølle fra Rangstrup, som blev stærkt beskadiget ved decemberstormen i 1999, kunne have været genrejst i løbet af år 2000. Så let kom det dog ikke til at gå. Der pågår stadig forhandlinger med forsikringsselskabet om genopførelsen af møllen, og om der opnås enighed i 2001 er også usikkert, men vi håber.

Konservering

I 1999 udtrådte Sønderjyllands amt af det konserveringssamarbejde, som tidligere havde fungeret sammen med Ribe og Ringkøbing amter. I 2000 påbegyndte vi en ny ordning, hvor vi i samarbejde med Midtsønderjyllands Museum driver værkstedet. Haderslev Museum har ansat konservator Anne Marie Juul og assistent Lotte Thorbjørg på værkstedet.

Udstillinger

Middelalderudstillingen Adel og præster, borgere og bønder fortsatte henover årsskiftet 99-00 frem til d. 27/2. Herefter havde vi fotoudstillingen: GOLDEN, som fulgtes af to særudstillinger, arrangeret af Kunstforeningen: Dansk Nyrealisme på tværs og Svend Wiig Hansen: Tegninger og grafik. Årets store tilløbsstykke blev Jørn Bies store udstilling om Ixchels Døtre – På rejse i Mayaland. I december handlede nisseudstillingen om hygge og uhygge i nissernes verden.

I museet i Hjemsted Oldtidspark har der været vist to særudstillinger, dels en om bue og pil i 1999, dels en udstilling om det romerske militær i år 2000. I efterårsferien har museets arkæologer og konservatorer udgravet jernalderurner i Parken.

Orla Madsen

Aabenraa Museum og Jacob Michelsens Gård 2000

Bygning

I løbet af 2000 tilspidsedes den politiske strid om hvordan Aabenraa Museum bedst bliver udbygget. Da byrådet i januar gav afslag på *amtets byggeprogram til en anlægsbevilling på H. P. Hanssens Gade*, blev al videre planlægning låst fast under trusler om museets fremtid, og først i august fandt parterne sammen i en lykkelig enighed. Det længe opsparede behov for renovering og udbygning skal herefter imødekommes, dels ved at den gamle museumsbygning fra 1937 på H. P. Hanssens Gade istandsættes indvendigt. Dels udvides udstillingsarealet ved om- og tilbygning af huse på de tilstødende grunde.

På *Jacob Michelsens Gård* er der arbejdet videre med restaureringen, og foreløbig er den såkaldte ligdør ved storstuen sat i stand. Det langsigtede mål er at amtet, når ejendommen er færdigrestaureret, træder ind som medejer og dermed sikrer, at helheden videreføres som et originalt museums-stuehus.

Undersøgelser og udgivelser

Den største samlede indsats har været Birgitte Kraghs frikøb, bekostet af Statens Humanistiske Forskningsråd, til færdiggørelsen af manuskriptet til en bog om *danske begravelsesskikke og kirkegårde 1780-1990*.

Frikøbsmidlerne er især brugt til et emne, der står øverst på museets ønsker i forbindelse med udbygningen. Rhederi Jebsen og *firma* konglomeratet *Jebsen & Jessen i Hong Kong og Singapore* udgør et verdensfirma, der kan ses som en direkte videreførelse af Aabenraas langfartstraditioner. Livet ombord og på kontorerne ude på kysten omkring 1960-70'erne blev i årets første måneder belyst i interviews ved etnografen Trine Etzerodt.

Den registrering af *bevaringsværdige kulturmiljøer*, som museet var købt til at udføre i 18 af Sønderjyllands kommuner i 1999, er suppleret med nye lag. Hanne Christensen har i samarbejde med de to øvrige museer skrevet en sammenfattende oversigt til regionplan 2001-2012. Dernæst har hun til en landsdækkende kampagne om fredning af *landbrugsejendomme 1850-1940* indstillet i alt ni karakteristiske fra Østsønderjylland.

Til det *løbende bevaringsarbejde* hører, at museet har afgivet udtalelser om diger, flere nedrivningssager, samt enkelte lokalplaner i bl.a. Aabenraa kommune, i Bov kommune, samt lejrbygningen »Grænseborgen« ved Hejlsminde, Christiansfeld kommune. Specielt førte disse udtalelser til, at museet kunne hjemtage dele af DFDS-pakhuset fra 1921 yderst på Gammel Havn i Aabenraa.

Sidst på året kunne arbejdet med *to udgivelser*, som Birgitte Kragh har redigeret for Museumsrådet, afsluttes med to smukke bøger. Som nr. 7 i rækken blev Stine Wiells bog »Kampen om oldtiden« præsenteret. Dernæst var det en betydelig bedrift i museets virke, at Erik Møller Nielsens bog, »Fra klamp til konstruktion«, om Aabenraa's berømte sejlskibsbyggeri, blev fuldført som nr. 8. Bogen er blevet til i nært samarbejde med museet. Det er dets samlinger af skibsportrætter, konstruktionstegninger og optegnelser, der udgør grundmaterialet, og som her forklares og anskueliggøres. Det er en formidling, der kan genanvendes ved den kommende nyopstilling.

Fra udstillingen »I stiveste puds – fra stadstøj til folkedragt«, hvor der indgik flere eksempler med sammenstilling af originale dragtdele og folkedansernes kopier. Udstillingen var arrangeret i anledning af Aabenraa Folkedanserforenings 40-års jubilæum. Foto Aabenraa Museum, 2000.

Udstillinger og aktiviteter

På H.P. Hanssens Gade har fornyelser i udstillingerne, som vanligt især taget form af særudstillinger.

I næsten tyve år er hvert nyt år blevet indledt med et udvalg af »årets gaver og erhvervelser«. Den enkle udstilling danner baggrund for en gavegiversammenkomst, hvor de mange forskellige givere takkes, der gøres status, og ses lidt ind i fremtiden.

12.3.-7.5. vistes vandredudstillingen »Sådan går dagen for lille Lise og Oskar – ting til børn i 150 år«, om hvordan børn får deres egen arbejdsfri verden, og hvordan synet på barndommen ændres. Udstillingen blev suppleret med legetøj fra egnen, og udstillingen fik et godt besøg. Det blev også tydeligt, at der var store forventninger om at se børnelegetøj. Museet foretog derfor en anseelig udvidelse af den tætte legetøjsudstilling på loftet i nordfløjen.

18.5.-13.8. »Aabenraa – igår, idag, imorgen«, hvor lokale kunstnere og arkitekter i anledning af årtusindeskiftet gav deres bud på nutids- og fremtidsvisioner.

16.9.-12.11. »I stiveste Puds – fra stadstøj til folkedragt« var en udstilling af museets egen fine samling af ældre håndsnydte dragter og hovedtøj i anledning af Aabenraa Folkedanserforenings 40-års jubilæum. Den blev tilrettelagt i et snævert samarbejde med to specialister fra foreningen, Agnes Jørgensen og Eva Christensen, der har stået bag tilsvarende udstillinger på de øvrige sønderjyske købstadsmuseer.

27.11. til nytår »Oldemors Juletræ« med temaet, Charles Dickens' »Et juleeventyr« fra 1843.

De *udadvendte aktiviteter* er fortsat med dels »Auroras's kanonlaug«, dels arbejdende værksteder i efterårsferien, og især med de *tre årlige bageweekender på Jacob Michelsens Gård*. Takket være et godt bagehold med Connie Christiansen og venneforeningens formand, Leo Vinther Petersen i spidsen kan det store arbejde med at bage rugbrød på traditionel vis i bagehusets stenovn gennemføres.

Gaver og erhvervelser

Allerførst på året modtog museet en sjælden perle. Det er et af *Jes Jessens bedste portrætter*, nemlig af Metta Koch, født Bruhn, fra ca. 1788-90. Et fuldendt rokokoportræt, hvor silkekjolens rige besætninger og den stolte holdning lyser af velstand. Hun er en faster til matadoren i byens skibsfart, skibsreder Jørgen Bruhn og var selv gift med en kaptajn, Hans Jesper Koch. Portrættet er en del af en meget betydelig arv efter en trofast aabenraaer, Peter Kurzweil (1914-85).

Til de sjældne og mere kostbare ting fra 1800-tallet hører, at museet i 2000 med rundhåndet støtte udefra kunne erhverve nogle usædvanligt gode *sølvsmedearbejder fra Aabenraa* i byens blomstringstider ca. 1750-1800, og igen fra ca. 1820-80, hvor søfarten skaffede velstand og overskud til noget af det bedste i dansk provinshåndværk. Mest spektakulær er nok den sukkerstrøðase i sølv, som indkom efter auktion hos Sothesby i Amsterdam i maj 2000. Den er i udpræget svajknækket rokokko, af Friedrich Christopher Hansen, aktiv fra 1760-1795 i Aabenraa. Indskriften »Seel Jacob Bruhns Witt. Catherina 1775« daterer den.

Senere på året lykkedes det på auktion at købe to hovedvandsæg. De afspejler stiludviklingen fra omkring midten af 1700, med et rigt drevet rocaille-æg, af Fridrich Christopher Hansen, til midten af 1800 med et 67-stens hovedvandsæg af Thomas Jensen (1850-53). Det repræsenterer det hidtil største af den art i museets samlinger, noget vi har været på jagt efter i adskillige år.

Også *søfartssamlingerne* er blevet forøget ud over al forventning, nemlig med hele syv skibsportrætter. Udover to kinesiske malerier af langfarere bygget i Aabenraa i 1862 er det et skibsportræt af »Cecrops« 1834, et af Jørgen Bruhns skibe fra Sydamerika-farterne, signeret Albinus i S. Pauli. Dernæst bark »Concordia«, et kinesisk oliemaleri, der forestiller det sidste store sejlskib bygget i Aabenraa 1883 på Paulsens værft. To mindre billeder signeret N. N. Truelsen, Altona og udført i hans specielle teknik, nemlig som farvelagte litografier. Det ene er tilmed et sjældent situationsbillede fra englandskrigen, hvor tre kanonbåde erobrer en engelsk krigsbrig i 1808. Endelig et usigneret »Neptunus«, en galease med dansk nationalitetsflag, der for fulde sejl stævner ind mod Aabenraa.

Til de *byhistoriske samlinger* hører nogle langt mere hverdagsprægede havne-genstande. Som nævnt hjemtog museet dele af et bræddeklædt DFDS-pakhus yderst på Gammelhavn. Det er tegnet af Jep Fink i 1921, og det næstsidste af typen på havnen. Desuden gangplanker, brugt ved losning og lastning, samt såkaldte stillinger til ophæng på skibssiden ved maling. Begge var uund-

værlige arbejdsredskaber i havne for 30-40 år siden, men formentligt sjældne i dag.

Birgitte Kragh

Museet på Sønderborg Slot 2000

I november 1999 bevilgede Sønderborg Kommune og Sønderjyllands Amt støtte til Historiecenter Dybbøl Bankes udbygningsplaner, *Den forstærkede Dybbølfortælling*. Dette udløste en lokal diskussion om planerne. Den 22. januar 2000 gik museet ind i debatten med en kronik i *Jyllands-Posten*. Amtsborgmester Kresten Philipsen, formand for bestyrelsen for Fonden Dybbøl Banke, bad generalkonsul i Flensborg, dr.phil. Henrik Becker-Christensen foretage en faglig vurdering af planerne og amtsdirektør Finn Hansen om en redegørelse for den økonomiske side af sagen, herunder mulighederne for en eventuel samdrift mellem Museet på Sønderborg Slot og Historiecenteret. De to rapporter konkluderede samstemmende, at *Den forstærkede Dybbølfortælling* ikke var brugbar. Sidst i oktober indstillede bestyrelsen for Fonden Dybbøl Banke, at de to institutioner skulle samles, hvilket siden er blevet tiltrådt af museets bestyrelse. Sammenlægningen vil finde sted gradvis og være gennemført senest 1. januar 2003. Der blev skrevet 250 indlæg – ledere, kronikker og læserbreve – om sagen. Hertil kom radio- og tv-indslag på såvel de landsdækkende som de regionale kanaler.

I juni måned præsenteredes i værelse 35 en enestående samling af hidtil ikke-udstillede tekstiler med dansk- såvel som tysk-nationale motiver fra Treårskrigen 1848-50 og frem til Anden Verdenskrig. Museet kunne endvidere supplere den historiske udstilling med fire nye malerier: Otto Baches *Soldaternes Hjemkomst*, 1894, Jørgen Sonnes *Slaget ved Isted*, 1851, (begge deponeret af Frederiksborgmuseet), Elisabeth Jerichau-Baumanns *Mor Danmark*, 1851, købt for midler fra Ny Carlsbergfondet og et 1700-tals maleri på træ forestillende det andet guldhorn, købt med støtte fra Statens Museumsnævn.

På Slotspladsen blev opstillet to fæstningskanoner, der i en årrække har stået i Skanse IV på Dybbøl Banke, samt en feltkanon, der har været udlånt til Historiecenter Dybbøl Banke. Restaureringen af de seks kanoner, der siden 1973 har stået på slotspladsen – men som for et par år siden måtte fjernes, da de var så forfaldne, at de var til fare for de besøgende – skrider frem takket være en bevilling fra A. P. Møller og hustru Chastine McKinney Møllers Fond til almene Formaal. Arbejdet udføres af karetmagere på Hjerl Hedes Frilandsmuseum i samarbejde med Maersk Training Centre, Svendborg. Kanonerne ventes tilbage på deres plads 2002.

Årets store særudstilling var *Århundredets genstande/Dinge des Jahrhunderts*, der blev arrangeret i samarbejde med Stiftung Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum Schloss Gottorf – en mindeudstilling om det 20. århundrede, hvor der efter forslag fra den dansk- tyske grænseregions borgere blev vist i alt 237 »relikvier« fra det forgangne århundrede. Udstillingen blev ledsaget af et stort dansk-tysk katalog. *Århundredets genstande* blev en publikumssucces, som rakte ud over regionen og blev omtalt i de landsdækkende aviser. I forbindelse med udstillingen foretog museets billetsalgsleder, Bente Korff Rasmussen, i

Plakat til udstillingen »Århundredets genstande« af professor Claus Carstensen. Det Kongelige Danske Kunstakademi. Foto: Hans Arne Madsen.

Dr.phil. Sigurd Schoubye, Tønder, viser en nyindkøbt sølvsamling frem for pressen i juni. Foto: Claus Thorsted.

efterårsferien en publikumsundersøgelse. Over halvdelen af de besøgende var andetsteds fra end Sønderjylland.

Af mindre særudstillinger kan nævnes en præsentation af forslag til udnyttelse af Solo-grunden i Sønderborg, en mindeudstilling om medaljør Harald Salomon, arrangeret i samarbejde med Numismatisk Forening for Nord- og Sydslesvig, og, i samarbejde med Haandarbejdets Fremme, arbejder af kunstneren Gerda Bengtsson i anledning af hendes 100-årsdag. Prinsesse Alexandra kastede glans over åbningen den 18. august. Endelig præsenterede museet Per Bak Jensens billedserie *Overblik*, en række tavst gådefulde fotografier af gamle danske og tyske slagmarker fra Isted i syd til Kolding i nord.

Mere end 250 skoler og børnehaver har besøgt Sønderborg Slot. Særlig yndet blev museets *Julekalender*, der bestod af 24 æsker. Dag for dag åbnedes de, og nye, spændende juleting kom til syne. Der er i året 2000 holdt 302 foredrag og omvisninger. Den 11. marts fejredes museets fødselsdag med åbent hus. Seks hundrede besøgende så museets nyerhvervede historiske malerier, legede gamle lege, spiste kager og drak kaffe i cafeen og hørte organisten Karsten Munk spille på orglet i slotskirken. Den 82-årige dr.phil. Sigurd Schoubye besvarede spørgsmål om gæsternes medbragte klenodier.

Museet på Sønderborg Slot har i samarbejde med Augustenborg Kommune udstillinger i portbygningen på Augustenborg Slot og i lokaler ved hertugens arbejdsværelse i hovedfløjen. Udstillingen i hovedfløjen er blevet udvidet med en række værdifulde genstande, som belyser det hertugelige hof i Augustenborg før 1848.

Køb og gaver

I samarbejde med museerne i Aabenraa og Tønder og støttet af Statens Museumsnævn og Ny Carlsbergfondet erhvervede museet en samling sønderjysk sølv udbudt på auktion i Amsterdam. Ved præsentationen af dette værdifulde køb den 10. juni kom Sigurd Schoubye igen til Sønderborg Slot. Dette blev hans sidste offentlige optræden. Han døde i begyndelsen af juli. Fire hovedvandsæg, et Nordborg- og tre Sønderborgæg, er indgået i museets samling.

Museet har endvidere erhvervet en tuschtegning af Sønderborg by, udført af Kleis 1850, og med fondsstøtte maleriet *Niels Ebbesen* af Agnes Slott-Møller samt Christian Mølsteds *Ombord på Linieskibet Christian VIII ved Eckernförde*. Samlingen er i alt forøget med 170 genstande.

Forskning

Museumsinspektør Inge Adriansen fortsatte sit forskningsprojekt om danske nationale symboler 1840-2000. Registreringen af bevaringsværdige gravminde i Sønderborg provsti blev fortsat med kirkegårdene i Asserballe, Kegnæs og Tandslet sogne. Der mangler nu otte kirkegårde. Endvidere kan nævnes et toårigt registreringsprojekt finansieret af Amtsmuseumsrådet og amtets kulturudvalg. Det ledes af museumsinspektør Hans Helmer Kristensen og skal koordinere data fra alle amtets kulturhistoriske museer.

Koncerter

Der har været afholdt 27 koncerter i Riddersalen. Derudover har der i løbet af sommeren været 11 orgelkoncerter i slotskirken. I forbindelse med Sønderborg Kulturnat den 18. august optrådte Peter Belli på slotspladsen. Museet holdt åbent uden entré, og der blev vist et stort lysbilledshow i slotsgården. Der kom mange hundrede gæster.

Året i tal

Der har været 56.185 gæster på Museet på Sønderborg Slot, heraf 13.245 fra børnehaver, skolefritidsordninger og skoler, 10.093 (22%) flere end året før. Der har været udlejet eller udlånt lokaler til offentlige møder, koncerter og bespisninger 64 gange.

Thorkild Kjærgaard

Cathrinesminde Teglværksmuseum

Den 15. marts tiltrådte den 28-årige cand.mag. Thomas Lyngby som ny museumsinspektør. Han skal fremover varetage den daglige ledelse. Museet åbnede sæsonen den 1. april. Broagerlands Kunstforening arrangerede en mindre særudstilling 15. april-1. maj. Teglværksspillet *Stene for brød* blev opført fem gange i dagene 16. juni-20. juni og var igen en publikumssucces. Museet vil bestræbe sig på at traditionen med egnsspil ved Cathrinesminde fortsætter. Igen i år har der i Historisk Værksted været café, denne gang med flere åbningsdage. Cafeen med dens mange tilfredse kunder er kommet for at blive – i hvert fald så længe, der er frivillige, som vil påtage sig opgaverne med at bage efter de gode, gamle opskrifter, lave kaffe med Richs og hygge

omkring gæsterne. Den 24. september havde Sundeved Husflid sin årlige udstillingsdag på teglværket, og efter at museet den 29. oktober lukkede, blev der 18.-19. november og igen 25.-26. november holdt julestue. På disse bare fire dage var der omkring 8.500 på Cathrinesminde – lidt ærgerligt, at de ikke fik mulighed for at se teglværksmuseet, der i år 2000 havde 12.500 besøgende.

Cathrinesminde Teglværksmuseum har i det forløbne år medvirket ved udgivelsen af en bog i anledning af Matzens Teglværks 250-års jubilæum (*Matzens Teglværk Egersund 1750-2000*).

Thomas Lyngby

Tønder Museum med Drøshes Hus og Højer Mølle- og Marskmuseum 2000

Hvor 1999 var præget af euforien omkring kunstmuseets genåbning, blev 2000 et år, hvis hovedopgave var at få de to museer til at genfinde en hverdag, der både var velkendt og ny. Besøgstillene på Tønder Museum og dets afdelinger udviste de tal, som en ny dagligdag på hovedmuseet kunne forvente. Her var besøgstallet 33.343 mod næsten 10.000 flere i 1999. Besøgstallet i Drøshes Hus steg til 5.590, mens der i Højer Mølle- og Marskmuseum var et lille fald til 17.298. Det samlede besøgstal på Tønder Museum og dets afdelinger i 2000 var 56.291.

Udstillinger og formidling

Tønder Museum

Som en markering af år 2000 fokuserede museet i foråret 2000 på det foregående sekelskiftes fremherskende stil: Jugendstil, som stilretningen kaldes i denne landsdel. Det blev under forberedelserne til udstillingen åbenbart, at de sønderjyske museer i alt for ringe grad har sørget for i tide at indsamle Jugendstil-prægede ting. Dette kan være forårsaget af, at tingene ofte var masseproducerede varer, men også af, at Jugendstilen efter Genforeningen med nogen ret blev set som udtryk for tysk kultur. Imidlertid lykkedes det, gennem lån fra en lang række privatpersoner i det sydvestlige Sønderjylland, at låne meget fine genstande til udstillingen, og et af udstillingens resultater var, at Tønder Museum kunne indlemme flere gode genstande fra årene omkring 1900 i sine samlinger.

Sommerens særudstilling »Grænselandet i 200 år«, var en præsentation af den tønderiske privatsamler Jørgen Bendorffs samling af genstande og arkivalier til belysning af grænselandets historie. Udstillingen mindede om, at museerne ikke kan undvære private samlere, hvis samlinger ofte i sidste ende bliver overtaget af museerne. Samtidig betød udstillingen for Jørgen Bendorff, at han fik mange nye kontakter og mange nye ting til sin samling.

Efterårets særudstilling »Sorrig og Glæde« var en udstilling, hvor danske navneklude med religiøse motiver blev sammenstillet med religiøse litauiske træskulpturer for at vise, at den folkelige bibelske fortælling er sammenfaldende i protestantiske og katolske lande i det nordlige Europa. De litauiske træskulpturer er fremstillet af anonyme lokale billedskærere og var alle fra

Fra Tønder Museums udstilling »For 100 år siden – Jugendstil i Sønderjylland«, der vistest fra 11. marts til 14. maj 2000. Jugendstil-tekstiler og fajancer præsenteret med nogle af Sønderjyllands væsentligste Jugendstils-værker, »Skærbæktæpperne«, i baggrunden.

næsten den samme tidsperiode som de slesvig-holstenske navneklude, nemlig fra begyndelsen af 1700-tallet til slutningen af 1800-tallet.

Drøhses Hus

Årets mest markante udstilling i Drøhses Hus var en udstilling af museums-ejet og privatejet dåbstøj med kniplingsbesætning. Dåbstøj og netop dåbsdragter har været Foreningen Knipling i Danmarks årstema i 2000. Blandt dåbskjolerne var også Hans Kongelige Højhed Prins Nikolais dåbskjole med tilhørende hue og frakke.

Højer Mølle- og Marskmuseum

Sommerudstillingen handlede om kværnsten og møller fra oldtiden til 1900-tallet. Udstillingen var tilrettelagt i et grænseoverskridende samarbejde mellem møllemuseet og et museum på Föhr. Udstillingen inddrog på forbilledlig vis museumsgæster i de processer, der omdanner korn til mel, og mange børn har i sommerens løb nydt at male mel på en skubbekværn eller på en drejekværn.

Undersøgelser og dokumentation

Det udpegningsarbejde vedrørende forberedelserne til Sønderjyllands Amts regionplan 2002-2010, der startede i 1999, blev i 2000 fortsat i arbejdet med en

Fra den væsentligste af årets udstillinger i Drøhøses Hus: »Dåbstøj med kniplinger – udlånt af museer og private i Sønderjylland«, der vist i museumsafdelingen fra 1. april-31. december 2000.

dokumentation af det danske vadehavsområdes kulturhistorie, hvilket er et delprojekt under det større trilaterale Wadcult-projekt. De kulturhistoriske dokumentationer er blevet foretaget i grupper af lokalt interesserede enkeltpersoner med en museumsfaglig person som koordinator i hver gruppe. Der er nedsat fire grupper; én for Tøndermarsken, én for Ballummarsken, én for Rømø og én for Rejsbymarsken. Tøndermarsk gruppen arbejder meget intenst med indsamling af viden, koordineret af museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen fra Tønder Museum.

I 1999 påbegyndte de sønderjyske kulturhistoriske museer forberedelserne til at få sammenkørt elektroniske data fra alle de sønderjyske museer i en samlet database. Projektet kunne påbegyndes i efteråret 2000 og skal foreløbig løbe i to år. Denne tidsramme skønnes tilstrækkelig til, at de manuelle registreringer, der foreligger på museerne i Tønder og Aabenraa, samt de kulturhistoriske genstandsregistreringer på Midtsønderjyllands Museum i Gram, vil kunne blive indført i en database på et indeksniveau.

I løbet af 2000 blev der søgt midler til en registrering af Tønder Kaserne, der vil blive nedlagt fra slutningen af 2002. Med støtte fra Sønderjyllands Amt

og fra Tønder Kommune og Statens Museumsnævn vil undersøgelsen kunne påbegyndes i løbet af 2001.

Bygninger og lokaler

Museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensens arbejde med museets sølvsamling og renoveringen af sølvkammeret i 1997 bevirkede, at sølvkammeret i løbet af 1999 ikke længere var stort nok. Derfor påbegyndte museet et nyt sølvkammerprojekt, hvis mål var at indrette et fritstående sølvkammer i møbelsalen ved siden af det nuværende sølvkammer. Bekostet af Ny Carlsbergfondet foregik arbejdet i løbet af første halvdel af 2000. De to sølvkamre er i dag ordnet således, at Tøndermestrenes arbejder forefindes i det egentlige sølvkammer, mens værker af småbysmedene fra Løgumkloster, Højer, Skærbæk, Døstrup, Ballum og Rejsby er udstillet i »sølvkammerøen«.

Drøhse Hus sluttede sin første treårs periode i maj 2000, men ved velvilje fra Realkredit Danmark og fra Peder Aarslevs Legat kunne et lejemål forlænges i endnu et år. Det er fortsat tanken, at Drøhse Hus vil kunne erhverves af en eller flere fonde, der vil stille det til rådighed for museets specialudstillinger af møbler og kniplinger.

For Højer Mølle- og Marskmuseum betød orkanen 3. december 1999 en alvorlig skade, idet møllehatten blev forrykket, således at møllen i 2000 ikke har kunnet krøjes.

Gaver og nyerhvervelser

I 2000 var det mest markante køb nogle fliser samt to genstande af sølv, som med støtte fra to lokale fonde, Statens Museumsnævns hastesum samt en privat sponsor blev købt på en auktion over dele af afdøde museumsdirektør Sigurd Schoubyes privatsamling.

Blandt gaverne var kniplinger og knipleredskaber og heriblandt flere genstande af sølv, smedet af lokale mestre.

Inger Lauridsen

Midtsønderjyllands Museum og Gram Lergrav 2000

I januar måned åbnede museet udstillingen: Glimt af Den Danske Urskov, en spændende og smuk fotoudstilling med over 100 billeder fra de danske skove. Udstillingen var produceret af Finn Olofson og Lars Gejl, der havde taget deres billeder over et helt år. I marts viste Birgit W. Gregersen sine meget store og farvestrålende billedtæpper, hvoraf mange havde fundet inspiration i de danske strande, og i de porfyrrer man ofte finder her. Desuden udstillede hun en række æsker, der var beklædt med skind fra flere forskellige land- og havdyr.

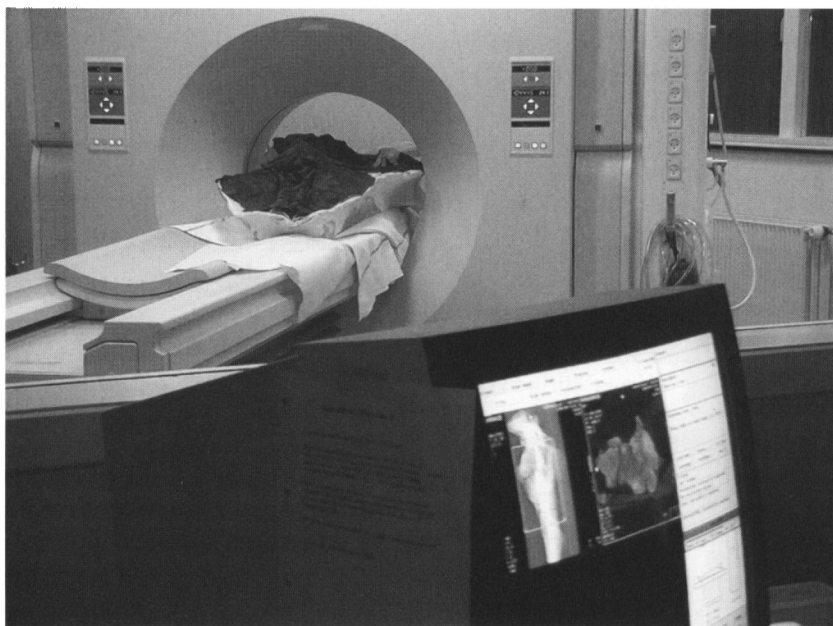
Sommerens udstilling hed »Tavse Skrig«. Museets særudstillingslokale blev mørklagt, og talrige flagermus blev hængt op i lokalet og i hule træer. Udstillingen fortalte om de danske flagermus' biologi og levevis, og om den Dracula-dyrkelse der er forbundet med disse dyr. Udklædt som Greve Dracula sad museets pædagog jævnlgt i sin tronstol i et mørkt lokale, og fortalte skoleeleverne uhyggelige historier, og i et tilstødende lokale kunne publikum prøve

Birget W. Gregersen foran et af sine billedtæpper.

at hænge med hovedet nedad, som flagermusene gør det. Udstillingen havde vi lånt af Esrum Møllegård.

I efteråret åbnede vi Oles Billedværksted, hvor tidligere læge Ole Gundtoft

CT-scanning af hvalkranium fra Gram Lergrav på Esbjerg Centralsygehus.

viste sine spændende malerier. Udstillingen blev afløst af den traditionelle julestue, der blev besøgt af en lang række skoler.

Museets stort anlagte forskningsprojekt om Gram leret blev i årets løb sat på skinner, og lerprøver og fossiler er nu sendt ud i verden til de i alt 19 forskere, der deltager i projektet. Det forventes, at de mange artikler, der vil blive trykt i en bog, vil foreligge i løbet af 2001, hvorefter redigeringen af bogen kan begynde. Efter dette arbejde vil museet være i besiddelse af den nyeste viden omkring denne Øvre Miocæne Formation, og vi vil derefter revidere vor udstilling om Gram leret. En ph.d. studerende og en specialestuderende fra Københavns Universitet har fortsat deres studier på museets hvalmateriale, og museet fik sidst på året adjungeret seniorforsker Ella Hoch, der gennem en menneskealder har været lektor på Geologisk Museum i København. Hun vil foretage forskning på museets hvalmateriale og på andre fossile hvirveldyr fra Danmark, og har fået indrettet sit kontor på Konserveringsværkstedet i Gram.

Konserveringen af museets fossilmateriale fra lergraven er fortsat, og museets konservator fik udvirket, at et af de bedst bevarede hvalkranier blev CT-scannet på Esbjerg Centralsygehus. Under stor bevågenhed fra både presse og personale på sygehuset blev kraniet – på bære – transporteret til scanneren, hvor utallige »snit« blev taget, således at det nu er muligt at studere det indre øre på den fossile hval.

I juni måned strandede en kaskelothval på Rømø. Museets inspektør deltog

i flænsningen af dette kolossale dyr, der vejede omkring 30 tons. Vi fik ligeledes tilbudt skelettet, hvis vi selv ville stå for afrensningen. Det gav en god del arbejde! Men skelettet af dette 14 meter lange dyr er nu klar til udstilling.

Der er blevet arbejdet videre med planerne om at udflytte museet til lergraven i Gram. Amtets arkitekt, Flemming Sørensen, har udarbejdet et spændende forslag til de nye bygninger, og museets personale er begyndt at planlægge udstillingerne. Pædagogisk og arbejdsmæssigt ser vi mange og store fordele ved at nybygge museet ved lergraven, hvor en af museets meget store arbejdsopgaver ligger. Først i 2001 vil museet søge at gøre fonde interesseret i projektet.

Amtets Undervisnings- og Kulturudvalg sikrede gennem en bevilling, at museets naturvejleder, der især tager sig af Gram Lergrav, kan fortsætte sit arbejde her indtil udgangen af 2002. Hun har sammen med museets pædagog etableret en naturvandrings sti, der har været flittigt benyttet af lergravens besøgende, og ud over talrige arrangementer ved lergraven har hun arrangeret en række naturvandringer i de tre midtlandskommuner. Desuden har hun deltaget i fjernsynsprogrammet »Fagenes Kamp«, hvor hun dystede med lederen af Fur Museum.

Museet og lergraven har i alt været besøgt af godt 11.500 besøgende i 2000.

Flemming Roth

Frøslevlejrens Museum 2000

Besøgstal

Museet har haft 32.141 gæster, og der er blevet afholdt 241 foredrag/omvisninger for større grupper.

Udstillinger

År 2000 markerede den endelige afslutning på en omfattende nyopstilling af museets faste udstilling. Nyopstillingen, som er foregået etapevis over en årrække, giver et facetteret billede af Frøslevlejrens historie 1944-45: I hovedvagtårnet belyses den politiske baggrund for lejrens oprettelse, bygningshistorien, den tyske overvågning og forvaltning samt ikke mindst det danske fængselsvæsens virke i lejren. I museets anden originale bygning, den tidligere fangebarak, belyses livet »indenfor pigtråden«, d.v.s. den daglige fangetilværelse. Også de ganske anderledes forhold, der mødte Frøslev-fangerne efter deportation til kz-lejr i Tyskland, belyses.

Med støtte af Undervisningsministeriet færdiggjordes et filmprojekt om Frøslevlejren. Filmen bygger primært på interviews med tidligere fanger. Filmen vises kontinuerligt for publikum i museets biograf.

Året bragte to særudstillinger: Fra den 1. februar til den 24. april »Den Danske Kamp« – en multimedieudstilling om besættelse og historiebevidsthed, fremstillet af Historisk Samling for Besættelsetiden i Esbjerg. Fra den 4. maj og året ud »Da Englænderne kom – When the British Came« – en udstilling om briternes indtog i Danmark i maj 45 og tiden umiddelbart efter.

Camp2-projektet

Sammen med Frihedsmuseet har museet været inddraget i det internationale Camp2-projekt, som skal gøre vigtige dokumentaria vedr. de tyske kz-lejre

Tableau fra særudstillingen »Tak I som faldt, og I som blev tilbage« på Danevirkegården. Militærlægen foretager amputation af en arm (Foto: Helge Krempin).

tilgængelige på Internettet. Store dele af museets bestand af dokumenter, fotos og genstande er til den ende blevet scannet.

Henrik Skov Kristensen

Danevirkegården – Museet ved Danevirke 2000

Danevirkegården har eksisteret i 10 år. Museet åbnede i august 1990, og over 180.000 besøgende har indtil videre gæstet SSF's eget museum ved Danevirke. Formidlingen af »Nordens største fortidsminde« forpligter, og lige siden begyndelsen har museet sigtet på en vedholdende kvalitetssikring og udvikling af formidlingen. Museet bliver besøgt af mange skoleklasser nord for grænsen, og for mange af de unge er dette ofte det første møde med Sydslesvig og det danske syd for grænsen. Fra januar til december 2000 har godt 15.000 gæster besøgt museet.

Udstillingen

I vintermånederne blev den store lysvæg bygget om. Et arbejde der var blevet nødvendigt, ikke mindst fordi der nu foreligger nye dateringer for Kovirke, der helt klart viser, at denne voldstrækning er opført i midten af 980'erne. Nye tekster måtte til, og billedfladerne blev i samarbejde med Haderslev Museums museumspædagog Anker Thygesen arrangeret på en ny måde.

Særudstillinger

Den 15. juni åbnede særudstillingen »Tak I som faldt, og I som blev tilbage«, en udstilling i anledning af 150-året for slaget på Isted Hede. Udstillingen blev til i samarbejde med Tøjhusmuseet i København, Militær – Medicinsk Samling Jægersborg Kaserne samt et hold på syv historiestuderende fra Københavns Universitet.

Udstillingen tager ikke sigte på »sejrens virak og kampens bulder«, men derimod på krigens mere skjulte sider, nemlig sanitetstjenesten, som den fungerede under Treårskrigen. Studenterne, der blev vejledt af lektor Claus Bjørn, fik udstillingsarbejdet godskrevet som en del af deres eksamenspensum og har bidraget med plancher og et diasshow med indtalt tosproget tekst. Militær – Medicinsk Samling har leveret tableauer i naturlig størrelse af en såret soldat, der tilses af en læge samt en amputationsscene. Tableauerne giver et realistisk billede af militærlægernes muligheder. Sydslesvigs Museumsforening overtog velvilligt en del af omkostningerne i forbindelse med udstillingen.

Valdemarsmuren

Den 7. maj blev den nye vej hen til Valdemarsmuren indviet.

Kreis Schleswig/Flensburg, kommunen Dannevirke, Arbeitsgemeinschaft Ochsenweg og Danevirkegården havde gjort fælles sag for at forbedre adgangsforholdene til Valdemarsmuren, der nu kan ses i en længde af omkring 30 m (så meget af den gamle teglstensmur har ikke været synlig siden omkring 1900!). Den nye vej går hen over museets gårdsplads og kan også benyttes af gangbesværede og kørestolsbrugere.

Landråd J.-D. Kamischke og Danevirkegården indbød sammen til indvielsen af vejen. J.-D. Kamischke kaldte samarbejdet om projektet en »Meilenstein auf dem Weg zum Bewusstsein einer gemeinsamen Identität in der Region Sønderjylland/Schleswig«.

Nis Hardt

Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland 2000

Historisk Samfund for Sønderjylland

Årsberetning 2000 ved Lars N. Henningsen

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 28. april 2001 årsmøde på Hoptrup Højskole. Godt 60 medlemmer var mødt frem. Formanden for Haderslev amtskreds, Karl Erik Olesen fra Starup, blev valgt til dirigent. Han konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indvarslet og gav derpå ordet til formanden, Lars N. Henningsen, Aabenraa, der aflagde følgende beretning:

Og årene, de rulle og skiftes om på jord – sådan sang Edvard Lembcke, da der i 1859 blev holdt afskedsfest på Harmonien i Haderslev for pastor F.E. Boisen, den bekendte »Budstikke-Boisen« fra Vilstrup, da han skulle rejse til Stege for at overtage nyt embede dér. Ét stod dog fast, mente Lembcke – og det var modersmålet – det danske.

Forandring i det ydre var der dengang – og sådan er det uforandret i vore dage. Også nu skiftes der om på jord. Siden 25. marts har vi f.eks. kunnet passere landegrænsen uden at vise papirer. Det er blot et af mange udtryk for, hvordan folk knyttes stadig tættere sammen i disse år. Vi samarbejder på livet løs – stadig vokser nye netværk frem – godt hjulpet på vej af nye tekniske muligheder, af informations-samfundet. Sådanne initiativer nyder også politisk opbakning.

Der var engang, da medarbejderne i de enkelte dele af kulturverdenen langt hen ad vejen kunne holde sig inden for grænserne af deres egen institutionsverden. Biblioteker arbejdede for sig, arkiver for sig, museer for sig. Den indbyrdes kontakt var ikke altid den bedste. Sådan er det ikke mere. Jeg tror meget har ændret sig i det seneste par årtier. I dag er netværk på tværs af institutioner og fag noget selvfølgeligt. Vi løber mere sammen end før og arbejder mere sammen end før. Det gælder også her i vort grænseland, og det gælder på tværs af grænsen. Trådene er spundet tæt i de seneste år. Arkiver, museer og biblioteker kender mere til hinanden end før. Der opbyg-

ges faglige netværk, regelmæssigt træffer medarbejderne i landsdelens arkiv-, museums-, forsknings- og biblioteksinstitutioner hinanden. Der udgives fællespublikationer mellem danske museer i Nord- og tyske i Sydslesvig, der holdes seminarer arrangeret i fællesskab af landsarkiverne i Aabenraa og Slesvig, af forskningsinstitutter i Aabenraa og Slesvig, der udgives historiske kildesamlinger i et fælles dansk-tysk historikersamarbejde. Der samarbejdes mellem flertal og mindretal, ja sågar mellem de to nationale mindretal. Der tages fat på tidligere tabu-emner. Sidste år blev 150-året for Isted-slaget fejret i fællesskab mellem danske og tyske, og i år kunne tyske soldater mindes deres faldne den 18. april på Dybbøl. Redaktøren for det tyske mindretals avis Nordschleswiger holdt i år tale ved en dansk afstemningsfest – ja, man kunne fortsætte rækken af eksempler.

Sådan skiftes der om på jord. Samarbejde er tidens løsen. Men løsenet er også, at vi skal respektere hinandens særpræg. Eller som Folкетинgets formand sagde ved et besøg hos det tyske mindretal: Vi vil ikke have et »enhedsbryg«, men gensidig berigelse.

Denne tidsånd og disse krav om fornyelse kan vi helt tilslutte os i Historisk Samfund. Også hos os har netværk og fornyelse stået på dagsordenen i det år, der gik, i året 2000. Vi har samarbejdet, og vi har fortalt om os selv ad nye veje. Men vi er stadig den gamle forening. Vi er ikke ved at smelte sammen med nogen. Vi er stadig os selv.

Den 29. november gjorde vi springet ind i **cyberspace**. Ved et pressemøde på landsarkivet i Aabenraa præsenterede vi foreningens nye hjemmeside. På adressen www.hist-samf-sdj.dk kan man nu læse om foreningen, melde sig ind, bestille bøger og læse om nyheder, om de nye bøger, foredrag, udflugter osv. Samtidig begyndte vi opbygningen af hvad vi kalder en »netportal til Sønderjyllands historie«. Her vil der med tiden blive præsenteret en hel række kapitler af Sønderjyllands historie, kortfattede redegørelser for centrale sider af landsdelen historie. Der bliver også plads til en »læsevejledning«, en litteraturliste, med henvisning til centrale bøger og artikler, hvor der kan søges yderligere oplysninger. Det bliver kort sagt en introduktion til emner i landsdelens historie. En guide for den, der vil vide mere.

Vi tog også nye skridt i **samarbejdet med vore kolleger syd for grænsen**. Sammen med Sønderjyske Årbøger 2000 udsendtes et særtilbud på udgivelser fra vor tyske kollega Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, og vi bragte oplysninger om den store personalhistoriske forening syd for grænsen, Schleswig-Holsteinische Fa-

milienforschung. Efter årsskiftet blev der på samme måde udsendt tilbud om Historisk Samfunds bøger og aktiviteter til medlemmerne af de tyske foreninger. Resultatet blev beskedent for begge parter, målt i antal nye medlemmer og i bogsalg. Men initiativet har givet medlemmerne tilbud om gode bøger og historiske aktiviteter vedr. vor fælles historie fra den anden side af grænsen. Et sådant tilbud ligger inden for Historisk Samfunds formål, som bl.a. er *at fremme interessen for Sønderjyllands historie og at samarbejde med andre historiske foreninger*. Det vil vi fortsætte og udbygge i den kommende tid.

Også vore **bogudgivelser** har været udtryk for samarbejde. Det gælder lokalt i landsdelen og hen over landegrænsen. I 1994 udkom første bind af det store værk »Det sønderjyske landbrugs historie«, nemlig Hans Schultz Hansens bog om landbruget i perioden 1830-1993 – en bog, som forøvrigt i mellemtiden er blevet udsolgt. I efteråret kunne vi præsentere bindet om sten- og bronzealderen. Det skete i samarbejde med Haderslev Museum. I en rigt farveillustreret bog bringes for første gang de samlede resultater af de mange bebyggelseshistoriske undersøgelser, som arkæologerne har gennemført i de senere årtier. Forfatterne er Dirk Meier fra Kiels Universitet, Erik Jørgensen og Per Ethelberg fra Haderslev Museum og David Robinson fra Nationalmuseet i København. Det er gedigen videnskab, og det kostbare værk blev kun muligt med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og en lang række fonde. Det næste bind om jernalderens, vikingetidens og middelalderens sønderjyske landbrug vil udkomme i løbet af 2001.

Sidst på året udkom andet bind af Bert Kelms værk »Rømø – et vesterhavspræget samfund«. Det er en grundig registrant over de 45 ejendomme i Juvre, Toftum, Bolilmark og Nørtvismark. Ejendom for ejendom gøres der rede for ejerne og deres familieforhold tilbage til 1500-tallet. Bygningerne hører også med, og alt er illustreret med mange nyfundne gamle billeder. Om denne bog har vi haft et fint samarbejde med Rømø lokalhistoriske Forening, som har hjulpet med salget.

Årets største bog blev Hans Mørups erindringsbog »På fløjen« med undertitlen »En sønderjysk stridsmands erindringer fra kultur- og modstandskamp 1929-1945. Kredsen i Aabenraa 1940-1945.« Den blev til i samarbejde mellem forfatteren og redaktørerne, Hans Schultz Hansen og Henrik Skov Kristensen.

Bogen bygger solidt på Mørups dagbøger, men er selvfølgelig også præget af forfatterens erindringer og synspunkter. Det gælder redegørelsen for 30'ernes bevægelser, hvor Mørup optrådte som tilhænger af den korporative stat. Det gælder også erindringerne om den tidlige modstandsbevægelse, hvor Mørup var en af pionererne. Og det gælder opholdet i Frøslevlejren, Neuengamme og Svesinglejren ved Husum, som Mørup giver en hudløs skildring af. Bogen har da også fået mange rosende anmeldelser.

Samarbejde var ligeledes betingelsen for årets Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift.

Sønderjyske Årbøger 2000 blev en stor bog. Der var 6 artikler. Med sin artikel om Grænsendarmeriets oberst Paludan-Müller og hans debat med Flensborg Avis om avisens stilling til nationalsocialismen lægger René Rasmussen sig i centrum af de seneste års udforskning af 30'ernes højrebevægelser. En stor artikel om de statspatriotiske fester i 1700-årene viser, hvordan Slesvig og Holsten tilsyneladende førte an i datidens konge- og statstro manifestationer. Vægtige bidrag til skolehistorien var lærer Johannes Pades erindringer som lærer i årene 1750-1785 og museumsinspektør H.E. Sørensens grundlæggende beretning om de tyske privatskoler i Skærbæk og Gånsager. Endelig var der H.V. Gregersens tværsnit af et livslangt og imponerende arbejde med landsdelens historie. Med anmeldelser og nekrologer kom årbogen op på 426 sider.

Sønderjysk Månedsskrift ændrede i nogen grad ansigt ved det netop passerede årsskifte. Vi har længe været kede af forsendelsesomslaget, fordi det skjulte den pæne forside. Men omslaget har givet plads til annoncer, og vi har følt os i taknemmelighedsgæld til vore velvillige annoncører. Alligevel syslede vi med planen om at opgive omslaget – indtil Post Danmark fremtvang en ændring. Uden varsel blev vi pålagt et ekstragebyr på årligt 20.000 kr. for omslaget. Det kunne økonomien ikke bære. Derfor er omslaget forsvundet fra og med november 2000. Dermed er annoncerne blevet begrænset til bladets sidste side, hvor vor gode støtte Grænseforeningen nu har fået plads. Det er vi glade for. Yderligere vil der fremover i januar/februar og september-nummeret blive plads til vore egne foreningsmeddelelser inde i bladet.

I omfang sprængte Sønderjysk Månedsskrift rammerne fra året før. Det blev til i alt 47 artikler og 36 anmeldelser på 352 sider. I anledning af det runde år blev hvert af årets ti numre indledt med en artikel om

centrale begivenheder og forhold i Sønderjylland gennem de sidste 1000 år. Blandt det dagsaktuelle stof var der indlæg om de kontroversielle udbygningsplaner af Historiecenter Dybbøl Banke. Kernen i månedsskriftet var dog som altid de mange artikler om store og små emner inden for landsdelens historie, som kommer ind fra amatørhistorikere og fagfolk.

Turudvalget fulgte op på succesen fra året før. Da der stadig stod mange på venteliste, gentoges turen til Skåne og Blekinge, og det lykkedes at få næsten alle dem med, der stadig meldte interesse. Turen blev gennemført i fint vejr i dagene 25.-27. august. En særlig oplevelse var det at køre over den nye Øresundsbro, hvilket gav bedre tid i Dalby og især i Lund. Den sparede tid på hjemrejsen blev anvendt på en byvandring i Kristianstad, men ellers gentog vi besøgene i Kalmar, Brömsebro og Christianopel. Den effektfulde afslutning inden hjemturen var igen en middelalderfrokost på Glimmingehus.

I serien af **kulturhistoriske aftener** blev der indbudt til besøg i fire sønderjyske forvaltningsbygninger. Den preussiske tid blev illustreret med besøg i tre markante bygninger fra tiden, Haderslev Kaserne, Landsretten i Flensborg og amtshuset i Tønder. Fra tiden forud besøgte vi de store arkitekter Jardin og Rosenbergs charmerende amtmanspalæ i Tønder og C.F. Hansens nydelige rådhus i Aabenraa. Alle aftener var der rundvisning og foredrag og kaffebord – og hver gang deltog det maksimalt mulige antal. Det var opmuntrende – og vi fortsætter. Men så må de interesserede også sørge for at melde sig til forinden – ellers kan vi nemlig ikke klare det praktiske ved den slags arrangementer!

Foredrag glemte vi heller ikke. På landsarkivet i Aabenraa blev der i efteråret tilbudt en foredragsrække om dansk identitet i 19. og 20. århundrede med tre kendte universitetslærere, Thorsten Borring Olsen, Bjarne Stoklund og Henrik S. Nissen som foredragsholdere. Hver aften samlede en deltagerkreds på omkring 25, og rækken blev gentaget i Sønderborg i foråret 2001.

Amtskredsene arbejdede støt og roligt. Til i alt 15 arrangementer samledes op mod 900 deltagere, lige fra de årlige generalforsamlinger, eftermiddags- eller aftenudflugter og foredrag til de årlige fællesmøder med de stedlige lokalhistoriske arkiver og foreninger. Sidstnævnte var som altid det populære samlingspunkt med deltagerantal på 50 i gennemsnit. Interessen for at mødes, udveksle nyheder og erfaringer fra det daglige lokalhistoriske arbejde og for at se arkiv-

eller museumsfaciliteterne på det valgte mødested er usvækket stor. Allerflest mødte op, da Sydslesvig Amtskreds indbød til markering af **150-året for Isted-slaget** den 25. juli. Omkring 150 deltog i det vellykkede aftenarrangement med foredrag af Claus Bjørn, Jürgen Hoppman og Inge Adriansen og besøg i mindekirken i Isted og på slagmarken. Også 150-årsdagen for stormen på Frederiksstad i oktober blev markeret med foredrag og byvandring.

I årsberetningen sidste år berettede jeg om den kritik, vi i styrelsen havde følt påkrævet i anledning af udvidelsesplanerne på **Historiecenteret Dybbøl Banke**. Vi fandt, at den historiefaglige kvalitet i de fremlagte planer var problematisk, og vi stillede spørgsmålstegn ved den ændring af Dybbøl Bankes profil, som ville være en følge af planernes gennemførelse. Siden er der sket meget. Generalkonsul Henrik Becker-Christensen, Flensborg, blev bedt om at fremkomme med en vurdering af planerne, og de blev efterfølgende taget op til politisk nyvurdering. Resultatet blev en kraftig ændring i forhold til den første skitse. Kun planens 1. etape, bygningen af en rekonstrueret skanse, blev vedtaget, og der er lagt op til en sammenlægning af Historiecenteret og Museet på Sønderborg Slot fra 1. januar 2003. Senest har Sønderborg Kommune den 6. marts 2001 vedtaget en lokalplan for Historiecenter Dybbøl Banke og et kommuneplantillæg. Herefter er der givet grønt lys for anlæg af skanserekonstruktionen. Under forløbet har vi fastholdt vor kritik og har fremsendt indsigelse mod den nu vedtagne lokalplan. Vi har ment, at benyttelse af moderne computersimulation ville muliggøre den ønskelige historieformidling langt bedre end en tvivlsom skanserekonstruktion. Men vi talte for døve øren. Samtidig føler vi dog, at det i et samarbejde med andre og med politisk opbakning er lykkedes at påvirke udviklingen i en retning, som blev bedre end først frygtet. Det bedst mulige kompromis blev nået – og det er jo heller ikke så lidt. Det skylder vi mange tak for.

Efter alt dette kan jeg vel godt påstå, at det har været et **aktivt år**. Vi har udgivet 1.866 tryksider, vi har tilbudt udflugter og rejser, foredrag og møder, vi har taget nye informationsmedier i brug. Vi har samarbejdet bredt – og har deltaget i den almindelige debat. Kun medlemstallet er ikke fulgt med. Sidste år var vi 2.408 medlemmer, og der var 1.913 abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift. I år er tallet 2.339 og 1.880. Det er en tilbagegang – men den deler vi med mange beslægtede foreninger i disse år. En trøst er det, at vi så at sige

Fra årsmødet den 28. april 2001 på Hoptrup højskole. På talerstolen foredragsholderen, museumsinspektør Henrik Lundbak. Få dage senere blev han dr.phil. på sin afhandling om Dansk Samling. Foto: Ilse Kürstein.

ikke oplever udmeldelser. Vore medlemmer er trofaste, og der kommer hele tiden nye i stedet for dem, der af naturlige årsager udgår. Det er positivt.

Glædelig er også den opbakning vi modtager fra mange sider. Det gælder de mange fonde, vi må søge for at få bøgerne finansieret. Det gælder Sønderjyllands Amtskommune, som trofast støtter med et årligt beløb til driften. Det gjaldt også tidligere amtsborgmester Kr. Philipsen, som beredvilligt sagde ja til at causere om »Den sønderjyske histories betydning for nutidens politik«, da vi i november præsenterede årets IT- og bognyheder.

Til alle vil jeg sige tak. Personligt vil jeg rette takken til styrelsen og vore hjælpere på kontoret for et godt og frugtbart samarbejde.

I tilknytning til beretningen fremdrog Karl Erik Olesen en henvendelse til styrelsen fra Jan Schifter Rasmussen fra Randers, der havde modtaget beskadede hæfter af Sønderjysk Månedsskrift efter afskaffelsen af det særlige forsendelsesomslag. Jan Schifter Rasmussen bad derfor årsmødet tage den nuværende forsendelsesmåde op. Karl Erik Olesen meddelte, at styrelsen ville følge udviklingen nøje resten af året og opfordrede abonnenter, der modtager be-

skadigede hæfter, om at meddele dette til sekretariatet. Han nævnte endvidere, at redaktionen undersøgte de økonomiske muligheder for en mere beskyttet forsendelse. Der var ikke fra mødedeltagerne bemærkninger hertil. I øvrigt blev beretningen godkendt uden bemærkninger.

Det samme gjaldt regnskabet, som foreningens kasserer, Henning Mathiesen fra Sønderborg, forelagde. Styrelsens forslag om en forhøjelse af kontingentet blev vedtaget, således at dette fra 2002 udgør 235 kr. for det fulde medlemskab med Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift, 140 kr. for medlemskab alene med Sønderjyske Årbøger og 155 kr. for abonnement udelukkende på Sønderjysk Månedsskrift. Der var ikke indkommet forslag til styrelsen. Årsmødet genvalgte Inge Adriansen, Carsten Porskrog Rasmussen, Kim Furdal og Henrik Skov Kristensen til styrelsen, ligesom der var genvalg af revisorerne Julius Beier og Fr. Rudolph. Der var ingen bemærkninger under eventuelt.

Efter kaffebordet orienterede forstander Carsten Bruhn-Lauritsen om Hoptrup Højskole og dens historie. Derefter holdt museumsinspektør ved Museet for Danmarks Frihedskamp Henrik Lundbak foredrag om »Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp«.

Foredraget, der fremdrog eksempler fra Dansk Samlings historie i Sønderjylland, blev hørt med stor interesse. Efter årsmødets afslutning kunne medlemmerne bese Hoptrup Kirke under vejledning af pastor Chr. Prahl, mens den annoncerede besigtigelse af naturgenopretningen ved Slivsø måtte aflyses på grund af vejret.

Haderslev amtskreds

Haderslev amtskreds afholdt 4 arrangementer og 2 møder med lokalhistoriske foreninger.

Der blev afholdt fællesmøde med de lokalhistoriske foreninger i Skodborg. Mødet foregik hos amtsrådsmedlem Nanna Hørlyck, der beredvilligt havde stillet borgerstuen til rådighed. På fællesmødet berettede de lokalhistoriske foreninger om arbejdet i de lokale foreninger. Haderslev amtskreds har besluttet, at vi vil gøre meget for at samarbejde omkring arrangementer med de lokalhistoriske foreninger, og hjælpe hvor det er muligt. Det har efterfølgende medført, at der har været drøftet samarbejde med 2 lokalhistoriske arkiver og foreninger. På fællesmødet blev der også fortalt om udsmykningen i borgerstuen. Efter fællesmødet var der fremvisning af arkivet i Skodborg.

Årets generalforsamling fandt sted på Hoptrup Højskole, hvor aftenens foredrag meget aktuelt handlede om »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig«. Foredraget blev holdt af Lisbeth Vestergaard Høst, Aarhus. Det næste fællesarrangement med en af de lokalhistoriske foreninger kommer til at handle om: »De første danskere« omkring Jels.

Karl Erik Olesen

Aabenraa amtskreds

Generalforsamling afholdtes d. 18. april 2000 på Folkehjem, Aabenraa. Der skete ingen ændringer i bestyrelsens sammensætning eller dens funktioner.

Inger Jørgensen og Ellen Jensen blev genvalgt. Bestyrelsen konstituerede sig med H. H. Bang som formand, Svend Agertoft som kasserer, Erling Madsen som sekretær. Efter generalforsamlingen talte museumsinspektør Hanne Christensen, Aabenraa Museum over emnet »Historien i Landskabet«.

Den 30. maj var der aftenudflugt til Kollund Kirke, »Den krumme Hærvej« ved Rønsdam i Bov og Bov Museum. 13. september, 12. oktober og 15. november var foreningen medindbyder til en forelæsningsrække på Landsarkivet. 10. november afholdtes det årlige møde for arkiver og historiske foreninger i Aabenraa Amt i Kliplev. Man mødtes på Strågårds smedie, hvor man beså de nyindrettede museumsstuer og sluttede i forsamlingshuset, hvor man udvekslede erfaringer, årsskrifter o.a. Alle foreninger var repræsenteret.

Den 10. februar 2001 afholdtes afstemningsfest på Folkehjem i Aabenraa. Traditionen tro stod de fire foreninger: Norden, Sprogforeningen, Grænseforeningen og vor forening for arrangementet. I år var det vores forenings tur til at stå for mødet. På trods af, at det var en lørdag, var den store sal fuld – godt 150 deltagere. Seminarielæktor Jørn Buch holdt foredrag: »Afstemningen i Sønderjylland – set i europæisk perspektiv-historisk og aktuelt«. Frøslev-Padborg sangkor underholdt med sange.

H. H. Bang

Sønderborg amtskreds

Generalforsamlingen afholdtes 27. april 2000 på Sønderborg bibliotek med kun 10 deltagere. Den kyndige slægtshistoriker Jørgen Wangel holdt foredrag om »Emigrationsskæbner i slægtshistorien«. Helt til 1500-tallet kunne Wangel spore familien – til Afrika, Amerika og til forskellige steder i Europa.

Fællesmødet med de lokalhistoriske foreninger og arkiver fandt sted 22. november i Lysabild i samarbejde med Lysabild sognehistoriske Forening. Formanden, Viggo Vandkær Thomsen, fortalte om foreningens historie, og vi fik en grundig gennemgang af dens organisatoriske opbygning. Arkivet havde åbent, og der var mange, der benyttede sig af muligheden for at se på de mange ting, der i årenes løb er samlet. Det var et vellykket arrangement med ca. 80 deltagere.

Den 1., 8. og 15. marts 2001 havde vi sammen med Sønderborg Slot en foredragsrække om Dansk Identitet med professorerne Torsten Borring Olesen og Bjarne Stoklund og museumsinspektør Thomas Lyngby.

Lene Junker-Hansen

Tønder amtskreds

Igen viste det forløbne år, at dersom amtsbestyrelsen er i stand til at finde frem til emner, der har en folkelig bredde, er ønsket om at deltage tilsvarende større. Desværre så man sig ikke i stand til at arrangere en udflugt på grund af de foregående års svigtende tilslutning. Opmuntrende er det, at en aftentur altid har bred interesse. Turen til Hjerpsted kirke er et godt eksempel herpå. Den fandt sted en septembraften i øsende regn, der ikke var i stand til at holde interesserede væk, idet ca. 50 deltog. Man mødtes i fortidens sømærke, Hjerpsted kirke, hvor Else Wandall, Møgeltønder, var den meget vidende og

underholdende rundviser. Aftenen afsluttedes på Høj Kro, også beliggende langt derude mod vest.

I det årlige møde med arkiver, lokalhistoriske foreninger og museer, deltog ca. 35. Efter et besøg på Skærbæk museum fortsatte arrangementet i Skærbæk Fritidscenter. Her fortalte repræsentanter for de fremmødte lokalhistoriske foreninger og disses arkiver om et omfattende lokalhistorisk arbejde omfattet af en bred interesse.

Den ordinære generalforsamling havde som taler skoleinspektør Folmer Christiansen, Højer, som gennem 60 år har haft sit virke tæt på både det danske og det tysksindede. Tilslutningen var meget tilfredsstillende med ca. 40 deltagere.

Peter Madsen

Sydslesvig amtskreds

På generalforsamlingen 3. april genvalgtes Anders Schaltz Andersen og Nis Hardt, mens Hanne Næsborg nyvalgtes. Jørgen Kühl holdt foredraget »Folkeafstemninger i Europa efter 1. verdenskrig«.

Ellers var det forløbne år præget af, at det var 150 år siden Treårskrigen blev afsluttet.

På årsdagen for slaget ved Isted d. 25. juli var der et stort dansk-tysk arrangement i Isted, som vi ikke deltog i, men om aftenen i forlængelse heraf havde vi et tredobbelt arrangement.

Først talte Claus Bjørn i Isted Kirke om »Isted-slaget og afslutningen på Treårskrigen«. Dernæst førte Jørgen Hoppmann os til Engbro og senere til Øvre Stolk, hvor han fremviste mindestenene og fortalte om detaljer i slaget. Til slut gik vi på kroen »Zur alten Schule«, hvor vi fik kaffe og kager. Inge Adriansen fortalte om »Nationale symboler i sange om Treårskrigen«, og vi sang et udpluk af de omtalte sange. Deltagerantallet i de tre arrangementer er umuligt at gøre præcis op, men kroegegningen lød på 139 kaffe, plus lidt te og mineralvand, så omkring 150 er et godt bud.

Søndag den 8. oktober var vi i Frederiksstad i anledning af årsdagen for angrebet på byen. I Paludanushuset fortalte Claus Bjørn om »Stormen på Frederiksstad og Treårskrigen på diplomatiets bonede gulve«. Efter kaffen førte Anders Schaltz Andersen os sagkyndigt på tur gennem byen, hvor vi fik meget at vide om angrebet på byen. Der var 35-40 deltagere.

Medlemstallet er stabilt, idet der i 2000 var 147, som betalte kontingent, hvilket er 2 færre end året før. Til gengæld er abonnementstallet på Sønderjysk Månedsskrift steget med 3 til 113.

Der er 82 som både er medlem og abonnerer på Sønderjysk Månedsskrift.

Jesper Bolund Nielsen

Andre landsdelsdækkende foreninger og arkiver

Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland (LASS)

Formand: Erik Manthei Nielsen, Løjtertoft 32, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 08 29. I 2000 valgte vi at afholde et arkivledermøde. Her hørte vi, hvad vore medlemmer ønsker, at LASS skal tage sig af. Blandt andet kom der forslag om fællesindsamling, fælles indkøb, internetkurser, besøg på Rigsarkivet samt kurser andre steder i landet. Vi arbejder videre med det. Et besøg på Rigsarkivet kan gøres på en dag, men koster en del, idet der skal lejes en bus til formålet. Angående kurser andre steder i landet, er det nok svært, idet der på Landsarkivet for Sønderjylland findes, hvad vi har brug for f.eks. lærred, lysbilledfremviser o.s.v. Det er meningen, at der hvert år skal afholdes et arkivledermøde.

Den årlige arkivdag gik i 2000 til Sønderborg Lokalhistoriske Arkiv med efterfølgende besøg på Sønderborg Slot.

I september var der arrangeret en dag på Landsarkivet, hvor temaet var »Landsarkivet for Sønderjylland – et kildevæld af muligheder«. Dagen var godt besøgt.

Temadagen i oktober om »Socialhistorien i lokalhistorien« måtte aflyses på grund af for få tilmeldinger. Vi prøver igen med samme emne.

I november var der registreringskursus i arkivalier samt billedregistrering for begyndere. Disse kurser er rigtig godt besøgt.

Institut for Sønderjysk Lokalhistorie. Den lokalhistoriske konsulent
Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60, e-mail: isl@isl.dk

Leder: Kim Furdal.

Åbningstid: ma.-to. kl. 9-16, fre. kl. 9-12.

Man kan i bogstaveligste forstand hævde, at Institut for Sønderjysk Lokalhistorie åbnede sin dør for offentligheden i 2000. Den tunge og massive, låste branddør, hvor der skulle ringes på klokken for at komme ind, blev takket være støtte fra Sydbank Sønderjyllands Fond og Michael Jebsen Fonden i foråret erstattet med en ny branddør af glas. De nye adgangsforhold blev præsenteret ved en reception den 5. september, og de mange efterfølgende reaktioner har godtgjort, at man ikke skal undervurdere adgangsforholdenes signalværdi. Med døren er instituttet blevet mere synlig for de besøgende på Landarkivet.

Det er snart 30 år siden, at instituttet fik sine nuværende lokaler, hvilket også har kunnet mærkes på den stadig mere sparsomme plads i magasinerne. Takket være økonomisk støtte fra A.P. Møller og Hustru Chastine McKinney Møllers Fond til almene Formaal blev det muligt at opsætte 360 meter compactreoler, så der nu er mulighed for en fortsat accession i de kommende år. Opsætningen krævede i februar-marts et meget betydeligt arbejde med at flytte fotosamlingerne over i andre lokaler og efterfølgende genplacere dem på en sådan måde, at pladsen blev udnyttet optimalt.

Parallelt med dette arbejde blev der med midler fra Fabrikant Mads Clausens Fond, H.P. Hanssens Mindefond, Raben-Levetzauseks Fond og Nykredits Fond foretaget en pakning og registrering af billedsamlingen fra Schacken-

borg. Samlingen har ligget uregistreret siden den indkom i 1993. Som afslutning på det meget omfattende registreringsarbejde holdt instituttet den 4. august en reception til præsentation af samlingen. Der blev åbnet en lille udstilling med eksempler fra samlingen, der viste den tids- og emnemæssige store spændvidde fra daguerreotypier fra 1840'erne til sort/hvide billeder i midten af 1950'erne, fra portrætbilleder og familiesituationer til billeder fra Genforeningen og O.D. Schacks møder med Den Internationale Kommission.

I 2000 modtog Institutet 93 afleveringer. Blandt de større kan nævnes presesefotograf Karina Borgaards samling af 2000-3000 negativer fra hendes tid som elev på Jydske Vestkysten fra 1990 til 1993. Som noget nyt påbegyndtes en systematisk indsamling af kommunernes lokal- og kommuneplaner vel vidende, at kommunerne har en pligtaflevering til Det Kongelige Bibliotek. Et par konkrete henvendelser vedrørende ældre lokalplaner viste imidlertid med al tydelighed, at disse er ved at forsvinde i en gråzone mellem biblioteksvæsenet og arkivvæsenet. Størsteparten af kommunerne har afleveret deres ældre lokal- og kommuneplaner og skrevet instituttet på deres postlister, men endnu mangler der dog flere af kommunerne, som vil blive kontaktet på ny i 2001.

Scanning og registrering af billedsamlingen på Picard blev fortsat, så der ved årsskiftet var registreret godt 7.000 billeder. Institutet har gennem de seneste år leveret digitale billeder til bogudgivelser eller til privates digitale billedsamlinger. I slutningen af året anskaffedes en fotoprinter, som gør det muligt at levere udprintede billeder med dags varsel. Kvaliteten af de udprintede billeder er fuldt på højde med fotolaboratoriernes udprintede billeder, hvilket en test i efteråret dokumenterede. Mulighederne er mange, og specielt til brug ved museernes og arkivernes udstillinger er printeren et oplagt alternativ til de langt dyrere analoge billeder.

Den lokalhistoriske konsulent har i 2000 ydet konsulentbistand til de lokalhistoriske arkiver ikke mindst vedrørende edb og edb-anskaffelser. Henvendelserne drejer sig nu helt overvejende om edb-anskaffelser, billedscanning og edb-registrering. Som de tidligere år fungerer Institut for Sønderjysk Lokalhistorie som sekretariat for »Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland« (LASS), ligesom instituttets leder underviser på de kurser, som LASS arrangerer.

Instituttets største formidlingsmæssige arbejdsområde har også i 2000 været Sønderjysk Månedsskrift, der udkom med ti hæfter indeholdende 47 artikler og 36 anmeldelser fordelt på 352 sider. Som noget nyt har instituttet bidraget til en edb-udgivelse, idet Aabenraa Byhistoriske Forening i slutningen af året udgav CD'en »Fra Nørretorv til Storetorv«, der indeholder et interview med Helene Jensen ved Anne-Helene Michelsen.

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig
Vestergade 30, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 38 33, fax: 74 62 79 39.

Formand: Ingrid Riese, Sundgade 14A, 6320 Egersund.

Foreningen er startet i 1959. Medlemmer i 2000: 576.

Generalforsamlingen først i februar var godt besøgt og blev afsluttet med et foredrag af Rudolf Luther om VDA (Verein für das Deutschtum in Ausland)

i Hitlertiden. Også til det traditionelle weekendmøde i Sankelmark i marts kom der mange medlemmer, selvom emnet i første omgang virkede ret fremmed på de fleste: Uetersen-Eutin-København, Stolberg-familien i Slesvig-Holsten og Danmark i Goethetiden. Mange gode foredrag, præsentation af litteratur og musik samt en heldagsekskursion til Uetersen i august måned bidrog dog til, at alle fik et godt indtryk af det kulturelle liv i Slesvig-Holsten i Goethetiden.

Forårsekskursionen i maj havde Frøslevmuseet som mål, et tillæg til museumsbesøgene året før. Museumsinspektør Henrik Skov Kristensen holdt et indledende foredrag, som alle deltagere, også tidligere fanger og pårørende, betegnede som udmærket og vel afbalanceret. Selve udstillingen blev derefter betragtet med stor interesse. Mange gav dog udtryk for, at de savnede en afdeling om efterkrigstidens Fårhuslejr.

Foreningens årsskrift hævdede sig i indhold og omfang ud over det sædvanlige. Årtusindeskiftet blev markeret med et hæfte, som er blevet skrevet af medlemmerne. Bestyrelsens opfordring til at skrive erindringer førte til at hæftet kunne fyldes med godt 50 bidrag om vidt forskellige emner. De fleste bidragydere fulgte invitationen til en festlig præsentation af bogen i Aabenraa den 26. maj 2000.

Historisk Samfund for Als og Sundeved

Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg.

Formand: Lorenz P. Christensen, Stationsgade 1, V. Sottrup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 74 70.

Foreningen er oprettet i 1908.

Slægtshistorisk Forening Sønderjylland

Formand: Ole H. Jensen, Kløvermarken 3, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 02 35.

Foreningen er oprettet i 1981. Medlemmer i 2000: 160.

e-mail: ohj@adr.dk.

I september 2000 var der møde på Landsarkivet for Sønderjylland, hvor arkivar Jesper Thomassen fortalte, hvorledes man finder arkivalier på landsarkivet. Mødet i november 2000 blev afholdt på EUC-Syd med emnet: »Anesøgning på internettet«. I januar 2000 var der et samarbejds- og kontaktmøde, hvor medlemmer fortalte om deres forskning. Foreningens generalforsamling blev afholdt i februar. Efter generalforsamlingen holdt cand.mag. Agnete Bigger Madsen, Århus, foredrag med titlen: »Uægte børn og ugifte mødres, skæbner og livshistorier fra de sidste 200 år«. På det sidste møde i sæsonen fortalte Birgit Weitting og Anne Marie Jacobsen, Haderslev, om Sønderjyske fattiggårde på landet i 1800-tallet.

Hjemmeværnsregion III's historiske Udvalg

Formand: Mette Marie Andersen, Gl. Toftlundvej 13, Rurup, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 15 37.

Lokalhistoriske foreninger og arkiver

Augustenborg Kommune

Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg kommune

Slotsallé 10, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 18 08.

Formand: Paul Hartmann, Vibevej 10, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 10 50.

Åbningstid: Onsdag kl. 9-12 og 16-18 samt første mandag i måneden kl. 19-21.

Leder: Ruth Forum Møller, Storegade 19, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 10 30.

Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 2000: 585.

Arkivet er startet i 1978. Antal besøgende på arkivet i 2000: 280.

Antallet af afleveringer til arkivet i 2000: 36.

Generalforsamlingen blev afholdt den 14. marts 2001. I løbet af året har der været afholdt en udflugt til Fynshav med en byvandring, et besøg på Danebod højskole og i september en udflugt til Bov Museum. Endvidere var arkivet specielt indbudt til ophængningen af et kirkeskib i Notmark kirke.

Blandt afleveringerne kan nævnes en slægtsbog, der bl.a. vedrører Augustenborg Slot og diverse avisudklip vedrørende skolevæsenet i Augustenborg samlet af Hans Lind. Fra Ernstine Jensen er der indkommet fotoalbum og løse fotos vedrørende Sebbelev-området og personer herfra og fra Kath. Lind bånd samt dias vedr. Alsiske begivenheder.

Bov kommune

Historisk Forening for Vis herred

Formand: Henrik Meyer, Fjordvejen 55, Sønderhav, 6340 Kruså, tlf. 74 67 82 72.

Foreningen er oprettet i 1970.

Efter generalforsamlingen blev ejeren af Hærvejen 15d i Bov, fru Elke Christensen, premieret for renoveringen af det gamle hus fra 1785, hvorefter der blev vist lysbilleder her fra egnen. Den 6. juni var der 56 deltagere på en aftenudflugt til Harreslev danske Kirke og Kobbermølle-museet, hvor Bodo Daetz fortalte engageret og muntert. Der kom liv i debatten, da museumsinspektør for Sønderborg Slot, Thorkild Kjærgård, under sit foredrag »Landbruget i 1700-tallet« den 22. november 2000 trak tråde til nutiden via sit foredrag 30 deltagere blev mere vidende og samtidigt underholdt. Den 25. marts 2001 åbnede Danmark grænserne med indgåelsen af Schengensamarbejdet. I den anledning blev der den 25. maj afholdt et lysbilledforedrag med titlen »130 års grænsevagt« ved Aage Emil Hansen. Den 22. marts 2001 kom 30 for at høre Lars N. Henningsens beretning om »Kongerejser i Sønderjylland i 1700-1800 årene«. Ved mindesmærket i Padborg var der fanevagt i gendarmuniform den 9. april. Hans H. Bang holdt en tale og Historisk Forening for Vis Herred lagde en buket.

Foreningen tog initiativ mod planerne om nedrivning af det gamle hus Hærvejen 28 ved Bov kirke, idet huset er en del af gadebilledet og bidrager til det helhedsmæssige indtryk af landsbymiljøet. Der har været underskriftindsamling, hvor over 600 skrev under mod nedrivningen. Underskrifterne er siden afleveret til byrådet.

Bov Museum

Bovvej 2, 6330 Padborg, tlf. 74 67 51 50.

Åbningstid: Hver dag undtagen mandag kl. 14-17; skoler og større selskaber efter aftale.

Leder: N.P. Lund-Jensen, Rønsdamvej 17, Bov, 6330 Padborg, tlf. 74 67 33 32.

Bov Lokalkarkiv

Bov Bibliotek, Bovvej 4, 6330 Padborg, tlf. 74 67 34 54.

Åbningstider: Efter aftale med lederen.

Leder: Overbibliotekar Hella Hostrup, Bov Bibliotek, Bovvej 4, 6330 Padborg, tlf. 74 67 34 54, fax: 74 67 34 88, e-mail bov.bibliotek@bovkommune.dk

Foreningen er oprettet i 1991. Arkivet er oprettet i 1991.

Antallet af afleveringer til arkivet i 2000: 618 arkivalier og 5320 billeder.

Den største enkeltaflevering var Frøslev-Padborg Husmoderforenings arkiv, som blev afleveret da foreningen ophørte i 2000. Desuden har arkivet modtaget en del papirer angående Grænsegendarmeriet og Bov Idrætsforening.

Bredebro kommune*Lokalhistorisk Forening for Bredebro*

Formand: Lauge Jepsen, Møllevej 5, Visby, 6261 Bredebro 74 78 36 40,

e-mail: wostepas@mail.dk

Arkivets adresse: Brede Bygade 14, 6261 Bredebro, tlf. 74 71 14 28 (kl. 14-16).

Åbningstid: Tirsdag kl. 14-16.30 og efter aftale med lederen.

Leder: Søren H. Schmidt, Randerup 66, 6261 Bredebro, tlf. 74 71 63 39.

e-mail: Randerup@post7.tele.dk

Foreningen er oprettet i 1997. Medlemmer i 2000: 150.

Arkivet er oprettet i 1982. Antal besøgende på arkivet i 2000: ca. 70.

Antallet af afleveringer til arkivet i 2000: 48.

Foreningen har med god tilslutning fastholdt afstemningsfesten. Igennem en foredragsrække har vi sat focus på de af områdets erhvervsforhold, der har efterladt sig historiske spor. Hovedaktiviteten har været etableringen af et samarbejde med skolerne om lokalhistoriske temaer. Initiativet har resulteret i et stort arrangement i maj 2001 om »Livet i 30'erne«.

Broager kommune*Lokalhistorisk Forening for Broagerland*

Formand: Christian Frederiksen, Klør-fire 20, Brunsnæs, 6310 Broager, tlf. 74 44 29 23.

Arkivets adresse: Storegade 33, 6310 Broager, tlf. 74 44 93 51.

Åbningstider: Tirsdag kl. 15-17 eller efter aftale med lederen.

Leder: Randi Demuth, Østerhøj 3, 6310 Broager, tlf. 74 44 01 47.

Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 1996: 226.

Arkivet er oprettet i 1980. Besøgende i 2000: 303.

Afleveringer til arkivet i 2000: 97.

Arkivet gennemfører et projekt, hvor der af alle håndskrevne arkivalier udar-

bejdes maskinskrevne afskrifter, som vedlægges de originale arkivalier. I 2000 er der renskrevet 18.963 sider. I april havde arkivet besøg af kommunalbestyrelsen, som fik et indblik i samlinger og drift. Det var en meget vellykket aften. I foråret kom arkivet på internettet under Broager kommune. Blandt afleveringerne kan nævnes arkivalier fra Dortha og Christian Lehman Fredriksen, Husmoderforeningen, Teglværket Grønland og Hallen i Broager.

Christiansfeld kommune

Lokalhistorisk forening for Christiansfeld og Omegn

Formand: Niels Peter Wiborg, Bojskov Bygade 25, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 35 07.

Foreningens arkiv: Nørregade 1, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 25 98.

Åbningstid: Fredag kl. 15-17 og lørdag kl. 14-16.

Leder: Annelise Gram, Kongensgade 19, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 19 92.

Foreningen er oprettet i 1995.

Fjelstrup Lokalhistoriske Forening

Formand: Anne-Kirsten Glumsø, Fjelstrup Nørrevej 70, 6100 Haderslev, tlf. 74 56 62 14.

Foreningens arkiv: Skolebakken 21, Fjelstrup, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Efter aftale.

Foreningen er oprettet i 1984. Arkivet er oprettet i 1984.

Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde

Formand: Gunnar Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf. 75 57 47 54.

Foreningens arkiv: Hejls Landevej 57, »Engbo«, 6094 Hejls.

Arkivets åbningstid: Onsdag kl. 15.30-17 september til marts.

Leder: Gunnar Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf. 75 57 47 54,

e-mail: Trappendal@get2net.dk

Foreningen er oprettet i 1981.

Vejstrup Lokalhistoriske Forening

Formand: Johannes Larsen, Toldbakken 53, 6094 Hejls, tlf. 75 57 50 97.

Foreningens arkiv: Sjølundgade 28 (kælderen), 6093 Sjølund.

Åbningstid: Første tirsdag i måneden kl. 19-22 eller efter aftale.

Leder: Jørgen Hesselberg, Vejstruprødvej 17, 6093 Sjølund, tlf. 75 57 48 77.

Foreningen er oprettet i 1988. Arkivet er oprettet i 1988.

Medlemmer i 2000: 130. Besøgende: 20.

Afleveringer til arkivet i 2000: 14.

Sommerudflugten gik til Glud Hjemstavns- og Frilandsmuseum. På vore arkivaftener ajourfører vi bl.a. vores store avisudklipssamling. Endelig har vi igen udgivet to små hæfter, der i år hovedsagelig omhandler familien Visbeck Madsen fra Grønninghoved Strand.

Blandt afleveringerne indkom 190 pressefotos fra Jydske Tidende.

Gram kommune*Lokalhistorisk Arkiv for Gram og Omegn*

Formand: Gunnar Lundgaard, Kirkeallé 13, 6510 Gram, tlf. 74 82 21 61.

Foreningens arkiv: Østergade 10, 6510 Gram, tlf. 74 82 21 61.

Åbningstid: fra september til april 1. mandag i hver måned kl. 19.30-22.00 og tirsdage kl. 9.00-11.00.

Leder: Gunnar Lundgaard, Kirkeallé 13, 6510 Gram, tlf. 74 82 21 61.

Foreningen er oprettet i 1992. Medlemmer i 2000: 300.

Arkivet er startet i 1992.

Antal besøgende på arkivet i 2000: 20.

I forbindelse med reparation af taget på Gram slot efter stormen i 1999 fandt man en del papirer, som er blevet overdraget til arkivet. Arkivet håber stadig på fondsmidler, så der kan indgås lejeaftale med den selvejende institution »Baron Vedels Hus« som vil stå for restaurering af huset til arkivbrug. Der er nu givet tilsagn om støtte, så arbejdet kan påbegyndes, dog i et mindre omfang end oprindeligt tænkt.

Lokalhistorisk Forening for Højrup sogn

Formand: Andreas Petersen, Kastrupvej 27, Arnum, 6510 Gram, tlf. 74 82 64 73.

Foreningens arkiv: Kongevej 248, Tiset, 6510 Gram.

Åbningstid: Hver torsdag i lige uger kl. 19.30-22.00 eller efter aftale.

Leder: Agnes Trans, Kastrupvej 12, Arnum, 6510 Gram, tlf. 74 82 64 31.

Foreningen er oprettet i 1992. Medlemmer i 1999: 140.

Besøgende på arkivet i 1999: ca. 45. Afleveringer til arkivet i 1998: 38.

Tiset lokalhistoriske Forening

Formand: Arne Skafsgård, Stenholtvej 6, Tiset, 6510 Gram, tlf. 74 82 12 96.

Foreningens arkiv: Kongevej 248, Tiset, 6510 Gram, tlf. 74 82 12 68.

Åbningstid: Første mandag i ulige uger kl. 14.00-17.00 og fra 19.00.

Leder: Niels Schmidt, Gammel Kirkevej 3, Tiset, 6510 Gram.

Foreningen er oprettet i 1988.

Gråsten kommune*Gråsten kommunes lokalhistoriske arkiv*

Ahlmannsparken (biblioteket), 6300 Gråsten, tlf. 74 65 13 75.

Åbningstid: Mandag kl. 14-16, torsdag kl. 16-18.

Leder: Kristen Thomsen, Lyshøj 14, Rinkenæs, 6300 Gråsten, tlf. 74 65 29 77.

Arkivet er oprettet i 1975. Besøgende i 2000: 170.

Afleveringer til arkivet i 2000: 40.

Siden oktober 1999 er arkivets drift overgået fra biblioteket til Historisk Forening for Gråsten by og egn, der modtager kommunal støtte. Det er en ordning, som har givet arkivet gode arbejdsforhold. I februar arrangerede arkivet en udstilling med billeder og andet materiale, der viste tidligere tiders forretningsliv i gaderne omkring torvet. Der har været besøg af naboarkiver og lokale foreninger, hvor vi har fremlagt arkivalier, der kunne være af interesse for de pågældende.

Udsnit af udstillingen »Tidligere tiders forretningsliv i Gråsten«, som Lokalthistorisk Arkiv for Graasten By og Egn viste i februar 2000.

Arkivet har bl.a. modtaget papirer fra en gård i Kværs 1765-1962, en protokol fra Rinkenæs skole 1795-1816. Endvidere er indkommet arkivalier vedrørende familien Sahl i Kværs samt tre film fra Rinkenæs og Egersund.

Historisk Forening for Gråsten by og Egn

Formand: Frede Chr. Ihle, Buskmosevej 16, Rinkenæs, 6300 Gråsten, tlf. 74 65 11 99.

Foreningen er oprettet i 1975.

Medlemmer i 2000: 370.

Den 10. februar fejrede foreningen 25 års jubilæum. Om eftermiddagen blev der holdt en velbesøgt reception, og om aftenen en afstemningsfest med Th. Kjærgaard, Museet på Sønderborg Slot, som taler. Generalforsamlingen blev afholdt på Rinkenæshus den 26. april, hvorefter fotogruppen viste to gamle film fra området. Udflugten den 9. september gik til Ejdergrænsen med Jørn Buch som rejseleder for en fyldt bus. Højskoleforstander Erik Lindsø, Rønshoved Højskole, talte ved efterårsmødet den 16. november over emnet Sønderjylland oplevet og fortalt. Efter kaffen fik de 80 fremmødte udleveret foreningens årsskrift, som i anledning af jubilæet var udviet med adskillige sider.

Haderslev kommune

Haderslev byhistoriske Arkiv

Haderslev Bibliotek, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 22 21 18,
e-mail: HBA@haderslev.dk

Åbningstid: Tirsdag og torsdag kl. 13-16, onsdag kl. 13-17 eller efter aftale.

Leder: Bent Vedsted Rønne.

Arkivet er oprettet i 1946.

Byhistorisk Arkiv har i 2000 foruden de 2.117 personer, der har benyttet arkivets læsesal, haft kontakt med mere end 3.000 personer gennem forespørgsler via brev, e-mail eller telefon. Der er modtaget 271 afleveringer på over 50 hyldemeter.

I august 2000 overtog Byhistorisk Arkiv ansvaret for de kommunale arkivforpligtigelser og fjernarkivet under Rådhuset, som indtil da hørte under Indkøbskontoret. En ny arkivar blev ansat og den tidligere ansvarlige for fjernarkivet blev overflyttet til arkivet. Samtidig blev stadsarkivaren formand for den kommunale arkivgruppe. Her er påbegyndt et arbejde med udarbejdelsen af en arkivhåndbog for Haderslev Kommune. Gruppen drøfter konkrete problemstillinger hvad angår journalføring, materialevalg, og den inddrages i Byhistorisk Arkivs planer for fjernarkivet og de kommunale arkivforpligtelser. For at sikre bedre information til de ansatte ved Haderslev Kommune udsender Arkivet nyhedsbrevet Arkiv Info pr. e-mail.

I 2000 blev ordningen af JydskeVestkystens billedsamling afsluttet, og samtidig er enkelte fotografers og særskilte billedsamlinger ligeledes blevet færdigregistreret. Emnesamlingen er blevet brugt flittigt af gymnasie- og handelsskoleelever, af dags- og ugepressen, samt af erhvervslivet.

Stadsarkivaren har bistået og vejledt de ni lokalhistoriske foreninger og arkiver i Haderslev Kommune i forbindelse med indkøb og ordning af deres samlinger og har rådgivet andre kommuner i forbindelse med oprettelsen af arkiver.

I 2000 har Byhistorisk Arkiv haft to faste rubrikker i JydskeVestkysten »Kender du« og »Haderslev i det 20. århundrede«. Der er i årets løb udgivet en bog i forbindelse med Odd Fellow Logen Hiort Lorenzens 75 års jubilæum. Derudover har stadsarkivaren medvirket som redaktør ved Forlaget Gammelting og sammen med Haderslev Museum stået for udgivelsen af Haderslev Kalenderen 2001 med temaet »Årets og livets fester«. Byhistorisk Arkiv har

arrangeret to udstillinger for hhv. Gammel Haderslev Menighedsråd og en særudstilling om kunsteren Lillian Martinussen.

Haderslev Arkiv- og Museumsforening

Formand: Karen Bagge Hansen, Kabdrupvej 66, Bjerning, 6100 Haderslev, tlf. 74 56 61 44.

Foreningen er oprettet i 1954.

Halk-Hejsager lokalhistoriske forening

Formand: Jørgen Schmidt, Halkvej 100, Halk, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 13 64.

Foreningens arkiv: Halk Skole, Hejsager, 6100 Haderslev.

Leder: Jørgen Schmidt (se ovenfor).

Foreningen er oprettet i 1984.

Haderslev Slægtsforsknings Forening

Formand: Orla Iver Madsen, Skovbrynet 15, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 15 14.

e-mail: oim@get2net.dk

Foreningen er oprettet i 1984. Medlemmer i 2000: 150.

Også i 2000 har vi haft åbent hus den første tirsdag i månederne fra september til maj med tilfredsstillende besøgstal. Vore foredragsaftener, som oftest er arrangeret i samarbejde med Folkeuniversitetet, har været til tider meget velbesøgte. I februar havde vi henlagt et møde til Haderslev Daghøjskole, hvor såvel nybegyndere, som lidt øvede havde mulighed for at søge anerkendelse ved hjælp af internettet. Niels Peter Bladt ledede igen i år en studiekreds i gotisk skriftlæsning.

Hoptrup Sogns Lokalhistoriske Forening

Formand: Holger Bonde, Lysmosen 34, Marstrup, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 52 74.

Foreningens arkiv: Hoptrup kommuneskole, Hoptrup Hovedgade 62, Hoptrup, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Torsdag kl. 14-16 (undtagen mellem jul og nytår) og efter aftale.

Leder: Holger Bonde (se ovenfor).

Foreningen er oprettet i 1984. Medlemmer 2000: 821.

Arkivet er oprettet i 1984. Besøgende på arkivet i 2000: 123.

Afleveringer til arkivet i 2000: 49.

Den 7. februar afholdt vi den årlige generalforsamling i Marstrup Forsamlingshus. Efter kaffen viste vi en ny videofilm om livet i sognet. I maj var bestyrelsen på besøg i Felsted for at se deres nye arkiv. I årets løb har vi fået to nye PC'er, den ene med scanner til billeder. Den 2. august var vi på den årlige udflugt, der i år gik til Dyrehaven, hvor de 35 fremmødte fik en god orientering om dens tilblivelse.

Lokalhistorisk forening for Gl. Haderslev

Formand: Mogens Nielsen, Erlevvej 73, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 90 73.

Foreningen er oprettet i 1995. Medlemmer i 1999: ca. 100.

Foreningens arkiv: Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 90 73.

Leder: Mogens Nielsen (se ovenfor).

Åbningstider: efter aftale.

Moltrup sogns lokalhistoriske forening

Formand: Karin Bonde, Bramdrup Lillefort 5, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 23 98.

e-mail: lillefort5@hotmail.com

Foreningens arkiv: Bramdrup Vestergade 7, Bramdrup, 6100 Haderslev.

Leder: Hans Skøtt, Rovstrupvej 61, Rovstrup, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 54 25.

Åbningstid: Efter aftale.

Foreningen er oprettet i 1986. Medlemmer i 2000: 177.

Arkivet startet i 1986.

Afleveringer til arkivet i 2000: 27.

Vi skriver på »Moltrup sognshistorie«. Alle gårde og huse bygget før 1970 og så langt tilbage som muligt bliver medtaget i bogen og ført frem til 2000. Materialet bliver sendt ud til sognets beboere, som fylder på med oplysninger om deres person- og ejendoms historie. Med udgangspunkt i markkort fra 1793, har vi i vinterens løb inviteret 19 nuværende og tidligere landmænd. 2-3 personer er kommet på en aften, hvor de har tegnet deres marker ind på kort fra 1925-1964 og 1994. Markkortene bliver bragt i bogen.

Fra »Det kongelige Ordenskapitel« har arkivet modtaget fem levnedsskrivelser. Der er modtaget 87 billeder af personer og ejendomme. Endvidere er der foretaget tre interviews af personer, der har boet i sognet.

Starup sogns Lokalhistoriske Arkivforening

Formand: Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 54 20, e-mail: keo@haderslev.dk

Foreningens arkiv: Starup Skole, Starup Skolevej, 6100 Haderslev.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Niels P. Bladt, Bjørnøvej 3, Starup, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 41 95.

e-mail: npbladt@post.tele.dk.

Foreningen er oprettet i 1986. Medlemmer i 2000: 57.

Arkivet er oprettet i 1990.

Starup Sogns lokalhistoriske Arkivforening har udgivet 7. årgang af årsskriftet.

Arkivforeningen har begyndt en fotoregistrering af husene i sognet.

Vilstrup Sogns Lokalhistoriske Forening

Formand: Orla Iver Madsen, Skovbrynet 14, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 15 14.

Foreningens arkiv: Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 22 21 18.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Orla Iver Madsen, Skovbrynet 14, 6100 Haderslev.

Foreningen oprettet 1982, Medlemmer 1998: 41.

Arkivet er oprettet i 1982. Besøgende på arkivet 1998: 10.

Afleveringer til arkivet i 1998: 5.

Lokalhistorisk Forening for Vonsbæk sogn

Formand: Holger Eskildsen, Kildager 30, Bæk, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 91 10,

fax: 74 57 91 10, e-mail: he@haderslev.dk

Foreningens arkiv: Vonsbækvej 88, 6100 Haderslev, tlf. 74 21 70 20.

Åbningstid: Tirsdag kl. 15.30-17.00.

Leder: Irene Sørensen, Havgyden 38, Bæk, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 92 65, e-mail: Arne@email.dk

Foreningen er oprettet i 1997. Medlemmer 2000: 118.

Arkivet er oprettet i 1997. Besøgende på arkivet 2000: ca. 40.

Afleveringer til arkivet i 2000: 7.

Året var præget af de mange effekter, som vi modtog fra dødsboet efter Chr. Juhl, Ørbyhage. Vi havde en stor udstilling med effekterne ved den årlige markedsdag i maj, hvor vi havde besøg af ca. 130 personer. Vi modtog også film og lydband fra FDF i Vonsbæk, jubilæumsaviser 1929-1979 og diverse papirer fra Ørbyhage Formsand. Vi fik i 2000 optaget flere spændende interview.

Højer kommune

Højeregnens Lokalhistoriske Forening

Formand: Svend Kristiansen, Østerbyvej 32, 6280 Højer, tlf. 74 78 32 15, fax: 74 78 32 17, e-mail: Sv.kristiansen@mail.tele.dk

Foreningen startet i 1997. Antal medlemmer 2000: 81.

Højeregnens lokalhistoriske arkiv

Møllegade 12, 6280 Højer.

Åbningstid: Mandag kl. 14.30-17.00 og efter aftale.

Leder: Lis Hindrichsen, Nørregade 38, 6280 Højer, tlf. 74 78 20 45.

Arkivet er oprettet i 1981.

Besøgende på arkivet i 2000: 54. Afleveringer til arkivet i 2000: 68.

Den 29. februar afholdt foreningen sin generalforsamling med højersange.

Den 23. maj var der bytur til Emmerlev. Den 29. august fortalte Orla Madsen om Højeregnens oldtid og den 26. september var der høringsaften om registrering af kulturmiljøer og landskaber ved Tøndermarskgruppen.

Blandt afleveringerne kan nævnes Højer og Omegns Brugsforening, 203 billeder fra Jydske-Vestkysten, arkivalier angående Grænsegendarmeriet og kort over Højer Kog.

Lundtoft kommune

Historisk Sogneforening for Bovrup og Varnæs

Formand: Anne Marie Jensen, Stenagervej 1B, Bovrup, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 03 17.

Foreningens arkiv: Bovrup Aktivcenter, Bytoften 13, Bovrup, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: 1. oktober-1. april, mandag 19.00-21.00 og efter aftale.

Leder: Knud Krog, Blansvej 28, Bovrup, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 00 37,

e-mail: knud.krog@get2net.dk

Foreningen er oprettet i 1979. Medlemmer i 2000: 286.

Arkivet er oprettet i 1977. Antal besøgende på arkivet i 2000: ca. 60.

Antallet af afleveringer til arkivet i 2000: 5.

Foreningen afholdt hjemstavnsaften, hvor major Andreas Hattesen, Haderslev,

fortalte om minder fra sin barndom og ungdom i Varnæs. På et møde i Bovrup fortalte Carla Christensen, Kollund, om sin tid som pige hos Frits Clausen i Bovrup og om hendes bog »Med søster Carla til fronten«. Endvidere afholdt foreningen en udflugt til Tørning Mølle og Christiansdal Vand-elkraftværk.

Historisk forening for Felsted sogn

Formand: Andreas Asmussen, Kirkevej 2, Felsted, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 53 30, fax: 74 68 53 30.

Foreningens arkiv: »Patsches Hus«, Præstegårdsvej 4, Felsted, 6200 Aabenraa. e-mail: asmussen@postkasse.dk

Åbningstid: Torsdag 15.00-17.00 og efter aftale med lederen.

Leder: Eigil Dyrmosé, Østergade 8, Felsted, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 57 81.

Foreningen er oprettet i 1983. Medlemmer i 2000: 350.

Arkivet er oprettet i 1983. Antal besøgende på arkivet i 2000: 100.

Afleveringer til arkivet i 2000: 22.

Som optakt til vores sommerudflugt fortalte Jørgen Kühl om Sønderjyllands og Dannevirkes historie. Udflugten gik til de historiske steder ved Dannevirke og Slesvig. Vi spiste på den gamle hævejskro »Rødekro« ved siden af Dannevirkemuseet. Hjemturen gik ad den gamle Landevej, hvor vi gjorde holdt ved Helligbækken, og så døbestenene, hvor Kong Harald iflg. sagnet blev døbt. I efteråret havde vi åbent hus med en udstilling om mejeriet i Felsted sogn.

Lokalhistorisk Forening for Kliplev sogn

Formand: Jakob Mørk, Præstevænget 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 78 93.

Foreningens arkiv: Straagaards Smedie, Skolegade 4, Kliplev, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: 1. juni-1. oktober, tirsdag og fredag kl. 15-17 og efter aftale.

Leder: Jørgen Hansen, Lillegade 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 28.

Foreningen er oprettet i 1980. Medlemmer 2000: 415.

Arkivet er startet i 1980.

Efter generalforsamlingen i maj fortalte Gert Jørgensen med lysbilleder om sin rejse ind i det dengang lukkede Kina. Til Kliple' Mærken var der åbent hus i arkivet og arbejdende smedie, med mange besøgende. Den 6. juli var der aftentur med 100 deltagere til Rinkenæs Kirke, Buskmose og Koldmose. Årets udflugt gik til Sønderkov Slot, Ribe og Kammerslusen. Den 8. september var der aftentur til Ensted Kirke og Ensted lokalhistoriske Arkiv. I oktober havde vi Flemming Nielsen fra Radio-Syd til at fortælle om sin arbejdsplads. Vi fortsatte i vinter med fortælletime i Smedehuset, hvor der atter i år var god tilslutning.

Løgumkloster kommune

Historisk Forening for Løgumkloster kommune

Formand: Vagn Lauritzen, Ved Dammen 56, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 43 03, e-mail: karin-vagn-lauritzen@mail.tele.dk

Lokalhistorisk arkiv: Løgumkloster kommuneskole, Grønnevej, 6240 Løgumkloster.

Åbningstid: Mandage (skoledage) 19.30-21.00.

Leder: Frede Gotthardsen, Ringgade 15, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 42 04.

Foreningen er oprettet i 1972. Medlemmer i 2000: 265.

Arkivet er oprettet i 1972.

Besøgende på arkivet i 2000: ca. 35. Afleveringer til arkivet i 2000: 59.

Årets vigtigste begivenhed var udvidelsen og nyindretningen af arkivet i kælderen på kommuneskolen. Lokalearealet er fordoblet og indretningen forbedret med nye reoler og bedre arbejdsbelysning. Arbejdet er udført af frivillig og ulønnet arbejdskraft. Indvielsen skete i begyndelsen af 2001. De bedre forhold har ført til en fast ugentlig åbningstid, hvor arkivet er bemandet med frivillige medarbejdere. En arbejdsgruppe har fortsat arbejdet med byens ejendoms historie, og en model af byen anno 1819. Modellen har været udstillet sammen med en tilhørende planche flere steder i byen. I slutningen af året startede en foredragsrække med lokale foredragsholdere, og i samarbejde med aftenskolen blev afholdt et kursus i gotisk skriftlæsning.

Arkivet har modtaget oplysninger om slægten Iversen, Løgumkloster, sammen med malerier og fotos. Der er indkommet protokoller fra Alslev Gymnastik- og Ungdomsforening, oplysninger om fund af økser i Asset mose. samt en registrering af mindesmærker i kommunen.

Nordborg kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Nordborg kommune

Løjtetoft 32, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 08 29, e-mail: Arkivet@get2net.dk

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10-14, samt fra 1. september til 30. april, mandag kl. 17-20.

Leder: Erik Manthei Nielsen, Løjtetoft 32, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 08 29.

Arkivet er oprettet i 1973/74.

Egen sogns lokalhistoriske Forening

Formand: Ove Jørgensen, Gl. Guderup 8, Guderup, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 86 78.

Foreningens arkiv: Præstevænget 3, Guderup, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 93 01.

Åbningstider: Torsdag kl. 16-18.

Leder: Egon Hangaard, Dyssevænget 13, Guderup, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 85 84.

Foreningen er oprettet i 1994. Medlemmer i 2000: 602.

Arkivet er oprettet i 1994.

Besøgende på arkivet i 2000: ca. 200. Afleveringer til arkivet i 2000: 120.

Foreningen afholdt lysbilledforedrag om gårde og huse samt sognets håndværk og landbrug. Der var aftenudflugt til Stolbrolykke, hvor medlemmer af foreningens bestyrelse fortalte om gårde og huse siden udflytningstiden. I samarbejde med Guderup Bibliotek blev i forbindelse med kulturnatten den 18. august 2000 arrangeret en gætteleg: »Hvornår var det nu det var i det gamle Egen Sogn?«.

Arkivet har modtaget Deichgræbers fortællinger med 98 farvelagte illustrationer samt kort over Hjortspring Len.

Egen Sogns Lokalhistoriske Forening deltog i Kulturnatten den 18. august 2000, hvor foreningen samarbejdede med Guderup Bibliotek om spørgelegen »Hvornår var det nu det var i det gamle Egen Sogn?«, hvorfra dette billede er taget.

Oksbøl Sogneforening Lokalhistorisk Arkiv

Formand: Claus Jørn Hjelm, Skolebakken 33, Broballe, 6430 Nordborg, tlf. 74 49 13 24.

Foreningens arkiv: Spangmosevej 33, Broballe, 6430 Nordborg, tlf. 74 49 13 24, e-mail: ACHJELM@worldonline.dk

Åbningstider: Onsdag kl. 19-21.30.

Leder: Claus Jørn Hjelm, Skolebakken 30, Broballe 6430 Nordborg.

Foreningen er oprettet i 1977. Antal medlemmer i 2000: 411.

Vi har påbegyndt en omfattende registrering af samtlige sognets ejendomme, som fotograferes og registreres på et registreringsark og på edb.

Der er indkommet en mappe med alle oplysninger og billeder fra indvielsen af to mindesten over besætningen fra to engelske fly, som faldt ned over Broballe i 1945. Mindestenene blev sat op den 29. januar 1995.

Nørre Rangstrup kommune

Lokalhistorisk Forening for Agerskov sogn

Formand: Egon Petersen, Boldershøj 24, 6534 Agerskov, tlf. 74 83 32 97.

Foreningens arkiv: Agerskov skole, Nørregade 17, 6534 Agerskov.

Åbningstid: Tirsdag kl. 15-17. Lukket på skolens ferie- og fridage.

Leder: Niels Baunsgaard, Bovlund Bjergvej 17, 6535 Branderup, tlf. 74 83 51 20.

Foreningen er oprettet i 1991. Medlemmer i 2000: 632.

Arkivet er oprettet i 1991. Antal besøgende på arkivet i 2000 ca. 20.
Antallet af afleveringer til arkivet i 2000: 18.

Lokalhistorisk forening for Arrild sogn

Formand: Inger Sophie Andersen, Hofmannsvej 3, Roost, 6535 Branderup, tlf. 74 83 43 84.

Foreningens arkiv: Multihuset, Skærbækvej 16, Arrild, 6520 Toftlund.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Inger Sophie Andersen (som ovenstående).

Foreningen er oprettet i 1987. Arkivet er startet i 1987.

Medlemmer i 2000: 80.

Arkivet er i det forgangne år flyttet fra Armuvej 29B til Multihuset, Skærbækvej 16, Arrild.

Branderup Rurup lokalhistoriske forening

Formand: Verner Bruhn, Smedegade 1, 6535 Branderup J, tlf. 74 83 52 51.

Foreningens arkiv: Branderup Bygade 19, 6535 Branderup J.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Mads Kjærgaard, Sandbjergvej 26, 6535 Branderup J, tlf. 74 83 52 81.

Foreningen er oprettet i 1987 Medlemmer i 2000: 185.

Arkivet er oprettet i 1987. Antal besøgende på arkivet i 2000: ca. 40.

Arkivet har modtaget fire indtalte bånd fra tidligere statskonsulent Johannes Jensen (født i Branderup). Endvidere er indkommet dokumenter fra domænegården »Mandbjerggård«.

Bevtoft-Tirslund Lokalhistoriske Forening

Formand: Søren Kjær, Bevtoftvej 27, Tirslund, 6541 Bevtoft, tlf. 74 83 19 76.

Foreningens arkiv: Bevtoft Skole, Krygersvej 45, 6541 Bevtoft.

Åbningstid: Onsdag kl. 14.30-16.30, undtagen skoleferie og efter aftale med lederen.

Leder: Grethe Iversen, Hyrupvej 43, 6541 Bevtoft, tlf. 74 51 42 60.

Foreningen er oprettet i 1987. Medlemmer i 2000: 436.

Arkivet er oprettet i 1987.

Afleveringer til arkivet i 2000: 30.

Lokalforeningen har igen haft medlemsfremgang. Årskriftet, som redigeres af Valdemar Frisk, har fået en god omtale og efterspørges.

Arkivet har modtaget oplysninger om gamle slægters gravsten, om gamle bygninger i sognene og om Bevtoft Mejeri.

Lokalhistorisk Forening for Toftlund og Omegn

Formand: Tove Rasmussen, Østergade 41, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 17 33.

Nørre Rangstrup Lokalarkiv: Søndergade 56, 6520 Toftlund.

Åbningstid: Mandag kl. 16-18, eller efter aftale.

Leder: Tove Rasmussen (som ovenfor).

Foreningen er oprettet i 1987. Medlemmer i 2000: 45.

Arkivet er oprettet i 1984. Afleveringer til arkivet i 2000: 26.

Antal besøgende på arkivet i 2000: 22.

Foreningen deltog igen i »Foreningernes dag« arrangeret af Handels- og Håndværkerforeningen. Vi havde udstilling i en tom butik, der skulle renoveres. Udstillingen blev godt besøgt, hvilket resulterede i en god aflevering og lån af et gammelt billede til affotografering.

Arkivet modtog otte kasettebånd med erindringer fortalt af ældre brugere af dagcenter Toftegården. Der er indkommet en scrapbog fra Dansk Forening for Toftlund Sogn 1933-87 samt tegninger og korrespondance vedrørende landinspektørkontorerne i Toftlund. Endvidere er afleveret en erindringsmedalje med ordensbrev vedrørende krigen 1848-50.

Rødning kommune

Rødning lokalhistoriske arkiv

Vestergade 9, 6630 Rødning, tlf. 74 84 11 28 eller Rødning Bibliotek tlf. 73 84 25 85.

Åbningstid: Tirsdage kl. 9-12 og torsdage kl. 14.30-17.00.

Leder: Hans Carlo Jensen, Torvet 5^{II}, 6630 Rødning.

Post bedes sendt til: Rødning Bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødning.

Arkivet er oprettet i 1970.

Rødning lokalhistoriske Forening

Formand: Ester Torp, Gravlundvej 12, Åbølling, 6683 Føvling, tlf. 75 39 83 82.

Foreningen er startet i 1994. Medlemmer 2000: 198.

Brændstrup Hjemstavnsforening

Formand og leder: Hans Madsen Schmidt, Haurumvej 2, 6630 Rødning, tlf. 74 84 12 83.

Foreningens arkiv: Brændstrup kristne Friskole, Ramsherred 13, Brændstrup, 6630 Rødning.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 19-21, eller efter aftale.

Foreningen er oprettet i 1962.

Hjerting sogns lokalhistoriske udvalg

Formand: Jes Friis, Hjerting Skovvej 1, 6630 Rødning, tlf. 74 84 13 61.

Foreningens arkiv: Hjerting forsamlingshus (v. Jes Friis), 6630 Rødning, tlf. 74 84 13 61.

Åbningstid: Efter aftale.

Foreningen er oprettet i 1981. Arkivet startet i 1981.

Hygum lokalhistoriske forening

Formand: Peter Fredslund, Herredsfogedvej 13, Sdr. Hygum, 6630 Rødning, tlf. 74 84 53 05.

Foreningens arkiv: Herredsfogedvej 13, Sdr. Hygum, 6630 Rødning, tlf. 74 84 53 05.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Peter Fredslund (som ovenfor).

Foreningen er oprettet i 1972. Antal medlemmer i 2000: 200.

Der er scannet 800 billeder, som er lagt i mapper. Endvidere er afholdt kursus i gotisk skrift.

Landbrugsmuseet Hygum Hjemstavnsgård

Formand: Johannes Knudsen, Søndergyden 30, 6630 Rødding, tlf. 74 84 55 66.

Åbningstid: Medio maj-juni. lørdag og søndag kl. 13-17, fra 24. juni-1. september. hverdage kl. 11-17, søndag kl. 13-17.

Lokalhistorisk Forening for Jels sogn

Formand: Margit Falkenberg Ottosen, Jelsvej 39, Grønnebæk, 6630 Rødding, tlf. 74 55 22 45.

Foreningens arkiv: Den Gamle Rutebilstation, Torvet 2, Jels, 6630 Rødding,

e-mail: lokal@historisk-jels.subnet.dk

Webisode: www.historisk-jels.subnet.dk

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Niels Clausen, Jels Toftevej 6, 6630 Rødding, tlf. 74 55 30 50, e-mail: fam-clausen@privat.dk

Foreningen er oprettet i 1984. Medlemmer i 2000: 250.

Et år efter overtagelsen den 1. april kunne vi holde åbent hus og fremvise vore nye lokaler. Et helt år, godt 60.000 kr og mange frivilliges arbejdsindsats blev brugt på Den gamle Rutebilstation, men så var resultatet også et totalt renoveret hus. Vi har flyttet vore arkivalier fra skolen og har her mulighed for at lave skiftende udstillinger. Interessen for lokalhistorie er steget betydelig siden flytningen til Torvet, så vi er meget tilfredse.

Lintrup lokalhistoriske arkiv

Mogens Lorentzen, Grænsevej 1, Foldingbro, 6660 Lintrup, tlf. 74 85 53 45.

Foreningens arkiv: Lintrup skole, Kirkepladsen 1, 6660 Lintrup.

Åbningstid: 1. og 3. tirsdag i måneden kl. 16-18, eller efter aftale.

Leder: Mogens Lorentzen (se ovenfor).

Arkivet er oprettet i 1981.

Skodborg Sogns Hjemstavnsforening

Formand: Kirsten Fynbo, Rugtoften 43, Skodborg, 6630 Rødding, tlf. 74 84 81 48.

Foreningens arkiv: Vestergade 3, Skodborg, 6630 Rødding. Tlf. 74 85 01 04.

Åbningstid: Onsdag kl. 9.15-11.45 og torsdag 17.30-19.30.

Leder: Kristian Holmgaard, Mølletofte 16, Skodborg, 6630 Rødding tlf. 74 84 84 85.

e-mail: Skodborg-hjemstavnsarkiv@mail.tele.dk

Foreningen er startet i 1941. Medlemmer i 2000: ca. 150.

Arkivet er oprettet i 1941.

Skodborg Hjemstavnsforening var i 2000 på aftenudflugt til Ejsbøl mose og Haderslev museum, hvor arkæolog H.C. Andersen fortalte om de spændende fund. Grundlovsdag blev fejret på Hermansens Høj ved Kongeåen med pastor

J. Busk Jepsen som taler. Udflugten gik til Flensborg, hvor stadsarkitekt Henrik Gram viste rundt og Gunnar Boysen fortalte om Duborg Skolen. Sognevandringen foregik i den sydlige del af byen. Der blev afholdt foredrag med Bent Melchior og med Henrik Skov Kristensen fra Frøslevlejren. Endvidere var der messe med en udstilling om virksomheder i Skodborg før og nu.

Skrave Hjemstavnsforening

Formand: Karl Kristoffer Juhl, »Hedegaard«, Skravevej 28, Langetved, 6630 Rødding, tlf. 74 84 71 75.

Foreningens arkiv: Skravevej 28, Langetved, 6630 Rødding, tlf. 74 84 71 75.

Åbningstid: 1. mandag i måneden i vinterhalvåret kl. 19.30-20.30 eller efter aftale.

Foreningen er oprettet i 1947.

Ved generalforsamlingen 15. februar fortalte Kristian Nissen, Krogstrup, om det gamle Krogstrup og dets beboere, mens Jørgen Schmidt Lund, Skodborg, redegjorde for »Per Smej's« efterkommere. Sommerudflugten gik til Herrnhuternes Christiansfeld og Christinero.

Der er modtaget arkivalier fra Anna Anderson, Sverige om sin Ungdom på Nørreskovgård i Københoved samt en fortegnelse over slægten Lund i Københoved og Petersen-slægten i Gram.

Lokalhistorisk Forening for Øster Lindet sogn

Formand: Arne Buhrkal, Villavej 7, Øster Lindet, 6630 Rødding, tlf. 74 84 61 54.

Foreningens arkiv: Vestergade 9, 6630 Rødding, tlf. 74 84 11 28.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Hanne Flebo, Østervænge 22, Øster Lindet, 6630 Rødding, tlf. 74 84 62 05.

Foreningen er oprettet i 1976. Medlemmer i 2000: 220.

Arkivet er oprettet i 1986.

Ved generalforsamlingen viste bestyrelsen tal, der belyste de kolossale ændringer, der er sket i sognet gennem de seneste 50 år. Denne udvikling vurderede erhvervskonsulent cand.pol. Sven Buhrkal i forhold til ændringerne i det øvrige land. I øvrigt forsøger foreningen at få flyttet arkivet til Ø. Lindet på grund af pladsmangel i Rødding.

Rødekro kommune

Lokalhistorisk Forening for Rødekro kommune

Formand: Ellen Jensen, Stationsvej 36, Hovslund, 6230 Rødekro, tlf. 74 66 44 04.

Foreningens arkiv: Østergade 40C, 6230 Rødekro.

Åbningstider: Mandag kl. 15-17.

Leder: Math. Lorentzen, Søparken 71, 6230 Rødekro, tlf. 74 69 41 50.

Foreningen er oprettet i 1979. Medlemmer i 2000: 623.

Arkivet er oprettet i 1990. Besøgende på arkivet i 2000: 175.

Afleveringer til arkivet i 2000: ca. 35.

Rødekro Kommune stillede i 2000 nye lokaler til rådighed i det nye Borgerhus på Østergade i Rødekro. Det gav et meget travlt år med indretning af det nye arkiv. Desuden er afholdt flere udtillinger og åbent hus samt tre lokalhistoriske aftener ude i forsamlingshuset, hvor vi har fortalt og vist dias fra dengang, der var stråtag på husene. Vor årlige udflugt gik til Herregårdsmuseet på Gl. Estrup og Thorsager Rundkirke. Der er stigende interesse for vores årbog, der bliver trykt i 650 eksemplarer.

Skærbæk kommune

Historisk Forening for Skærbæk og Omegn

Formand: H. E. Sørensen, Melbyvej 27, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 17 04.

Foreningens arkiv: Skærbækegnens Museum, Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: H. E. Sørensen – Bodil Bjerre, Tøndervej, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 14 10.

Foreningen er oprettet i 1967. Medlemmer i 2000: ca. 250.

Arkivet er oprettet i 1967.

Rømø lokalhistoriske forening

Formand: Rosa Schmidt, Ternevej 11, Havneby, 6792 Rømø, tlf. 74 75 52 10.

Foreningens arkiv: Vestervej 9, 6792 Rømø, tlf. 74 75 52 10.

Leder: Arne Jørgensen, Strømmen 10, Kongsmark, 6792 Rømø, tlf. 74 75 63 47.

Åbningstider: efter aftale.

Foreningen er oprettet i 1995. Arkivet er oprettet i 1995.

Sundeved kommune

Historisk Forening for Sundeved

Formand: Jørgen Schmidt, Kirkeagervej 3, V. Sottrup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 71 94, fax: 74 46 71 94.

Foreningens arkiv: Truenbrovej 21A, Avnbøl, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Onsdag kl. 15-18 og efter aftale.

Leder: Inga Christensen, Vester Snogbæk 10, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 75 35.

Foreningen er oprettet i 1992. Medlemmer i 1999: 850.

Arkivet er oprettet i 1992. Besøgende på arkivet i 2000: 145.

Foreningen afholdt 80-årsdagen for afstemningen i 1920 med Kim Furdal som taler og Else Fanø, Flensborg, som oplæser. Generalforsamlingen blev afholdt på Sundeved Centret. Sommerudflugten gik til den nyrestaureerede Sottrup kirke.

Arkivet modtog afleveringer bl.a. fra »Ballegård« i Blans og »Tørvemosegård« i Stenderup og fik tilladelse til at kopiere dokumenter fra »Avnbøllund« i Avnbøl. Arkivet har fået mere EDB-udstyr, således at vi kan scanne vore billeder og derved mindske sliddet på originalerne.

Selskabet for Nydamforskning

Formand: Vincent Jensen, Peberbjerg, Skovbyvej 14, 6470 Sydals, tlf. 74 41 57 47.

Foreningens arkiv: Historisk Forening for Sundeved, Truenbrovej 21A, Avnbøl, 6400 Sønderborg.

Udstilling: Nydamhuset, Nydamvej 41, Øster Sottrup, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Efter aftale. Nøglen udleveres på Nydamskolens bibliotek, tlf. 74 46 72 42.

Sydals kommune

Lokalhistorisk Forening for Kegnæs sogn

Formand: Peter Wehl, Forsthoved 3, Kegnæs, 6470 Sydals, tlf. 74 40 51 92.

Foreningens arkiv: Østerbyvej 11, Kegnæs, 6470, Sydals.

Åbningstid: I sommerhalvåret første mandag i måneden kl. 18-19.30. I vinterhalvåret hver mandag kl. 18-19.30 eller efter aftale.

Leder: Anna Hansen, Storetoft 25, Kegnæs, 6470 Sydals, tlf. 74 40 51 85.

Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 2000: 370.

Arkivet er oprettet i 1981. Besøgende på arkivet i 2000: ca. 20-30.

Afleveringer til arkivet i 2000: 6.

Foreningen har anskaffet edb, som nu skal indøves. Ved et af årets møder havde vi besøg af digegreve Nis Christensen fra Ballum, der fortalte om digevæsenet. Foreningen har et tæt samarbejde med landbrugsmuseet på Kegnæs, som hvert år bliver godt besøgt.

Arkivet har modtaget en del arkivalier fra den gamle skole i Østerby.

Lokalhistorisk Forening for Hørup sogn

Formand: Chresten Wolf, Østerbakken 11, Høruphav, 6470 Sydals, tlf. 74 41 53 06.

Foreningens arkiv: Hørup Centralskole, Vestervej 42, Kirkehørup, 6470 Sydals.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Anna Kirstine Nielsen, Mjanghaiøj 11, 6470 Sydals, tlf. 74 41 52 65.

Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 2000: ca. 750.

Arkivet er oprettet i 1979. Besøgende på arkivet i 2000: 25.

Afleveringer til arkivet i 2000: 12.

Der har været afholdt to foredragsaftener og en egnsvandring i nabosognet. Endvidere har foreningen udsendt sit årsskrift.

Lysabild sognehistoriske forening

Formand: Viggo Vandkær Thomsen, »Degnegården«, Lysabildgade 1, Lysabild, 6470 Sydals, tlf. 74 40 42 84 (9-10 og 17-18), fax: 74 40 30 30.

Foreningens arkiv: Østfløjen på Lysabild skole, Lysabildgade 2. Post skal sendes til arkivets leder.

Åbningstid: Første torsdag i måneden kl. 18-20 og efter aftale med arkivlederen.

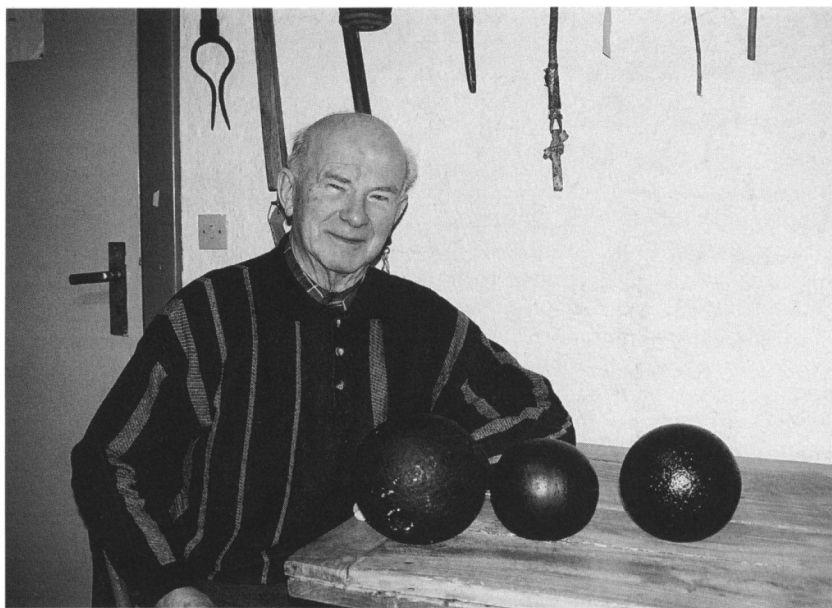
Leder: Bent Bonefeld, Mommarmvej 368, Mommarm, 6470 Sydals, tlf. 74 40 77 82.

Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 2000: 754.

Arkivet er oprettet i 1978. Besøgende på arkivet i 2000: ca. 81.

Afleveringer til arkivet i 2000: ca. 35.

Leder af Lysabild sognearkiv Nicolai Hansen, Mommarmark, med den sidste aflevering inden han gik af som leder, tre kanonkugler fra engelske krigsskibes angreb på Mommarmark i 1807.

Foreningen udgav degn Jens Grevens manuskript fra 1918 som bog med titlen: »Alsisk egnhistorie – Lysabild sogn op til 1918«. Udgivelsen blev markeret med reception i »Degnegården«, hvor Jens Grevsen havde sit hjem. Arkivet har fået ny leder, idet Nicolai Hansen, Mommarmark, ønskede at træde tilbage. I stedet er Bent Bonefeld tiltrådt. Det er et krævende arbejde. Sognearkivet er for længst blevet et lille egnsmuseum. Nicolai Hansen nåede at modtage særlige arkivgaver: Kanonkugler fra et engelsk krigsskibs bombardement af Mommarmark i 1807! Udflugten gik til Hygum Hjemstavns-gård. Den årlige tur for alle medarbejdere gik til Løgumkloster for at se byens mange historiske bygninger. Mødeudvalget havde til efterårsmødet besøg af formanden for de konservative, Bent Bendtsen, som holdt et glimrende foredrag. Efter Peter Jørgensen har Ingrid Duus overtaget arbejdet som foreningens kasserer.

Arkivet har modtaget Lysabild Husholdningsforenings protokoller, bordflag fra Chr. X's 25 års jubilæum i 1937, en gennemgang ved Kathrine Johannsen af Lysabilds præster i 1900-tallet og en kontrakt efter Peter Poulsen.

Tandslet sogns lokalhistorisk forening

Formand: Egon Bauer, Mommarmarkvej 259, 6470 Sydals, tlf. 74 40 78 04.

Foreningens arkiv: Ertebjergvej 2, 6470 Sydals.

Åbningstid: I vinterhalvåret torsdag kl. 14-17.

Leder: Svend Iversen, Østkystvejen 117, Ertebjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 40 77 85. Foreningen er oprettet i 1978. Medlemmer i 2000: 400.

Arkivet er startet i 1978. Antal besøgende på arkivet i 2000: 20.

I arkivet arbejder arkivudvalget med at arkivere billeder på EDB. Billederne scannes og lægges på CD-rom. Landsbygruppen kører en kampagne, hvor nye tilflyttere bydes velkommen med bl.a. gratis medlemskab af foreningen det første år. Foreningen har 25 års jubilæum i foråret 2002. I den anledning udgives en mindre bog med fortællinger fra Tandslet.

Sønderborg kommune

Lokalhistorisk Forening for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg

Formand: Bent Lundt, Søndergade 22, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 93 35,

e-mail: nebelu@mail.dk

Arkivets adresse: Kirkegade 8, 6400 Sønderborg, tlf. 74 43 27 10.

Åbningstider: Mandag kl. 9-12 og onsdag kl. 15-17.

e-mail: sdbg.arkiv@mail.tele.dk

Arkivleder: Kai Viggo Jørgensen, H.P. Hanssens Vej 2, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 61 19.

Foreningen er startet i 1978. Antal medlemmer i 2000: 376.

Arkivet er startet i 1978.

Besøgende på arkivet i 2000: 320. Afleveringer til arkivet i 2000: 74.

Foreningen har i årets løb haft to lysbilledforedrag, et på Dybbøl bibliotek med billeder fra Ragebøl, hvor der kom over 100 personer og et på Sønderborg bibliotek med emnet hoteller og kroer i Sønderborg. Desuden var ca. 50 deltagere på udflugt med rundvisning på Sandbjerg Slot.

Der er modtaget arkivalier fra Sønderborg Turistforening, Sønderborg Teaterforening, bankdirektør Hans Müller Kristiansens bo og ca. 40 billeder fra et lokalhistorisk arkiv.

Ulkebøl:

Arkivafdeling: Torvet 2, Ulkebøl, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 93 66.

Åbningstid: Tirsdag kl. 10-12, onsdag kl. 19.30-21.

e-mail: ulkebol@mail.tele.dk

Arkivleder: Sofie Rasmussen, Sneppevej 5, Skovby, 6470 Sydals, tlf. 74 40 48 63.

Arkivet er startet i 1979.

Besøgende på arkivet i 2000: 250. Afleveringer til arkivet i 2000: 55.

Arkivet har modtaget arkivalier fra Det jydsk Haveselskab, Jørgen Koch Huolt samt arkivalier vedrørende mindesmærker og Arnkilsmaj 13.

Tinglev Kommune

Lokalhistorisk Forening for Tinglev kommune

Formand: Benny Lau, Kværnholtvej 16, 6372 Bylderup Bov, tlf. 74 76 11 00.

Foreningens arkiv: Bylderup Bov Bygade 17, 6372 Bylderup Bov. tlf. 74 76 21 41.

Postadresse: Tinglev Bibliotek, Tinglev Midt 2, 6360 Tinglev, tlf. 73 34 36 45,

fax: 74 64 22 64.

e-mail: bib-led@tinglev-kommune.dk

Åbningstid: efter aftale.

Leder: Bibliotekar Ina Juhl, Porsevænget 4, 6360 Tinglev, tlf. 74 64 32 61.

Foreningen er oprettet i 1975.

Tønder kommune

Lokalhistorisk Forening for Tønder kommune

Formand: Kaj Elkjær Larsen, Grev Schacksvej 3, 6270 Tønder, tlf. 74 72 20 20.

Foreningens arkiv: Richtsensgade 10, 6270 Tønder, tlf. 74 72 33 26, fax: 74 72 33 21 (Tønder Bibliotek). e-mail: lokalhistorisk.tdr@get2net.dk

Åbningstid: Tirsdag kl. 13-18, onsdag og torsdag kl. 13-17.

Leder: Britta Bargfeldt, Østergade 19, 6270 Tønder, tlf. 74 72 33 11.

Foreningen er oprettet i 1982. Medlemmer i 2000: ca. 300.

Arkivet er oprettet i 1982. Besøgende på arkivet i 2000: 684.

Afleveringer til arkivet i 2000: 53.

Foreningen var vært for et par lokalhistoriske foredrag samt en inspirerende introduktion til slægtsforskning ved tidligere landsarkivar Hans H. Worsøe. Den årlige Kristi Himmelfartsudflugt gik til Föhr med rundtur på øen og besøg i det danske forsamlingshus. Fotoprojekt 2000 med fotografering af alle ejendomme i kommunen blev så godt som afsluttet. Sammen med byens øvrige foreninger og institutioner inden for fritids- og kulturlivet bidrog foreningen til udformning af kommunens samlede politik på området. Et lille hefte med Tøndererindringer, baseret på interviews med ældre tønderinger, viste sig at være så stor en succes, at en fortsættelse er under udarbejdelse.

Arkivet havde et stigende antal forespørgsler, en enkelt fra Kina. Mange ønskede hjælp til slægtsforskning, men også studerende på alle niveauer gjorde brug af arkivets samlinger. Danmarks Radio var på besøg og optog et kort indslag til TV-programmet »Sporløs«. Fra billedsamlingen blev der udlånt 287 billeder til diverse udgivelser spændende fra kulørte ugeblade til Danmarks Nationalleksikon. Tidligere museumsinspektør Sigurd Schoubye skænkede arkivet en spændende og omfattende samling litteratur om sønderjysk historie i almindelighed og Tønder i særdeleshed. Samlingen blev overdraget ved en lille højtidelighed kort før Sigurd Schoubyes pludselige død. Ved tidligere skolepsykolog Helene Moltkes død mistede arkivet endnu en trofast og værdifuld støtte.

Arkivet har bl.a. modtaget arkivalier fra Due Sørensens vognmandsforretning, Historisk Samfund for Sønderjylland (Tønderkredsen), pressefotos fra JydskeVestkysten og Helene Moltkes privatarkiv.

Vojens kommune

Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune

Formand: Agnes Svendsen, Jernhytvej 21, 6500 Vojens, tlf. 74 54 19 41,

e-mail: Agnes_svendsen@mail.tele.dk

Foreningens arkiv: Møllerens Hus, Tørning Mølle, Tørningvej 7, Hammelev, 6500 Vojens, tlf. 74 50 70 31.

Åbningstid: Tirsdag kl. 19-21, torsdag kl. 14-16 og efter aftale.

Leder: Laurids Lund, Hovedgaden Vest 104, Over Jerstal, 6500 Vojens, tlf. 74 54 73 45.

Foreningen er oprettet i 1985.

Lokalhistorisk Forening for Jegerup sogn

Formand: Mathias Nørgaard, Haderslevvej 2, 6500 Vojens, tlf. 74 50 61 84, e-mail: christian-holm@12move.dk

Foreningens arkiv: Jegerup skole, Bygaden 16, Jegerup, 6500 Vojens.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 19-21, eller efter aftale.

Leder: Kaj Sandholdt, Kærager 8, Jegerup, 6500 Vojens, tlf. 74 54 29 80, e-mail: sandholdt@privat.dk

Foreningen er oprettet i 1988. Medlemmer i 2000: 225.

Arkivet er oprettet i 1988.

Den 10. februar 2000 fejrede foreningen 80-året for afstemningen i 1920. Vi samlede over 80 mennesker i forsamlingshuset, hvor vi fortalte om udlændigetiden, og forholdene i Jegerup sogn. Årets sommerudflugt gik til Klokkesmuseet i Lerte og Sommersted kirke. I december holdt vi traditionen tro reception i forbindelse med udgivelse af vort årsskrift.

Arkivet har modtaget tegninger og skøder fra Overbæksvej 13 samt fra orkanen den 3. december 1999.

Lokalhistorisk Forening for Oksenvad sogn og Omegn

Formand: Ernst K. Svennesen, Vadstedvej 10, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 43 05, e-mail: ernstks@image.dk

Foreningens arkiv: Ø. Lindetvej 5, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 43 05, evt. 74 50 46 07, e-mail: ernstks@image.dk

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Ernst K. Svennesen (se ovenfor).

Foreningen er startet i 1984. Arkivet er oprettet i 1984.

Aabenraa kommune

Løjt lokalhistoriske forening

Formand: Erling Madsen, Dybvighoved Møllevej 1, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 78 04.

Foreningens arkiv: Rundemølle, Rundemøllevej 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 78 04.

Åbningstid: Hver anden onsdag kl. 14-17 eller efter aftale med formanden.

Leder: Peter Hertoft - Erling Madsen.

Foreningen er oprettet i 1978.

Ensted sogns lokalhistoriske forening

Formand: Hans Damm, Buen 114, Stubbæk, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 46 96.

Foreningens arkiv: Ensted Sogns Forsamlingshus, Dybkærvej 2, Stubbæk, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: Torsdag 14.00-16.00.

Leder: Frederik Daabeck, Aagade 12, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 81 25.

Foreningen oprettet i 1983. Medlemmer i 2000: 258.

Arkivet er oprettet i 1983. Besøgende på arkivet i 2000: ca. 180.

Antallet af afleveringer til arkivet i 2000: 40.

I juni var der sommerudflugt til Danfoss museet med 28 deltagere og måneden efter byvandring i Røllum ved P. Festersen med 60 deltagere. I september havde arkivet besøg af Kliplev Sogns lokalhistoriske forening, og samme måned var der et åbent hus arrangement sammen med forsamlingshuset.

Arkivet har modtaget protokoller fra Ensted sogns Boldklubber og fra Ensted sogns Idrætsforening, en levnedsskildring fra Christian From, Broager, samt diverse skole- og poesibøger.

Aabenraa byhistoriske forening

Formand: Carlo Daus-Petersen, Kaholt 12, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 23 27.

Foreningen er startet i 1959.

Medlemmer i 2000: 418.

Foreningen har fra »Cimbria« i anledning af firmaets 100 års jubilæum modtaget 100.000 kr. til bevaringsarbejdet. Interessen for bevaringsarbejdet har været stigende efter den nye byfornyelseslov. En del af foreningens aktiviteter tager sigte på at fremme interessen for bevaring og kvalitet i restaureringsarbejdet bl.a. ved møder med kendte arkitekter som f.eks. Steen Estvad Petersen og Johannes Exner. Gennem byvandring øges kendskabet til byens historie. Der har været god aktivitet i Slotsmøllen, og foreningen arrangerer udflugter til gamle igangværende møller. Årsgave til medlemmerne var i år en CD med et interview med Helene Jensen om hendes barndomsgade med titlen: »fra Nørretorv til Storetorv« Foreningens ejendomme er i god stand og økonomien er god.

Årsskrifter og periodica 2000

udgivet af de lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver 2000/2001

Augustenborg

Lokalhistorisk arkiv – Årsskrift – 2001

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg Kommune.

40 sider. Indhold: Ruth Forum Møller: »Forord« – Vagn O. Kyed: »En arkitekt i Augustenborg« – Tove Vandel Jensen: »Vinterslagting« – »Andreas Bakken« – Hans Lind: »Da træet tændtes i Asserballe kirke« – »Da Herman Bang dansede« – Morten Frede Jørgensen: »Den sidste smed« – Jens Raben: »Christian Rudolph Ebeling« – Hans Lind: »Gem de gamle fotos – de fortæller historie« – Hans Andersen: »Det skæve Hus« – »Eget Bo 1927« – Hans Andersen: »Klokkerne i Ketting og Notmark kirker« – Eli Kristensen: »Augustenborg – 350 år« – Hans Jørgen Clausen: »Det hjemle sprogh«.

Ekspedition: Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg kommune, Slotsallé 10, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 18 08.

Bedsted

Brudstykker af Bedsted sogns historie

Udgivet af Henning Haugaard.

Nr. 26. 2000. 61 sider. Indhold: Johan Jepsen: »Arndrup« – »Arndrups historie« – »Sagnet om æ skræddervandsted i Arndrup« – »Ejendommene i Arndrup« – »Arndrupgård« – »Møllers gård i Arndrup« – »Gården Heiselvej 4 i Arndrup« – Johan Jepsen: »Aftenklokken« – Carl Johannsen: »Arbejde og pligter som dreng i Arndrup« – »Da Jens Michelsen i Arndrup søgte om orlov« – Hans Kikkenborg på Arndrup Mark« – »Jepsen slægten fra Hokkerup« – »Arndrup mølle (2)« – »Slægten Arndrup« – »Solviggården i Arndrup« – »Æ Kong fra Arndrup« – Johan Jepsen: »Kommunevalg i Bedsted i 1930'erne«.

Ekspedition: Henning Haugaard, Brændkjærgade 46, 6000 Kolding, tlf. 75 50 43 39.

Bevtoft og Tirslund

Lokalhistorisk Forening for Bevtoft og Tirslund

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Bevtoft og Tirslund sogne.

2001. 36 sider. Indhold: »Årets gang i arkivet. Kort fortalt ved Valdemar Frisk« – »Den gamle præstegård af Bevtoftpræsten« – Grethe Iversen: »Mit barndomshjem« – »Mejeriets historie. Fra det gamle mejeri« – »Visdoms ord og ord til eftertanke« – Valdemar Frisk: »Fruegård« – Ingeborg Kjeldstrøm: »Historien om det lille hus i haven« – Steffen Oxholm: »Tirslund sogn fra oldtid til nutid« – »Stormen 3. December«.

Ekspedition: Andreas Gram, Rosenvænget 60, 6541 Bevtoft, tlf. 74 51 42 24.

Bov*Historisk årbog for Bov og Holbøl sogne*

Udgivet af Historisk Forening for Vis Herred.

Årgang 23. 2000. 72 sider. Indhold: Jens Kongsted Lampe: »To frihedskæmpere med tilknytning til Bov sogn« – H. H. Bang: »Historiske aftenudflugter i 30 år« – Thorvald Larsen: »Et forsømt mindesmærke syd for Wassersleben« – Marie Jessen: »Sønderjyske dialektord« – H. H. Bang: »Lindegård« – R. P. Sørensen: »En fod af en fortå« – N. P. Lund-Jensen: »Landsbyvedtægter i Bov og Holbøl sogne« – Henrik Meyer: »Fra Historisk Forening for Vis Herred« – Årets præmierede hus« – Henrik Schou: »Fra Bov Museum«.

Ekspedition: Padborg Boghandel, Bov Bibliotek, Bov Museum og Holbøl Brugs.

Broager*Broagerland XI*

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Broagerland.

2000. 128 sider. Indhold: »Forord« – »Fra bestyrelsen« – Axel Juul Petersen: »Strøgtur i Broager 1947« – Jørgen Heine Jensen: »Sønnejysk Snak« – Hans Heinrich Hüttmann: »Et hus i Vestergade« – Esben Høilund-Carlson: »Kuglelynet Joseph« – Kim Furdal: »Broager – en arbejderkommune på landet i 1920'erne« – Hack Busch: »Orglet i Broager kirke« – Ingelise Jørgensen: »Personligheder på Broagerland« – Karin Jonasson: »Set og sket«.

Ekspedition: Kresten Krogh, Møllegade 42, 6310 Broager, tlf. 74 44 17 64.

Egen*Årsskrift 2000*

Udgivet af Egen Sogns Lokalhistoriske Forening.

32 sider. Indhold: Ove Jørgensen: »Forord« – Jes Møller: »Jagtminde« – Hans Andersen og Søren P. Jensen: »Kulsvierne ved Nørreskoven« – Hans Bonde: »Fra segl og le til mejetærsker« – Jørgen Jørgensen: »Trolldhøi« – Jørgen Jørgensen: »Jørgen Jørgensen Skifbygger Elstrup Overby 11« – »Aftægtskontrakt fra en længst forsvunden tid«.

Ekspedition: Hans Bonde, Sebbelundvej 16, Egen, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 83 63.

Ensted*Årsskrift 2000*

Udgivet af Ensted sogns Lokalhistoriske Forening.

50 sider. Indhold: Frederik Daabeck: »Ensted Kirkes reparation 1840« – Johan Thomsen: »Det skete i 1950« – Johan Thomsen: Kvægbrug i Ensted Sogn gennem tiderne« – »Årsberetning«.

Ekspedition: Hans Damm, Buen 114, Stubbæk, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 46 96.

Felsted*Historisk Årbog for Felsted Sogn*

Udgivet af Historisk Forening for Felsted Sogn.

Nr. 18 – 2000. 83 sider. Indhold: H. C. Staugaard: »Forord« – Arne Frees Chri-

stiansen: »Den fransk-tyske krig 1870-1871« – Jens og Svend Zachariassen: »Gl. Egegård« – Andreas Asmussen: »Den gamle Eg og Løjtnant Licht« – Peter Nissen: »Fra min barndom og ungdom« – Dorothea Kjærgaard: »En landsbydrengs og hans fars dagbog« – Andreas Asmussen: »Familien Iversen på Stensvang« – Ingeborg Wolff: »Stenneskær« – Andreas Asmussen: »Napoleonskrigen og dens veteraner« – Andreas Asmussen: »Arkivet og Patsches hus« – Andreas Asmussen: »Foreningens virke« – »Instruktion«.

Ekspedition: Mette Lassen, Bygbjergvej 17, Felstedmark, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 51 19.

Gråsten

Årsskrift 2000

Udgivet af Historisk Forening for Graasten by og egn.

80 sider. Indhold: Sven Kjems: »Gråsten kommunes arealmæssige udvikling 1920-1970« – G.O. Hansen: »Beretning om Graasten havn« – Gert S. Haurum: »Slakteriet – fra vugge til grav« – Ulla Brusch: »Barn i 40'ernes Gråsten« – Hans Sahl: »Æ gammel smej« – Elsebeth Thygesen Kristensen: »Årets gang i 1999« – Frede Ihle: »Årsberetning« – »Vedtægter fra 18.11.1999«.

Ekspedition: Hans Paulsen, Stjernevej 31, 6300 Gråsten, tlf. 74 65 10 70.

Haderslev

Langs Fjord og Dam. Lokalhistorie omkring Haderslev 2000

Udgivet af Forlaget Gammelting, Haderslev.

95 sider. Indhold: Anne-Else Brandt: »Plejebørn i Haderslev 1870-1920« – Jens Peter From: »Jens von Hadersleben« – René Rasmussen: »Et ærekrænkende feltpostkort« – H.H. Holden Jensen: »Modstandsstyrkerne i Haderslev maj 1945« – N-H. L. Beck: »Vikærparken. Et nyere sommerhusområde i Haderslev kommune« – Bodil Clausen: »Skipperslægten Hundevad i Haderslev« – Gert Møbes: »Jensine af Haderslev« – Erik Efsen Simonsen: »Sygehuset under Damkatastrofen« – Andreas M. Nørregaard: »En vandring ad Ribe Landevej« – J. Friis Hansen: »Damskibsrederiselskabet C. Clausen«.

Ekspedition: Haderslev Byhistoriske Arkiv, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 22 21 18.

Hejs-Hejlsminde

Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde 2000

Udgivet af Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde.

28 sider. Indhold: Gunnar Krag: »Arbejdet i arkivet« – Inge Mortensen og Ruth Boesgaard: »Teglværker i Hejls sogn«.

Ekspedition: Gunnar Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf. 75 57 47 54, e-mail: Trappendal@get2net.dk

Hoptrup

Hoptrup sogns Lokalhistoriske Forening

Udgivet af Hoptrup sogns Lokalhistoriske Forening.

17. årgang, 2000. 48 sider. Indhold: Holger Bonde: »Formandens beretning« –

Sven Ohlsen: »Det hvide lys« – Sven Ohlsen: »Den tyske privatskole i Hoptrup 1933-1945« – Lorenz Gøttig: »Juleslagting i Marstrup for 100 år siden« – »For 100 år siden« – »For 75 år siden« – »For 50 år siden« – »For 25 år siden« – Martin Paulsen: »De seks brødre« – Sven Ohlsen: »Fire tapre landsoldater« – Peter Nissen Tækker: »Fisker i Sønderballe« – Sven Ohlsen: »Tørvegravning i Marstrup« – Holger Bonde: »Om vinterbrændsel under krigen«.

Ekspedition: Holger Bonde, Lysmosen 34, Marstrup, tlf. 74 57 52 74.

Hørup

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn.

Nr. 19. 2001. 40 sider. Indhold: Anton Marckmann: »En forkøblet hånd« – Inge Adriansen: »Hvad er en optant og et optantbarn« – Anna Kirstine Nielsen: »Garder i København 1861-1863« – Chr. Møller: »Da Høruphav havde en keglebane« – Chr. Møller: »Da Høruphav havde en skydebane« – Chr. Møller: »Om Hørup Sogns Håndværkerforening« – Peter A. Christensen: »Folk, der rejste ud« – Anna Kirstine Nielsen: »Himmelbrev«.

Ekspedition: Peter Hell, Havemose 2, Lambjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 41 52 15.

Jegerup

Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn 2000

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn.

44 sider. Indhold: Mathias Nørgaard: »Forord« – bestyrelsen: »Året 2000« – Kaj Sandholdt: »Moser og tørv« – Ellen Louise Petersen: »80 årsdagen for afstemningen i 1920« – Peter Petersen: »Folketælling 1803« – Chresten Petersen: »Det første år i Nepal« – Kaj Sandholdt: »Endnu et håndklæde« – »Skolebillede 1957« – »Skolebillede 1998-99«.

Ekspedition: Matthias Nørgaard, Haderslevvej 2, Simmersted, 6500 Vojens, tlf. 74 50 61 84.

Kliplev

Fra Kliplev Sogn

Udgivet af Lokalhistorisk Forening.

2000. 72 sider. Indhold: »Foreningen« – N. Møller Sørensen: »Henrik Anton Bay. Kliplev sogns præst 1850-1864« – Jens Jaenicke: »9. April 1940 ved Bredevad« – »For 50 år siden« – Jørgen Hansen: »Holm« – Jørgen Hansen: »Holmejeendomme«.

Ekspedition: Jacob Mørk, Præstevænget 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 78 93.

Rødding

Historisk Årbog for Rødding-egnen 2000

Udgivet af de lokalhistoriske arkiver og foreninger i Rødding kommune.

95 sider. Indhold: Arne Buhrkal: »Træk af ilden og brandvæsenets historie« – Bent Wind: »En fattigsag mellem Lintrup og Fole sogne« – Andreas Lind: »Den gamle smedje i Fæsted« – Kirsten Fynbo (red): »En mordsag fra Skud-

strup« – »Skoleprotestskrivelsen i Brændstrup« – Karl Kristoffer Juhl: »Skrave mejeri« – Mary Thomsen: »Byggeri gennem 100 år – udført fra Kongevej 13 i Rødding« – Andreas Lunding: »Fangenskab og flugt« – Elvar Vinum: »hvor blev de af?« – »Lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg«.

Ekspedition: Hans Carlo Jensen, Rødding Bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding, tlf. 74 84 12 88.

Rødekro

Fra Rødekro kommune 2000

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Rødekro kommune.

160 sider. Indhold: »Foreningens bestyrelse og udvalg« – »Forord« – Ellen Jensen: »Året 1999-2000« – Johannes Nielsen: »Fra Menighedshusets indvielse i Rise« – Torp Friis Møller: »Gårde og slægter i Årslev« (fortsættelse fra sidste år) – Torp Friis Møller: »Gårde og slægter i Årslev« – »Årslev Smedie« – Ellen Jensen: »Fårefold i Rugbjerg Plantage« – Harald Mathiassen: »Modstandsbevægelsen: Rasmus Dyrland Pedersen gik under jorden« – Harald Mathiassen: »Tysk nødlanding ved Østergaard, Nørre Høstrup« – Agnes Margrethe Christensen: »Hans Christian's barndomserindringer« – Torp Friis Møller suppleret af Nis Branderup: »To Svabstedgårde i Søst og en hertugelig« – »Elmely« – Harald Mathiassen: »Gartnerierhvervet og gartnerier der har været« – Ellen Jensen: »Min løn er, at jeg får lov at tjene« – Torp Friis Møller: »Beregninger af tiden – årets gang« – Torp Friis Møller: »For 100 år siden. Små udpluk af Hejmdal, årgang 1900« – Torp Friis Møller: »For 50 år siden. Små udpluk af Hejmdal, årgang 1950« – Torp Friis Møller: »Fra landsbykommune til storbykommune« – Torp Friis Møller: »Sognepræster i Hellevad og Egvad sogne« – Hans Lassen: »Små historier af Nis Branderup«.

Ekspedition: Rødekro Boghandel, Hærvejen 28, postboks 82, 6230 Rødekro, tlf. 74 66 10 77.

Skærbæk

Fra Skærbækegnens Fortid

Udgivet af Historisk Forening for Skærbæk og Omegn & Skærbækegnens Museum i samarbejde med forlaget Melbyhus.

Nr. 14, 2000. 24 sider. Indhold: Niels L. Petersen: »Dagligliv i Rejsby og Brøns sogne«.

Nr. 15, 2001. 24 sider. Indhold: Bertel Steffensen: »Findahls Møbelfabrik«.

Ekspedition: Historisk Forening, tlf. 74 75 17 04 eller Skærbækegnens Museum, tlf. 74 75 20 52.

Starup

Årsskrift 2000

Udgivet af Starup sogns Lokalhistoriske Arkivforening.

24 sider. Indhold: »Forord« – »Pluk fra aviserne 1999« – »Starup kirkegård 1797« – »Mortenskilde« – »En skolesag, lille men lang« – »Skolematriklen 1880« – »Besøg fra Californien« – »Førstelærerens årsløn 1893«.

Ekspedition: Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 54 20.

Sundeved

Skrift for Historisk Forening for Sundeved 2000

Udgivet af Historisk Forening for Sundeved.

104 sider. Indhold: »Forord« – Nils Erik Andersen: »Om maleren Johan A. Lyck fra Sottrup som tegner« – Niels P. Thuesen: »Håndværk og håndværkere i Ullerup« – Frederik Christensen: »Fremmede fugle« – Jørgen Schmidt: »Snogbæk Brandvæsens Protokol 1921-1946« – Peter Jensen: »Skibsmodellerne fra Blans« – Jørgen Schmidt: »Ballegaards vand- og vindmøller« – N.P. Thuesen: »Forbindelseslinier og veje på Sundeved« – Ole Andersen: »Militærlandkort« – Hans Petersen Jørgensen: »Min fødest og min siest skrå!«.

Ekspedition: H. C. Clausen, Holmbogård, Langbro 2A, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 12 86.

Vojens

Årbog 2000 for Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune.

66 sider. Indhold: »Forord« – Andreas Michaelsen: »Styding Andelsmejeri 1892-1932« – Michael Uldall: »Styding Andelsmejeri frem til 1968« – Anna Marie Bohsen: »At gøre rent var at ligge på knæ på gulvet og skrubbe« – Margit Hagelsø: »Pip fra Stærekassen« – Erik Christensen: »Sommersted Latinskole« – Bendt Gammeltoft-Hansen: »Jamen, hvorfor lige akkurat Vojens« – »Uhæderlighed i gamle dage« – Laurids Lund: »Vedsted Landbohjem 1950« – Kaj Ross-Hansen: »Skrydstrup Kirke – Hvor årtusinder 'usynligt' mødes!« – Jens Jacobsgaard: »Hver By har sin Heks, og hvert Sogn sine Trolde« – Nis Mikkelsen: »Vojens kommune 2000« – Agnes Svendsen: »Foreningens virke 1999/2000« – Laurids Lund: »Årets gang på Arkivet« – »Adresseliste m.m. for Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune«.

Ekspedition: Laurids Lund, Hovedgaden 104, 6500 Vojens, tlf. 74 54 73 45.

Historisk Samfund for Sønderjylland

Styrelse:

Formand: arkivar, dr.phil. Lars N. Henningsen, Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg

Næstformand: landsarkivar, lic.phil. Hans Schultz Hansen, Ærholm 29, 6200 Aabenraa

Sekretær: ubesat

Kasserer: regnskabschef Henning Mathiesen, Poppelhegnet 6, 6400 Sønderborg

Styrelsesmedlemmer iøvrigt:

museumsinspektør Inge Adriansen, Kyshøj 24, Høruphav, 6470 Sydals
generalkonsul, dr.phil. Henrik Becker-Christensen, Kgl. Dansk Generalkonsulat, Nordergraben 19, D 24937 Flensburg

museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen, Markledgade 20, 6240 Løgumkloster

lokalhistorisk konsulent Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa

museumsinspektør, lic. phil. Henrik Skov Kristensen, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg

museumsinspektør Lennart S. Madsen, Haderslev Museum, 6100 Haderslev

fhv. stiftamtmand O. Perch Nielsen, Gamle Kongevej 86, 6200 Aabenraa

universitetslektor, lic.phil. Carsten Porskrog Rasmussen, Rodekær 1, 6200 Aabenraa

fhv. landsarkivar Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34a, 6200 Aabenraa

Amtsudvalgsformænd

fhv. overlærer Hans H. Bang, Padborgvej 27, Bov, 6330 Padborg

fhv. lærer Lene Junker-Hansen, Mejerivej 9, 6310 Broager

skoleinspektør Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, Starup, 6100 Haderslev

bygmester Finn Clemmensen, Toften 22, 6780 Skærbæk

bibliotekar Jesper Bolund Nielsen, Hafengang 8, D-24837 Slesvig

Sekretariat og ekspedition:

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 46 83

e-mail: hist.samf.sdj@netbruger.dk

www.hist-samf-sdj.dk

Åbningstid: ma.-to. kl. 9-14

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Lars N. Henningsen, Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg, tlf. 00 49 461 8697 190

Sønderjysk Månedsskrift: Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie,
Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60

Skriftrække: Hans Schultz Hansen, Landsarkivet, Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 58

*Amtskredsudvalg:**Haderslev amtskreds*

Karl Erik Olesen (formand)

Starup Kirkevej 25, Starup

6100 Haderslev

74 52 54 20

Aksel Gyldenkærne (sekretær)

Hjerndrupvej 112, Hjerndrup

6070 Christiansfeld

74 56 17 33

Kirsten Fynbo (kasserer)

Rugtoften 43, Skodborg

6630 Rødding

74 84 81 48

Svend Fink

Stubbum Landevej 60, Stubbum

6070 Christiansfeld

74 56 11 93

Aabenraa amtskreds

Hans Henrik Bang (formand)

Padborgvej 27, Bov

6330 Padborg

74 67 16 18

Ellen Jensen

Stationsvej 36, Hovslund

6230 Rødekro

74 66 44 04

Erling Madsen (sekretær)

Sandskærvej 582, Løjt

6200 Aabenraa

74 61 78 04

Svend Agertoft (kasserer)

Vibevej 3, Varnæs

6200 Aabenraa

74 68 01 94

Inger Jørgensen

Nederbyvej 23, Hokkerup

6340 Kruså

74 60 83 61

Sønderborg amtskreds

Lene Junker-Hansen (formand)
Mejerivej 9, 6310 Broager
74 44 02 70

Briks Iversen (sekretær)

Porsebjerg 7
6400 Sønderborg
74 43 77 73

Jørgen Wangel (kasserer)

Mosevang 29, Ulkebøl
6400 Sønderborg
74 42 75 33

Anne-Dorthe Overgaard

Snogbækvej 25, Ø.Snogbæk
6400 Sønderborg
74 46 98 53

Henning Mathiesen

Poppelhegnet 6, 6400 Sønderborg
74 42 92 16

*Tønder amtskreds**Finn Clemmensen (formand)*

Toften 22, 6780 Skærbæk
74 75 21 47

Jørgen Ravn (kasserer)

Krusåvej 23, Alslev
6240 Løgumkloster
74 74 33 70

Olav Madsen (sekretær)

Rylen 19, 6270 Tønder
74 72 33 19

Ellen Jepsen

Kærvej 6b, Jejsing
6270 Tønder
74 73 42 22

Marie Stærk

Abterpvej 50
6261 Bredebro
74 71 11 00

*Sydslesvigs amtskreds**Jesper Bolund Nielsen (formand)*

Hafengang 8,
D-24837 Schleswig
04621 25509

Carsten Reyhé (sekretær)

Winningmay 5
D-24882 Füsing-Schaalby
04622 671

Anders Schaltz Andersen

Osterwung 5
D-25856 Hattstedt
04846 590

Jørgen Kühl

Persillegade 6
6200 Aabenraa

Nils Vollertsen (kasserer)

Bellmannstr. 19
D 24837 Schleswig

René Rasmussen

Studieafdelingen
Norderstr. 59
D 24939 Flensburg

Hanne Næsborg-Andersen

An der Bahn 8, Unaften
24983 Handewitt

Nis Hardt

Lundweg 2
24941 Jarplund-Weding

Regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland 2000

INDTÆGTER

Modtaget foreningstilskud	88.550
Kontingent/årbøger	226.168
Sønderjysk Månedsskrift	259.406
Skrifter	455.158
Medlemsaktiviteter	67.840
	<u>1.097.122</u>

UDGIFTER

Årbøger	-207.164
Sønderjysk Månedsskrift	-273.775
Skrifter	-455.922
Medlemsaktiviteter	-94.125
	<u>-1.030.986</u>

DÆKNINGSBIDRAG	66.136
Sekretariatsudgifter- og styrelsesomkostninger	-180.983
RESULTAT FØR RENTER	-114.847
Renteindtægter	56.447
Kursdifference/rabatter	13.967
ÅRETS RESULTAT	<u>-44.433</u>

Årets resultat foreslås disponeret således:

Overførsel til frie reserver	<u>-44.433</u>
------------------------------------	----------------

Balance pr. 31. december 2000

AKTIVER

Beholdning skrifter	91.757
Debitorer	31.178
Tilgodehavende moms	108.083
Periodeafgrænsningsposter	16.875
Obligationer, nom. kr. 900.000	900.000
Likvide beholdninger	173.943
AKTIVER I ALT	<u>1.321.836</u>

PASSIVER

Saldo pr. 1. januar 2000	1.003.236
Årets underskud	-44.433
Ikke-disponerede midler:	958.803
Hensættelser:	
Sønderjysk landbohistorie	150.000
EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER 2000	1.108.803
Kreditorer	188.562
Skyldig kildeskat	3.322
Skyldige omkostninger	21.149
KORTFRISTET GÆLD IALT	<u>213.033</u>
PASSIVER IALT	<u>1.321.836</u>

Ledelsens regnskabspåtegning

Forretningsudvalget har behandlet og vedtaget årsregnskabet for 2000 og årsberetningen.

Vi indstiller årsregnskabet til årsmødets godkendelse.

Aabenraa, den 30. januar 2000

Forretningsudvalget

Lars N. Henningsen

Hans Schultz Hansen

Kim Furdal

Henning Mathiesen

Erklæring fra kritisk revision

Vi har revideret foranstående regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland. Vor revision har ikke givet anledning til bemærkninger.

Aabenraa, den 15. februar 2001

Julius Beier
Registreret revisor

Frede Rudolph

Revisionspåtegning

Vi har revideret det af forretningsudvalget aflagte årsregnskab for året 2000 for Historisk Samfund for Sønderjylland.

Udført revision

Vi har i overensstemmelse med almindeligt anerkendte revisionsprincipper tilrettelagt og udført revisionen med henblik på at opnå en begrundet overbevisning om, at årsregnskabet er uden væsentlige fejl eller mangler.

Under revisionen har vi ud fra en vurdering af væsentlighed og risiko efterprøvet grundlaget og dokumentationen for de i regnskaberne anførte beløb og oplysninger. Vi har herunder taget stilling til den af ledelsen valgte regnskabspraksis og de udøvede regnskabsmæssige skøn samt vurderet, om regnskabernes informationer som helhed er fyldestgørende.

Revisionen har ikke givet anledning til forbehold.

Konklusion

Det er vor opfattelse, at årsregnskabet er udarbejdet i overensstemmelse med lovgivningens krav til regnskabsaflæggelse, og at regnskabet giver et retvisende billede af fondens aktiver og passiver, økonomiske stilling samt resultat.

Aabenraa, den 15. februar 2001
REVISIONSCENTRET AABENRAA
Registreret Revisionsaktieselskab
Julius Beier
Registreret revisor FRR

Nyt legat for slægtsforskning

I år 2000 er der oprettet et nyt legat for slesvigsk slægtsforskning:

*Anders Hansen Schmidts Legat til fremme af slægtshistorisk forskning
i det tidligere Hertugdømme Slesvig*

Legatet er stiftet af den flittige genealog, overlæge Anders Hansen Schmidt (1913-1999) fra Aabenraa. Legatkapitalen er på 1.000.000 kr., og der uddeles legatportioner af de årlige renteindtægter.

Formålet med legatet er at fremme slægtshistorisk forskning inden for det tidligere hertugdømme Slesvig, fortrinsvis i tiden forud for år 1800, samt fremme udgivelse af kilder til slægts- og personalhistorie inden for samme område. Legatbestyrelsen vil prioritere udarbejdelsen og udgivelsen af opslagsværker og kildepublikationer og lignende hjælpemidler, som kommer brede kredse af slægtshistorikere på begge sider af grænsen tilgode.

Ansøgninger om tilskud skal indeholde en kortfattet projektbeskrivelse med angivelse af formål, område, tidsperiode, kilder og ansøgerens data samt projektets forventede afslutningstidspunkt. Endvidere vedlægges et budget.

Afgørelse om udbetaling træffes af legatets bestyrelse, som består af fhv. landsarkivar Hans H. Worsøe, Aabenraa (formand), stadsarkivar Dr. Broder Schwensen, Flensborg samt landsarkivar, ph.d. Hans Schultz Hansen, Aabenraa. Bestyrelsens afgørelse vil blive meddelt ansøgerne skriftligt. Nærmere oplysninger samt kopi af fundatsen kan indhentes hos bestyrelsesmedlemmerne.

Ansøgninger sendes senest 1. april 2002 til:

Anders Hansen Schmidts Legat
Landsarkivet for Sønderjylland
Haderslevvej 45
DK-6200 Aabenraa

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND